

EXTEMPORE

**VERGETEN
OORLOG
-
OORLOG
VERGETEN**

www.ru.nl/extempore

Nijmegen 31 (2012) 2

Ex Tempore

EX TEMPORÉ - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofredacteur:
Jeroen Arts

Redactie:
Maartje A.B.
Jeroen Arts
Christoph van den Belt
Kor Bosch
Liesbeth Claes
Wouter Egelmeers
Martijn Eickhoff
Wim de Jong
Jan Kuijs
Lauren Lauret
Thijs de Leeuw
Suzanne de Lijser
Lize Noorda
Sander Philipse
Laura Piek
Joost Rosendaal
Lennert Savenije

Eindredactie:
Maartje A.B.
Lauren Lauret

Lay-out:
Maartje A.B.
Laura Piek

Druk:
Publisher Partners

Jaargang 31 (2012), afl. 2
ISSN 1566-1717
Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:
Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
etvt@student.ru.nl
<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:
Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), L. Lauret (secretaris), dr. J. Kuijs (penningmeester), S. de Lijser (PR).

Comité van Aanbeveling:
Prof. dr. R.A.M. Aerts, Mw. prof. dr. C.M.G. Berkvens-Stevelinck, prof. dr. L. de Blois, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. J. Kok, Mw. prof. dr. M.E. Monteiro, Mw. prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, prof. dr. P. Stephenson, Mw. prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2011) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op het secretariaat van Geschiedenis.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2012: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op giro-rekening 8169332 t.n.v. Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2012

Inhoud

Redactioneel

Artikelen:

Lennert Savenije

Inleiding

'Opdat wij niet vergeten'. De dynamiek van de *damnatio oblivionis* 77

Coen van Galen

Menander

De veldheer die Alexander de Grote voorbijstreefde en heilig werd 83

Paul Stephenson

The Battle of Chrysopolis, September, AD 324 87

Kor Bosch

Maastricht en de Luikse opstand, 1399-1408 90

Jac Geurts

Een vergeten oorlog. Mr. Madison's War (1812-1814) 96

Samuël Kruizinga

De hoofdrol voor een figurant

Nederland en de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918 99

Renée ten Cate

Homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog: doodgeslagen en doodgezwegen?

104

Sjir Worms

'For ages eternal'

De anciënniteit van het Japanse keizershuis en het leiderschap in Groot-Azië (1867-1945-heden)

115

Jeroen Arts

'Het is een tijd van bewustwording!'

De Tweede Kamer en de Nederlandse buitenlandse politiek van de Korea-oorlog

127

Vaste rubrieken:

Boeken Top 5

140

Uit de Ivoren Toren

142

Recensies

147

Het oproer omtrent de Dodenherdenking in mei 2012 maakte duidelijk dat Her discussie bestaat over de wijze waarop oorlog herinnerd wordt. Welke groepen oorlogsslachtoffers op welk moment herdacht mogen worden, is slechts één van de vragen die op zo'n moment centraal staat. Het tweede themanummer van *Ex Tempore* in 2012 gaat op een wetenschappelijke manier dieper in op het actuele debat omtrent het herinneren van (aspecten van) oorlog.

Het inleidende artikel is verzorgd door Lennert Savenije. In korte bijdragen volgt een vijftal 'vergeten oorlogen'. Coen van Galen bespreekt de Bactrisch Griekse koning en veldheer Menander die omstreeks 150 v. Chr. een vergeten epische veldtocht ondernam tot aan de Ganges. Paul Stephenson brengt de Slag bij Chrysopolis (324) aan de orde. Deze slag was betekenisvoller voor Keizer Constantijn dan de Slag bij de Milvische Brug (312). De bijdrage over een vergeten strijd uit de Middeleeuwen is afkomstig van Kor Bosch. Maastricht en de Luikse Opstand (1399-1408) is meer dan alleen een militair conflict. Jac Geurts staat stil bij 'Mr. Madison's War' (1812-1815), die ondanks zijn belang voor het Amerikaanse continent tegenwoordig in de geschiedenisboeken geen plaats heeft. Samuel Kruizinga staat stil bij de betekenis van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) voor het neutrale Nederland, waar de oorlog als gevolg van deze neutraliteit minder aandacht krijgt.

Het tweede gedeelte van dit nummer bestaat uit drie langere bijdragen van studenten Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Zij gaan elk in hun bijdrage in op vergeten aspecten van oorlog. Renee ten Cate houdt een betoog over het hedendaagse debat omtrent het herdenken van (slachtoffers naar aanleiding van hun) homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog. Sijr Worms stelt de herinneringscultuur van het Japanse keizershuis ter discussie om zo na te gaan waarin de constructie van de anciënniteit van dit huis schuilt. Jeroen Arts besluit dit deel van het themanummer door zijn licht te laten schijnen op de rol van de Koreaoorlog (1950-1953) in Nederland. Hij doet dit aan de hand van een analyse van de *Handelingen der Staten-Generaal*.

Ook de vaste rubrieken zijn uiteraard aanwezig. De Boeken Top 5 is verzorgd door Marieke Smit, promovendus bij de afdeling Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme. In de rubriek 'Uit de Ivoren Toren' kunt u lezen wat de medewerkers van de Afdeling Geschiedenis recentelijk op hun vakgebied hebben ondernomen. Coen van Galen en Maaïke Derksen stellen zich aan u voor als nieuwe medewerkers van de Afdeling. Tenslotte vindt u een recensie over een bundelbijdrage van twee Nijmeegse onderzoekers.

De redactie van *Ex Tempore* hoopt met dit goed gevulde themanummer 'Vergeten oorlog - oorlog vergeten' een onderhoudende bijdrage aan de discussie hieromtrent te hebben geleverd. Wij wensen u dan ook veel leesplezier toe.

De redactie

Lennert Savenije is junioronderzoeker en juniordocent aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij doet onderzoek naar Nijmegen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Inleiding 'Opdat wij niet vergeten'. De dynamiek van de *damnatio oblivionis*

Biezelinge, Oss, Den Dungen, Grootegast en Niftrik hebben het een en ander met elkaar gemeen. Om te beginnen het land waarin de plaatsen liggen en de taal die er gesproken wordt. Er staat of stond minstens één kerk, van protestante of katholieke signatuur, en er wordt Koninginnedag gevierd op 30 april. Biezelinge en Grootegast liggen 309 kilometer van elkaar vandaan, maar de wegen hebben dezelfde verkeersborden en er gelden dezelfde verkeersregels. Inwoners van de vier dorpen en de stad Oss kiezen op dezelfde dag een volksvertegenwoordiging en in alle vijf de plaatsen staat een oorlogsmonument met het simpele maar veelzeggende opschrift 'Opdat wij niet vergeten'. Een zin die terug is te vinden op monumenten in meer Nederlandse plaatsen.¹

'Opdat wij niet vergeten' is een door heel Nederland gebruikt gezegde, een gedeelde manier van spreken die indirect verwijst naar de Tweede Wereldoorlog. Het merendeel van de Nederlanders zal de boodschap van deze vier woorden, zeker in combinatie met een monument of herdenkingsbijeenkomst, zonder bronvermelding kunnen plaatsen als een spreuk die oproept om te herdenken, of eigenlijk, om niet te vergeten. Het met dit gezegde geduide besef dat vergeten en herdenken onvermijdelijk met elkaar zijn verbonden, ligt ten grondslag aan dit themanummer van *Ex Tempore* over het bewust en onbewust vergeten van oorlogen en geweld. Het is een thematiek die een steeds grotere belangstelling ten deel valt. Met herinneren en vergeten hebben we dan ook dagelijks te maken.

¹ Website van het Nationaal 4 en 5 mei comité. Het nationale comité heeft een digitale database van Nederlandse oorlogsmonumenten aangelegd. Daarin kan iedereen op plaatsnaam of trefwoord zoeken naar monumenten.

Herinneren

De begrippen herinneren, herdenken, identiteit en erfgoed zijn niet meer weg te denken uit het vocabulaire van de moderne historicus. Afgaande op de enorme en nog altijd groeiende stroom aan studies over deze onderwerpen, lijkt het wel alsof 'memory' het alles overkoepende thema van de geschiedwetenschap is geworden.² Herinnering en geschiedenis zijn nochtans niet hetzelfde, alhoewel de woorden steeds vaker in een adem genoemd worden. Volgens de bekende Nederlandse historicus Willem Frijhoff is de 'herinnering de vorm waarin individuele personen, afzonderlijke groepen en welomschreven gemeenschappen zich de sporen van het verleden als op henzelf betrokken toe-eigenen en ze zo tot hun eigen geleefde geschiedenis maken.' Herinneren is met andere woorden het op velerlei manieren toe-eigenen van geschiedenis.³

De interesse in 'memory' is toegenomen dankzij het postmoderne besef dat taal, beelden en vooringenomenheden het verleden in hoge mate representeren. Het bracht de historische wetenschap begin jaren tachtig vaktermen als 'imagined community', 'invented traditions' en 'lieux de mémoire'.⁴ Versterkt door het besef dat de wereld door globalisering en verregerende secularisering is veranderd, is er niet alleen binnen de wetenschap, maar ook in de samenleving in het algemeen een groeiende interesse in identiteitsvormende geschiedenis. Wat maakt ons tot de personen die we zijn? Zowel als ik en als wij, zowel als inwoners van Grootegast en van Niftrik, oftewel als Nederlanders? Welke herinneringen binden ons? Welke niet?

De manier waarop en de vormen waarmee wij ons persoonlijke en collectieve verleden herinneren – de geschiedschrijving is daar slechts één van – zijn

² Het aantal boeken over 'memory' vult inmiddels zonder problemen een hele wand vol met boekenkasten. Een goede Nederlandstalige introductie in de materie is geschreven door de bekende historicus Willem Frijhoff. 'Gegeven' is hier eigenlijk correcter, want het gaat hier om de schriftelijke weerslag van een oratie: Willem Frijhoff, 'Herinneren als kunst van vergeten. Hoe wij al dan niet bewust onze geschiedenis selecteren' in: idem, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen 2011). Deze bundeling bevat tevens een selectieve literatuurlijst 'rond geheugen en herinnering'. Naast Frijhoff hebben de historici H.W. von der Dunk, Maria Grever, Jos Perry en Kees Ribbens uitvoerig over de thematiek in het Nederlands gepubliceerd. Een degelijke internationale kennismaking met het historisch onderzoek naar 'memory' is: Geoffrey Cubitt, *History and Memory* (Manchester 2007). Cubitt werkt aan de universiteit van York.

³ Willem Frijhoff, 'Herinneren als kunst van vergeten', 11.

⁴ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londen 1983); Eric Hobsbawm en Terence Ranger (red.), *The invention of tradition* (Cambridge 1992); Pierre Nora (dir.), *Les lieux de mémoire* (Parijs 1984-1992). Deze publicaties zijn sinds de jaren tachtig in vele talen vertaald – ook in het Nederlands.

constant in ontwikkeling. Bewust en onbewust worden we dagelijks aan historisch gewortelde patronen, ideeën en normen herinnerd. Dat is enerzijds eigen aan de werking van ons geheugen – zoals de Nederlandse historicus-psycholoog Douwe Draaisma in meerdere boeken heeft uiteengezet – en anderzijds afhankelijk van maatschappelijke ontwikkelingen en sociaal-culturele normen en waarden.⁵ Een 'voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving' kenmerkt herinneren als persoonlijk en collectief proces, een gegeven dat door historicus Frank van Vree de 'dynamiek van de herinnering' is genoemd.⁶ Onze persoonlijke en collectieve verledens worden steeds opnieuw vormgegeven, afhankelijk van de actuele omstandigheden en het verstrijken van de tijd. Die herdefiniëring of actualisering van het verleden staat in het onderzoek naar memory, herdenkingsculturen, identiteit en erfgoed centraal.

Oorlogen herinneren

Als het proces van dynamisch herinneren en actualisering van het verleden ergens nadrukkelijk op van toepassing is, dan is het wel op de omgang met het verleden van oorlogen en geweld. Al gedurende de hele geschiedenis behoren oorlogen tot de belangrijkste collectieve herinneringen van samenlevingen. De verklaring voor deze hoge mate van 'memoriserend' lijkt tweeledig. Aan de ene kant zijn oorlogen gebeurtenissen waarbij moed, heldhaftigheid en plichtsgetrouwenheid worden tentoongespreid. Oorlogshelden zijn altijd tot voorbeeld gesteld en met kunstwerken en monumenten geëerd. Rondom soldaten zijn heldencultussen gecreëerd, denk aan de Ilias, de Nederlandse kapitein Van Speijk, of de Britse Generaal James Wolfe,

Afb. 1. Oorlogsmonument te Oss, ontworpen door Frans van der Burgt en onthuld op 4 mei 1960. Op de sokkel is, heel vaag, de zin 'Opdat wij niet vergeten' te lezen.⁷

⁵ Douwe Draaisma, *Vergeetboek* (Groningen 2010) en idem, *De heimweefabriek* (2008).

⁶ Frank van Vree en Rob van der Laars (red.), *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009).

⁷ <http://www.4en5mei.nl/>.

om maar een paar bekende voorbeelden te noemen.⁸ Tegelijkertijd zijn oorlogen geweldsexplosies met dood en verwoesting als gevolg. Met name in de tweede helft van de twintigste eeuw, is massaal oorlogsgeweld herdacht als iets wat zich niet nog eens mag voordoen. Hoe omvangrijker of gecompliceerder de oorlogsvoering en hoe meer mensen erbij betrokken waren, hoe ingewikkelder ook de herinnering en hoe groter de dynamiek.

De dynamische herinnering aan oorlogen heeft in het verleden meermaals voor herinterpretaties van het verleden, patriottisme en collectief gedragen schuldgevoel gezorgd. Door historici uit binnen- en buitenland is hier inmiddels uitgebreid over geschreven en dan in het bijzonder met betrekking tot de moderne wereldoorlogen of geweldsconflicten.⁹ In principe ligt de nadruk in deze studies op het dynamische proces van herinneren en herdenken, minder nadrukkelijk wordt een hiermee samenhangend fenomeen onder de aandacht gebracht: de geschiedenis van de herinneringscultuur is tevens een geschiedenis van de vergeetcultuur. Net zo goed als het dynamische proces van herdenken voortdurend andere thema's, aspecten en personen in een hernieuwd perspectief plaatst, worden er tegelijkertijd steeds weer opnieuw aspecten van het verleden bewust en onbewust vergeten. Niet alleen de dynamiek van de herinnering speelt een rol, ook de dynamiek van de amnesie.¹⁰

Vergeten

Net als herinneren, is vergeten een proces dat zich bewust en onbewust voordoet op individueel en collectief niveau. Aan de ene kant bestaat er het onbewuste proces van vergeten, dat eigen is aan ons geheugen. Bepaalde gebeurtenissen of mensen herinneren we ons minder goed dan anderen, omdat ze klaarblijkelijk geen indruk op ons hebben achtergelaten of omdat het verstrijken van de tijd onvermijdelijk vergeten met zich meebrengt. Dat geldt zowel voor individuen als voor het collectief van de samenleving: we hebben regelmatig een geheugensteun nodig, in de vorm van een opgehaalde herinnering of een nieuwe historische studie, om de vergetelheid over een bepaald thema teniet te doen. Hiertegenover staat een proces van bewust vergeten. Op individueel vlak doet zich dit voor bij het vernietigen van vervelende herinneringen, het weggooien van foto's van ex-vriendjes of -vriendinnetjes bijvoorbeeld. Op

⁸ Over de culturele betekenis van oorlog(s)herinneringen: Martin van Creveld, *The Culture of War* (New York 2008).

⁹ Bijvoorbeeld: Jay Winter en Emmanuel Sivan (red.), *War and Remembrance in the Twentieth Century* (Cambridge 1999); Madelon de Keizer (red.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam 2010).

¹⁰ In zijn 'Herinneren als kunst van vergeten' behandelt Frijhoff de historiografie van het vergeten uitgebreid. Hij geeft tevens literatuursuggesties, want 'vergeten' is als thema aan een langzame opmars bezig binnen de geschiedwetenschap.

het niveau van de samenleving doet zich dit eveneens voor, maar dan als het gevolg van een politieke keuze of sociaal-culturele behoefte.

De geschiedenis kent vele voorbeelden van personen en gebeurtenissen die vergeten moesten worden, maar dat niet zijn. Over de nagedachtenis van de Romeinse keizers Caligula en Commodus werd een *damnatio memoriae* verkondigd, met als gevolg dat hun monumenten doelbewust werden vernietigd. In de meer recentere geschiedenis, getuigt het retoucheren van foto's tijdens het regime van Stalin van een wil om het verleden te vergeten. Uit de gratie gevallen Apparatsjiks werden uit het verleden van de partij gewist. Dat deze geschiedenissen ons nog steeds bekend zijn, bevestigt hoe moeilijk het is om een verleden compleet te vergeten. Hoewel, we weten natuurlijk niet welke sporen uit het verleden succesvol zijn vernietigd, een gegeven dat Umberto Eco in zijn beroemde roman *De naam van de Roos* centraal stelde.

De dynamiek van de amnesie is kortom een even interessant gegeven voor historisch onderzoek als de dynamiek van de herinnering. Waarom zijn bepaalde aspecten van het verleden weggemoffeld, collectief vergeten, niet op waarde geschat of zelfs compleet uitgewist? Is dit, omdat we te maken hebben met zwarte bladzijdes, gebeurtenissen die we ons liever niet meer herinneren? Is dit, omdat de gebeurtenissen in de loop van de tijd niet meer dan een voetnoot in de geschiedenis bleken te zijn? Of is er bewust om politieke redenen een *damnatio memoriae* verkondigd? Die vragen worden in dit themanummer in meer en mindere mate belicht. De dynamische herinnering aan oorlogen en geweld is namelijk bij uitstek onderhevig geweest aan al dan niet bewust gemotiveerd vergeten.

Oorlogen vergeten

De bijdrages aan dit themanummer laten zich in twee categorieën verdelen: in een aantal korte artikelen halen medewerkers en studenten van de Radboud Universiteit allereerst 'vergeten oorlogen' uit de vergetelheid. De verschillende bijdrages, die tezamen een periode van tweeduizend jaar behandelen, staan stil bij de vraag waarom de oorlogen geen plek in het oorlogspantheon hebben gekregen. Het brede perspectief in tijd en ruimte laat zien dat we hier te maken hebben met een fenomeen dat veel ouder en universeler is dan de twintigste eeuw en Europa alleen. Het tweede perspectief van dit themanummer richt zich niet zozeer op de vergeten conflicten *an sich*, maar op de vraag waarom bepaalde aspecten van oorlogsvoering bewust of onbewust zijn vergeten door historici, politici en herdenkers.

Tezamen vormen de artikelen een inleiding op de problematiek van vergeten en herinneren, die goed aansluit op het Nijmeegs onderzoeksprogramma *Memory: Cultural and Religious Identities* en de masteropleiding *Actuele Geschiedenis*; een Nijmeegse afstudeerrichting die zich nadrukkelijk richt op het proces van (her)actualisering van het verleden. Maar meer nog is dit nummer de uiting van een voor historici gezonde neiging van een soort *damnatio oblivionis*, het uit de vergetelheid halen van aspecten van het verleden, omdat dit ons interesseert

en ons vak is. Historici houden niet van vergeten, zeker niet als er sprake is van een bewuste strategie om het verleden te verdoezelen: het verleden is er voor ons om ontsloten te worden.

Daarom, ter afsluiting, hierbij een staaltje van onschuldige *damnatio oblivionis*. Van veel gezegdes zijn we de herkomst vergeten omdat het zogenaamde 'gevleugelde uitspraken' zijn geworden. Een nieuwsgierige historicus zoekt natuurlijk verder: 'Opdat wij niet vergeten' is waarschijnlijk de Nederlandse vertaling van 'Lest we forget' een dichtregel uit het gedicht *Recessional* van de beroemde Britse schrijver Rudyard Kipling: 'Lord God of Hosts, be with us yet, lest we forget – lest we forget!' Deze in 1897 voor het regeringsjubileum van koningin Victoria gedichte regel kreeg na afloop van de Eerste Wereldoorlog een oorlogsgerelateerde betekenis. Sindsdien behoren de drie woorden, samen met de eveneens door Kipling uit de Bijbel gekozen regel 'Their Names Liveth for Evermore', tot de liturgie van de herdenkingscultuur van *The British Commonwealth*. Nederland, dat niet militair betrokken was bij de Grote Oorlog, nam het Britse herdenkingsrepertoire na afloop van de Tweede Wereldoorlog tot op zekere hoogte over. Naast het blazen van *The last post* behoorde daar waarschijnlijk ook 'Lest we forget' toe, want in 1945 duikt het gezegde – zonder verdere toelichting – in de kranten op en vervolgens ook op monumenten, verspreid over heel het land. Oorlog, herinneren en vergeten zijn sindsdien in één zin gevangen: opdat wij voortaan niet meer vergeten!

Coen van Galen is docent en promovendus bij de leerstoelgroep Oude Geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

Menander

De veldheer die Alexander de Grote voorbijstreefde en heilig werd

Het was aan de oever van de Hyphasis aan de rand van India dat Alexander de Grote in 325 v. Chr. zijn Waterloo beleefde. Voor het eerst in zijn carrière weigerden zijn troepen hem nog langer te volgen. Verslagen waren ze. Niet door een vijand, maar door de moedeloos makende tropische moessonregens die iedereen doordrenkten, eten bedierven en elke rivier in een woest kolkend monster veranderden. Gebroken door het klimaat wilden de Macedoniërs nog maar één ding: naar huis. Na een patstelling van enkele dagen gaf Alexander toe. Zijn troepen keerden om en de grootste veldheer van de oudheid stierf enkele jaren later zonder zijn droom om India te veroveren waar te maken.¹

Deze *Ex Tempore* gaat over vergeten oorlogen, dus dit artikel gaat niet over de grootste veldheer uit de wereldgeschiedenis. Het gaat over een andere Griek die dezelfde droom volgde en bijna slaagde waar Alexander faalde: koning Menander (I) Soter van de Bactrische Grieken. In een tijd waarin de hellenistische opvolgers van Alexander de Grote één voor één vielen voor de Romeinse macht, breidde Menander rond 150 v. Chr. in het oosten de hellenistische invloed uit tijdens een epische veldtocht die hem 1500 kilometer voorbij de Hyphasis tot aan Pataliputra aan de Ganges voerde.² Een dubbel vergeten oorlog: niet alleen is Menander tegenwoordig vrijwel vergeten, ook in de oudheid was hij in de Grieks-Romeinse wereld amper bekend. Slechts enkele geruchten over zijn opmerkelijke prestaties bereikten de Middellandse Zee.³

¹ Deze episode is bijzonder mooi beschreven in hoofdstuk 26 van Robin Lane Fox, *Alexander the Great* (London 1973), een boek dat ook in een Nederlandstalige editie te krijgen is.

² Dit artikel volgt de chronologie van A. Narain, *The Indo-Greeks* (Oxford 1980) en 'The Greeks of Bactria and India', in: A. Astin (e.a.) (ed.), *Cambridge Ancient History 8: Rome and the Mediterranean until 133 B.C.* (Cambridge 1989) 388-421.

³ Strabo, *Geographika* 15.698 en 11.11.1 en Polybius, *Moralia* 821.

Menander was een Griek, die regeerde als koning vanuit Taxila, een stad in de Punjab in het huidige Pakistan. Hij was afkomstig uit Bactrië, een smalle strook vruchtbaar land in de schaduw van het Hindu Kush gebergte in Afghanistan. Voor de Grieken waren deze bergen het einde van de wereld: vanaf de kilometershoge toppen van de *Caucasus Indicus* kon je volgens Aristoteles de grote Wereldzee zien liggen.⁴ Toch was Bactrië vrij sterk vergriekst, gekoloniseerd door Grieken uit Alexanders gevolg en nakomelingen van vooral Ionische Grieken, die door de eerdere Perzische koningen naar deze uithoek van hun rijk verbannen waren.⁵ Vanaf 250 v. Chr. raakten de Bactriërs geïsoleerd van de rest van de hellenistische wereld door de opkomst van het Parthische Rijk in Iran en werden ze zelfstandig onder koning Diodotus.⁶

De Bactrische Grieken hebben zelf geen geschiedschrijving nagelaten en de verwijzingen in klassieke teksten zijn beperkt, zodat historici zich hebben moeten behelpen met Bactrische munten om een lijn te ontdekken in de ontwikkelingen die volgden.⁷ Zeker is in ieder geval dat de opvolgers van Diodotus zich met enkele invasies via de Khyberpas wisten te vestigen in Pakistan ten westen van de Indus. Ondanks hun leven in de subtropen bleven ze opmerkelijk Grieks: ze sloegen Griekse munten, kenden hun klassieken, eerden Griekse goden en de opgegraven steden zijn herkenbaar Grieks van karakter.⁸

Wat de Bactrische Grieken ook uit Griekenland hadden geërfd, was hun voorliefde voor onderlinge oorlogen. Rond de tijd van de invasie van de Punjab viel het koninkrijk in delen uiteen. Zo'n twintig jaar later, rond 160 v. Chr., kwam Menander aan de macht. Of hij een koningszoon was of een usurpator is onduidelijk, wel vrij zeker is dat hij een Griekse prinses trouwde en in opmerkelijk tempo de Griekse gebieden in Pakistan en centraal Afghanistan verenigde. Niet tevreden daarmee veroverde hij het hele stroomgebied van de Indus tot aan de Hyphasus, daar waar Alexander moest stoppen.

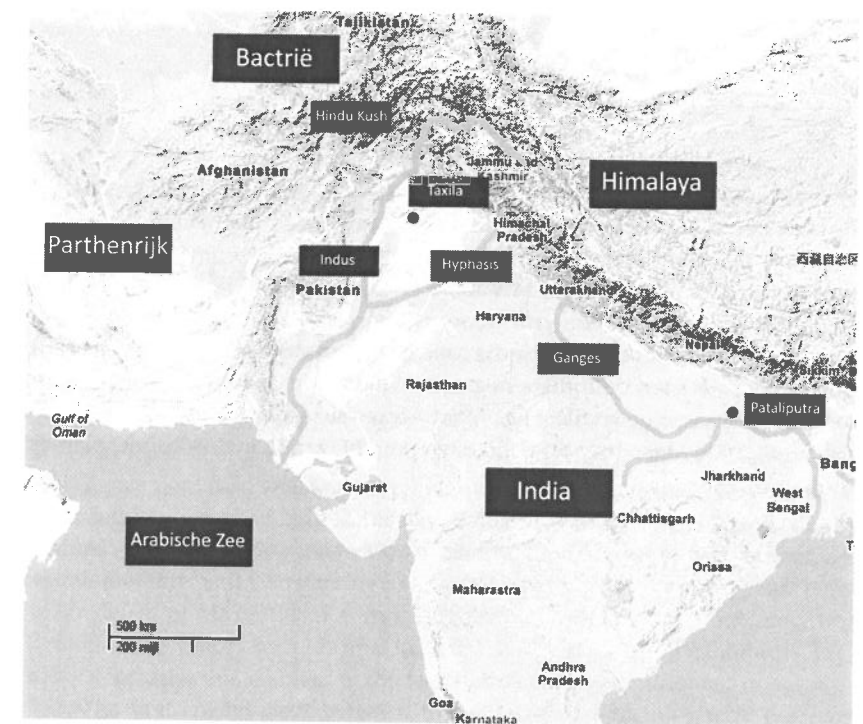
⁴ Aristoteles, *Mete.* 1.13,350a.

⁵ De Ionische invloed was zo groot dat de Perzen en Indiërs de Grieken Yauna en Yona/Yavana noemden. A. Narain, *The Indo-Greeks* (Oxford 1980) 165-9.

⁶ Voor een samenvatting van deze geschiedenis: A. Narain, 'The Greeks of Bactria and India', in: A. Astin (e.a.) (ed.), *Cambridge Ancient History 8: Rome and the Mediterranean until 133 B.C.* (Cambridge 1989) 388-421.

⁷ De precieze chronologie is omstreken. Zie o.a. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India* (Chicago, 3e druk 1984), A. Narain, *The Indo-Greeks* (Oxford 1980), O. Guillaume en O. Bopearachchi, *Analysis of reasonings in archaeology: the case of Graeco-Bactrian and Indo-Greek numismatics* (Oxford 1990) en F. Holt, *Thundering Zeus. The making of hellenistic Bactria* (Berkeley 1999).

⁸ Dit geldt zowel voor Menanders hoofdstad Taxila in de Punjab als Ai Khanum in Bactrië. De archeologische site Taxila is nu Werelderfgoed: <http://whc.unesco.org/en/list/139>. Ai Khanum werd helaas geheel geplunderd en verwoest tijdens de oorlogen die Afghanistan sinds 1980 hebben geteisterd. Over de opgravingen: P. Bernard, *Fouilles d'Ai Khanoum, delen 1-8* (Parijs, 1973-1992).

Wat er daarna gebeurde is vooral bekend uit Indiase bronnen. De tekst *Gargi Samhita* meldt dat de vorsten van Pañcala en Mathura zich verenigden met de 'Yavana's', beroemd om hun wreedheid en dapperheid. Samen bezetten ze de stad Saketa voor ze dwars door India trokken naar Pataliputra, de hoofdstad van de Sunga, het machtigste rijk van India. Paniek brak uit onder de Sunga en de aanvallers bouwden drie 'boomachtige' machines, waarschijnlijk belegeringstorens, waarmee Pataliputra werd veroverd en verwoest. Helaas voor Menander eindigde zijn opmars daar op typisch Griekse wijze: strijd brak uit tussen de Grieken onderling en de koning werd gedwongen om terug te keren naar huis.⁹

Een echo van Menanders epische veldtocht bereikte de mediterrane wereld. De geograaf Strabo schrijft dat 'de opvolgers van Alexander (de Grote) voorbij de Hyphasus gingen, tot aan de Ganges en Pataliputra'. Hoe het precies

⁹ *Gargi Samhita*, *Yuga Purana* hoofdstukken 5 en 9. Zie: K. Jayaswal, 'Historical data in the Gargi Samhita and the Brahmin Empire', *Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, 14 (1928) 410-11.

zat wist Strabo echter niet. Ergens anders in zijn *Geographika* schrijft Strabo dat de Bactrische koningen 'meer volkeren onderwierpen dan Alexander, in het bijzonder Menander als hij echt de Hyphasus overtrok naar het oosten tot aan de Imaus'.¹⁰

Anders dan in Rome was Menanders faam in India zo groot, dat hij als enige Griek in de Boeddhistische heilige geschriften terecht kwam. Onder de Indiase naam Milinda is hij in de *Milindapañha* een koning ('geleerd, welsprekend, wijs en vaardig') die door vragen te stellen aan een Boeddhistische geleerde tot hogere wijsheid kwam en uiteindelijk overleed als heilige.¹¹ De tekst suggereert dat Menander boeddhist werd.¹² Dat is niet onmogelijk; uit zijn munten is duidelijk dat onder Menander en zijn opvolgers het Indiase element steeds sterker wordt.¹³ Een vruchtbare wisselwerking ontstond en hoewel de laatste Griekse koninkrijken in India rond het begin van de jaartelling ten onder gingen, profiteerden de Indiërs nog eeuwenlang van de Griekse kunst, architectuur, geneeskunde en filosofie.¹⁴ Wat Alexander en Menander niet lukte als veldheer, lukte Menander als heilige wel: een blijvende invloed uitoefenen op India.

¹⁰ *Geographika* 15.698 en 11.11.1. waarin Strabo citeert uit *Parthika* van Apollodorus van Artemita (1e eeuw v. Chr.). De Imaus wordt vaak gelijkgesteld aan de rivier Son, die uitmondt in de Ganges bij Pataliputra (Patna).

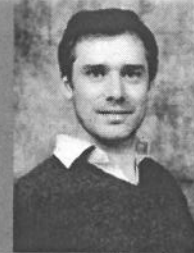
¹¹ De *Milindapañha* werd in het westen uitgegeven door T. Rhys Davids, *The questions of King Malinda* (Oxford 1891-94).

¹² Volgens Polybius *Moralia* 821 stierf Menander in zijn legerkamp. Zijn beschrijving van de crematie lijkt wel een boeddhistische ceremonie te impliceren.

¹³ O. Bopearachchi, *Monnaies gréco-bactriennes et indo-grecques : catalogue raisonné* (Parijs 1991).

¹⁴ A. Narain, 'The Greeks of Bactria and India', in: A. Astin (e.a.) (ed.), *Cambridge Ancient History 8: Rome and the Mediterranean until 133 B.C.* (Cambridge 1989) 418-419. Zie ook: J. Sedlar, *India and the Greek world : a study in the transmission of culture* (Totowa 1980), T. McEvilley, 'Early Greek philosophy and Madhyamika', *Philosophy in east and west*, 31 (1981) 141-164, J. Boardman, *The diffusion of classical art in antiquity* (Londen 1994).

Paul Stephenson (1969) is sinds augustus 2011 hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Radboud Universiteit en is gespecialiseerd in Byzantijnse geschiedenis.

The Battle of Chrysopolis, September, AD 324

It is widely known that in October, AD 312, Constantine defeated Maxentius at the Battle of the Milvian Bridge, just outside Rome. The reason that this engagement is so well known relates not to its outcome, but rather to what preceded it: a vision of light in the sky, which was later held to have been the moment of Constantine's conversion to Christianity. Conversions, however, are not momentary, and Constantine's vision took place more than two years before his defeat of Maxentius. Far more significant, in terms of its outcome, was Constantine's victory over his final imperial rival, Licinius, at the Battle of Chrysopolis, because this resulted in the foundation of Constantinople.

The first engagement between Constantine and Licinius took place on 3 - 4 July 324, near Adrianople in Thrace. According to the *Origo Constantini*, 'Constantine was victorious due to the discipline of his troops in battle, although they had difficulty with the heights, and his own good fortune.' Licinius' remaining land forces withdrew in confusion towards the city of Byzantium, while a second engagement took place at sea, in the narrow straits of the Hellespont. Off the coast of Callipolis (modern Gallipoli), Constantine's ships commanded by his first son Crispus met those under Licinius' admiral Amandus. The narrowness of the strait persuaded Crispus to send forward only eighty ships, and in response, sensing a chance to surround and crush his enemy, Amandus sailed forth with two hundred. But with no room to manoeuvre, Amandus' triremes proved to be easy targets for Crispus. Many were wrecked, and the crews of others leapt overboard abandoning their vessels. On the following day, as the fleets re-engaged, the prevailing wind changed from a steady northerly to a violent southerly, driving many of Licinius' ships against the Asian shore and others onto rocks. According to Zosimus, one hundred and twenty triremes were lost, and five thousand men, many being infantrymen who had retreated from Adrianople and were being ferried across the strait. This left Amandus only four ships for his disgraceful flight. Licinius and his remaining troops shut themselves up in Byzantium, to face Constantine's siege. However, as Constantine's men raised a mound against the walls and rolled

forward their siege engines, Licinius withdrew, sailing to Chalcedon (modern Kadıköy, an Asian suburb of Istanbul).

Licinius arrayed his forces on the hills above Chalcedon and sent the captain of his court guard, Martinianus, to nearby Lampsakos to prevent Crispus' ships from ferrying Constantine's army across (Lampsakos, modern Lapseki, faces Callipolis at the narrowest stretch of the Dardanelles). To induce Martinianus to remain loyal, Licinius promoted him to the rank of Caesar. Constantine avoided the trap by leaving his transport ships at Callipolis and swiftly building new skiffs and barges (or requisitioning those anchored nearby), which he sailed across the Hellespont at the mouth of the Black Sea to Hieron, the 'Sacred Promontory', two hundred Roman stades (approximately twenty-three miles) north of Chalcedon. Zosimus (II. 26) relates:

There he [Constantine] landed his army and went up to some hills from which he extended his battle line. Licinius saw that Bithynia was now in enemy hands, yet having been thoroughly tested in all dangers he recalled Martinianus from Lampsakos and encouraged his men by promising them solemnly that he would command them himself. He then drew up his army and advanced from Chalcedon to meet the waiting enemy. A sharp battle took place between Chalcedon and Hieron, which Constantine won convincingly, for he attacked the enemy vigorously and effected such carnage that barely thirty thousand escaped. And as soon as this was known to the inhabitants of the city of Byzantion, they threw open their gates to welcome Constantine, and the Chalcedonians did the same.

Licinius withdrew from the battlefield to Nicomedia with his remaining forces: those not killed in the several encounters, or taken captive, or who had not fled or deserted. Although Constantine proceeded to set a siege, the war had by now been won, at Chrysopolis, between Chalcedon and Hieron, on 18 September 324. Having too few men to resist, Licinius surrendered. He was exiled, and killed shortly afterwards.

Constantine chose Byzantion for the site of a victory city, his Nicopolis, which was intended as a celebration in stone of his supremacy. Constantinople was equidistant from the Rhine and the Euphrates. It sat at the end of the Via Egnatia, the great land road across the Balkans, and of the military road East. But such strategic thinking was not unique to Constantine. It had long been apparent, and the city had suffered as a consequence. The walls of Byzantion and much within them had been razed by Septimius Severus in AD 196, as punishment for the inhabitants' having supported the pretender Pescenius Niger. According to Cassius Dio, writing only six or seven years after the episode, the city had resisted a siege for three years. It did without land walls for as many decades afterwards. However, by the 320s, much had been rebuilt, and a new hippodrome and bath complex supplied. Later legend assigned these to Septimius Severus, safely distant and already identified as the destroyer of much of the older city. But that contradicts the testimony of Herodian, an author

of the third century, who saw the city's walls still in ruins in 240. Recently, it has been suggested that the hippodrome, at least, post-dates 260. Thus, Septimius Severus seems an unlikely refounder. The most likely candidates are those who were based at nearby Nicomedia, which served as an imperial capital for three emperors: Diocletian, Galerius and Licinius.

The best reason one can suggest for Constantine's choice of Byzantion as his 'victory city' is, therefore, tendentious but worthy of consideration: another emperor had been there first. Constantine's actions in Rome, following the defeat in 312 of Maxentius at the Battle of the Milvian Bridge, provide a template for his behaviour. Everything that Maxentius had built, and that was a great deal, was appropriated by Constantine. In the words of Aurelius Victor, 'All the works that [Maxentius] had built with such magnificence, the Temple of the City and the basilica, were dedicated by the senate to the merits of Flavius [i.e. Constantine]'. It is my suggestion that Constantine did the same for Licinius' works in Byzantion.

Licinius had desired to found an imperial city for himself, close to Nicomedia, but entirely his own. He had placed a garrison in Byzantion as early as 313. Constantine had expected Licinius to flee towards Byzantion in 317, following battles at Cibalae and on the plain of Arda, when the two emperors first clashed. And subsequently, when Licinius' only possession in Europe was Thrace, he travelled frequently to the western edge of his realm. When Constantine marched against him in 324, Licinius met him first in open battle at Adrianople, but then turned back to secure his position within Byzantion. It seems likely, therefore, that Licinius had spent much time in Byzantion, and consequently had made efforts to make it suitable for the imperial presence. But so successful was Constantine's effort to put his stamp on the city that no source mentions this. Constantine's effort to appropriate and recast Byzantion was still more effective than his eradication of Maxentius' scheme for Rome. The second great victory, unlike the first, was absolute, and Byzantion was thereafter known as Constantine's city: Constantinople.

Kor Bosch (1985) heeft zijn research master afgerond aan de Radboud Universiteit en studeerde daarnaast aan de Universiteit Gent. Zijn promotieonderzoek zal betrekking hebben op het pauselijk hof in de Late Middeleeuwen.

Maastricht en de Luikse opstand, 1399-1408

Een groot aantal middeleeuwse oorlogen kunnen we als 'vergeten' bestempelen, omdat ze onbeschreven zijn gebleven in de ons overgeleverde bronnen, of enkel nog bekend zijn bij een select groepje specialisten. Hoewel de Kruistochten of de Honderdjarige Oorlog nog bij een breed publiek tot de verbeelding blijven spreken, houdt het daarna al snel op. Dit komt niet door het gebrek aan oorlogen in dit tijdvak, maar eerder door de overvloed ervan: zo verkeerde het hertogdom Brabant tussen 1356 en 1406 meer dan twee derde van de tijd in oorlog.¹ Zelfs voor mediëvisten wordt het dan lastig iedere oorlog te onthouden. Toch zijn er ook conflicten uit deze periode die een bredere bekendheid verdienen. Eén daarvan is het hier beschreven, naamloos gebleven conflict tussen Maastricht en Luik in de jaren 1407-1408, waarin Maastricht tot twee keer toe belegerd werd. De enkele keer dat dit in een geschiedenisboek te vinden is, dient het enkel als prelude tot de slag bij Othée (1408), waarin de Bourgondische hertog Jan zonder Vrees de opstandige Luikse ambachtslieden versloeg. Ook in Maastricht zelf, dat als overwinnaar beschouwd kan worden, speelt de belegering niet langer tot de verbeelding. De belangrijkste studies die ernaar zijn verricht – in 1854 en 1902 – zijn ondertussen ernstig gedateerd.² Ik zal in dit artikel ingaan op de aanleiding van deze belegering en hoe het kan dat deze oorlog in de vergetelheid is geraakt.

In oktober 1407 verklaarde het stadsbestuur van Maastricht de oorlog aan de – in hun ogen opstandige – steden van het prinsbisdom Luik. De stad koos hierbij partij tegen de edelman Hendrik van Perwijs, die de bisschop-elect Jan van Beieren had afgezet en zijn eigen zoon Diederik tot nieuwe prins-bisschop

¹ Sergio Boffa, *Warfare in Medieval Brabant, 1356-1406* (Woodbridge 2004) 45.

² G.D. Franquinet, 'Les sièges de Maestricht en 1407 et 1408', *Annales de la Société Historique et Archéologique à Maestricht* 1 (1854) 205-237; J. Schaepkens van Rimpst, 'Les sièges de Maestricht en 1407 et 1408, pendant la règne de Jean de Bavière et la bataille d'Othée', *Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg* 38 (1902) 407-428.

had laten aanstellen.³ Maastricht bood de gevluchte kerkvorst onderdak toen vrijwel zijn volledige territorium zich had aangesloten bij de opstandelingen, de zogenaamde *haidroits*, een naam die zij kregen omdat zij zich verzetten tegen het bisschoppelijke gerechtshof.⁴ Volgens de traditionele verklaring was deze keuze ingegeven door de Maastrichtse trouw aan Jan van Beieren. Vroegere historici zagen de stad Maastricht dan ook als verrader van de stedelijke zaak omdat het met de feodale vorst samengespannen zou hebben tegen de andere steden. Nog in 1981 vroeg de stadsarchivaris, Hubertus Wouters, zich af of een inherente 'afkeer van de democratie' in Maastricht bijdroeg aan haar loyaliteit aan de bisschop.⁵ Zonder in te gaan op de vraag of 'democratie' een relevant begrip is om de vijftiende eeuwse stedelijke politiek te begrijpen, wil ik hier verder teruggaan om de motivatie van de stad bloot te leggen, namelijk tot 1399. Uit de stadsrekeningen van dat jaar valt op te maken dat de stad toen al, ruim vóór de oorlog, in problemen verkeerde met Luik. Verschillende Maastrichtse burgers waren voor het Luikse gerecht gedaagd; het stadsbestuur klaagde dat de stedelijke privileges werden genegeerd. Ook werd de stad tijdelijk in de ban gedaan vanwege ondersteuning van de als ketters veroordeelde geselbroeders. Het conflict escaleerde: het kwam in maart 1400 in de Sint-Servaaskerk zelfs tot een treffen tussen Luikenaars en Maastrichtenaars, waarbij de Maastrichtse gezworen raad (een soort middeleeuws gemeenteraadslid met daarnaast juridische competenties) Diric Scillinc in de kerk zijn zwaard verloor.⁶ De Luike-

³ Tijdens zijn dertigjarige bewind zou Jan van Beieren altijd 'elect' blijven, gekozen bisschop, zonder volledige bisschop te worden. Hij had namelijk nooit de priesterwijding ontvangen, zodat hij eventueel nog zou kunnen trouwen. Toen in 1417 zijn broer overleed, graaf Willem VI van Holland-Henegouwen, deed hij afstand van zijn bisschopszetel en betwistte hij met succes de aanstelling van zijn nicht Jacoba van Beieren, om tot aan zijn dood in 1425 als graaf van Holland te regeren.

⁴ 'Hai-droit' betekent 'hater van het recht'.

⁵ H.H.E. Wouters, 'De politieke betrekkingen tussen Maastricht en het prinsbisdom Luik in de dertiende en veertiende eeuw' in: *"Van der Nyersen upwaert"* (Maastricht 1981) 17-50, aldaar 35. Maastricht was 'tweeherig': naast de prins-bisschop van Luik had ook de hertog van Brabant inspraak in het bestuur.

⁶ "Item op den selven daigh [9 maart] Diric Scillinc verloes meyster Diric sijn swert in den gesceff in der kirken sent Servaes tusschen die van Luidic ende onse burgere", De stadsrekening van Maastricht over het jaar 1399-1400, J. Koreman ed. (Assen 1968) 130; Koreman gaat er van uit dat 'meyster Diric' hier betrekking heeft op burgemeester Diric Thonijs, maar het lijkt me meer voor de hand liggen dat de titel op de positie van ambachtsmeester slaat; bovendien zou er anders geen reden zijn om naar Diric Scillinc te verwijzen; ibidem, 72. Voor de positie van Scillinc als gezworene zie de benoemingslijst van Maastricht in *Raadsoverdragen van Maastricht 1367-1428*, M.A. van der Eerden-Vonk ed. ('s Gravenhage 1992) 252 nr. 919. De vergoeding van het zwaard wordt in de rekeningen niet verklaard. Vermoedelijk compenseerde de raad Scillinc omdat hij in het belang van de stad had gehandeld.

naars blokkeerden de handelsroutes naar Maastricht, en spionnen waarschuwend het stadsbestuur voor een naderende Luikse aanval. Hoewel een serieus militair treffen voorkomen kon worden, typeren deze spanningen de onrustige verhoudingen vóór het losbarsten van de oorlog. Door de blokkade leden beide steden ernstige tekorten.⁷

Toen Jan van Beieren in 1406 de stad Luik ontvluchtte en uiteindelijk uitweek naar Maastricht, had de stad hem kunnen weigeren en, zoals de andere Luikse steden, de tegenbisschop kunnen huldigen. Maar vermoedelijk rook het stadsbestuur zijn kans. In oktober 1407 verklaarden de burgemeesters, na inspraak en stemming van de ambachten, publiekelijk de stedelijke steun aan Jan van Beieren. Dit was geen eenzijdige handeling: tegelijkertijd vaardigde de bisschop-elect een oorkonde uit, bekend als het *geystelick privilegie*, dat een oplossing probeerde te formuleren voor de problematiek die al sinds de late veertiende eeuw speelde.⁸ Naast het erkennen van de stedelijke rechten – evenals de tolvrijstellingen die door Luik betwist werden – maakte Jan van Beieren de stad ook los van het Luiks gerechtshof en stelde hij dat banvloeken uitgesproken over Maastricht niet geldig waren. Met andere woorden, hij erkende en versterkte de Maastrichtse juridische positie ten opzichte van Luik. Wat dat betreft was het besluit van het stadsbestuur een pragmatische keuze: een bijna verslagen prins-bisschop was immers tot meer concessies bereid dan een triomferende rebellenbeweging, aangevoerd door een stad waarmee Maastricht al bijna een decennium in conflict verkeerde. Het bracht echter ook een risico met zich mee: bij een overwinning van de *haidroits* zou de positie van Maastricht ernstig verzwakt zijn. Bovendien gaf de stad de neutraliteit op en werd

⁷ "Anno Domini MoCCCCIo in profesto sancti Sebastiani fuit facta concordia inter Leodienses et Trajectenses in palacio Leodiensi cum magno gaudio plurium, quia Trajectenses habebant defectum hullarum lignorum bladorum et ceterorum necessariorum; Leodienses vero carebant sale, piscibus, nec poterant habere pecuniam de mercimoniis suis et sic erat illa discordia nimis dampnosa.", *La Chronique Liégeoise de 1402*, Eugène Bacha ed. (Brussel 1900) 443.

⁸ *Coutumes de la ville de Maestricht*, Louis Crahay ed. (Brussel 1876) 493-501. De Maastrichtse steunbetuiging van 30 oktober 1407 benoemt deze handeling ook als tegenprestatie: "Hir na so waert in den gemeynen raet verdragen, dat men mynen genedighen here van Luidic besiegelen sal den brieff den die stat unsen genedighen here gheven sal ende home den overgheven so wanne he der stat overlievert die brieff van den regement van der stat ende die confirmacie der capittel ende die brieve der gewesheit et cetera", *Raadsverdragen van Maastricht*, 305 nr. 1056. Franquinet, *Les sièges de Maestricht*, 216, maakt hier melding van, zonder dit op het *geystelick privilegie* te betrekken of verder in te gaan op de motivatie van het stadsbestuur. Schaepkens, *Les sièges et la bataille d'Othée*, 415, stelt dat Jan van Beieren dezelfde privileges bevestigde die hertog Antoon van Brabant de stad eerder in oktober 1407 had geschonken. Dat het hier ook om het *geystelick privilegie* gaat blijkt, naast de verantwoording in de oorkonde zelf, ook uit de datering op 31 oktober 1407.

het daardoor een legitiem oorlogsdoel voor de opstandelingen, die eerder al het imposante kasteel Bouillon op de bisschop-elect hadden veroverd.⁹

Er is hier geen ruimte om uitgebreid in te gaan op de krijgshandelingen. De Luikenaars belegerden Maastricht tot twee keer toe, van 24 november 1407 tot 7 januari 1408, toen de belegeraars vanwege de zware vorst het beleg moesten opgeven, en van 31 mei tot 22 september 1408. Arbeidsintensieve middelen werden niet geschuwd: de belegeraars verlegden de rivier de Jeker, zodat de graanmolens in de stad droog kwamen te vallen. Inventieve Maastrichtenaars voorkwamen een voedselcrisis door scheepsmolens in te zetten op de Maas, zodat het koren toch gemalen kon worden.¹⁰ Ook zouden meer dan 1500 kanonskogels op de stad zijn afgevuurd.¹¹ Na vijftien weken gaven de Luikenaars het beleg op, omdat hertog Jan van Bourgondië, bondgenoot van Jan van Beieren, met zijn leger arriveerde. De dag erop werd het leger van de *haidroits* bij Othée vernietigend verslagen, waarbij alle voorname Luikse aanvoerders omkwamen. Jan van Bourgondië kreeg, door zijn actieve rol in de veldslag, de bijnaam 'zonder Vrees', terwijl de bisschop-elect, door de bloedige afrekening en vervolging van de opstandelingen, met 'Jan zonder Genade' genoeg moest nemen.¹²

Hoewel Maastricht grotendeels uit pragmatisch oogpunt had gehandeld, liet de stad na afloop een ander geluid horen. In een document waarin de schade binnen de stad getaxeerd werd, stelde de stad dat de oorlog was begonnen omdat

"dat lant van ludic (...) tiegen honnen gerechten here den hoegeboeren prince heren Johan van Bayeren den sy verdreuen (...). Dar omme die guede stat van Tricht nyet gelijden en conde des groeten onrechts ende honnen genedegen lieuen here (...) te hulpen stoenden".¹³

Maastricht had dus ingegrepen om het onrecht tegen de bisschop te wreken.

⁹ Claude Gaier, *Art et organisation militaires dans la principauté de Liège et dans le comté de Looz au Moyen Age* (Brussel 1968) 307; P.J.H. Ubachs, 'Particulier, niet singulier. Middeleeuwse neutraliteit en de stad Maastricht' in: *Flittich erforscht und gecolligeert ...* "Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis" (Maastricht 1995) 23-42, aldaar 34-35, lijkt de suggestie te wekken dat Maastricht gedurende het gehele conflict van 1406-1408 neutraal bleef en juist hiervoor werd beloond, maar dit wordt door de bronnen weersproken.

¹⁰ Gaier, *Art et organisation*, 311.

¹¹ *Chronijk der landen van Overmaas en aangrenzende gewesten*, Jos Habets ed. (Roermond 1870) 15.

¹² Gaier, *Art et organisation*, 312-320; Richard Vaughan, *John the Fearless. The Growth of the Burgundian Power* (herziene editie Woodbridge 2002), 49-66.

¹³ Franquinet, *Les sièges de Maestricht*, 236.

Ook een contemporain gedicht verspreidde die boodschap:

Die stat van Tryecht es tfundament
Van onsen gelove der heiliger kerken.
Tgesicht van Ludic was worden blent,
Dat mocht men in den lande wael merken;
Ritter, knapen, leyen, clerken,
Mogen hon wael dancken sere
Want men sach sy niet gewerken
Dan met honnen gerechten here.¹⁴

Het beschermen van de 'rechtvaardige vorst' tegen de 'verblinde stad' Luik was het motief geworden. Deze propagandistische boodschap legde de kiem voor het idee dat Maastricht haar vorst uit christelijk mededogen en een gevoel van rechtvaardigheid beschermde. Dit was ook het verhaal dat door Maastrichtse historici werd verteld: Mattaeus Herbenus, de laat-vijftiende eeuwse Maastrichtse humanist, merkte trots op dat Maastricht de enige stad was waarop de prins-bisschoppen konden vertrouwen, en een anonieme kroniek van ca. 1500 uit dezelfde streek vermeldt dat het Maastrichtse stadsbestuur zich keer op keer verzette tegen de Luikse '*Sinte Lambrechts mordeneers*' die zich tegen hun bisschoppen keerden.¹⁵ Beide auteurs verwezen hiermee expliciet naar de moord op bisschop Lambertus van Maastricht, die te Luik was vermoord, een bewijs van de onbetrouwbaarheid van de Luikse ambachtslieden én adel. Historici zoals G.D. Franquinet en J. Schaepkens van Rimpst namen deze visie over, maar deze bleek minder goed in te passen in het moderne wereldbeeld: waar het in 1500 nog nastrevenswaardig was om een feodale kerkvorst te verdedigen tegen opstandige ambachtslieden, was men dit in 1900 achterhaald gaan vinden. Het *Ancien Régime* was ondertussen voorbij, het prinsbisdom

¹⁴ K.J.Th. Janssen de Limpens, 'Het beleg van Maastricht (1407) en de slag van Othée in de dichtkunst', *De Maasgouw* 77 (1958) 149-152, aldaar 149; hoewel de auteur anoniem is gebleven, was deze afkomstig uit de omgeving van Herman van Eys, die in dienst van Johan van Wittem waarschijnlijk deel heeft genomen aan de oorlog.

¹⁵ Mattheus Herbenus, *Over hersteld Maastricht (De Trajecto instaurato)*, M.G.M.A. van Heyst ed. (Roermond 1985) 30; Steven Vanderputten, 'Het turbulente verleden van de Luikse prinsbisschoppen door de ogen van een inwoner van het oude graafschap Loon: de Chronijk van Luyk, toegeschreven aan Petrus Treckpoel (1442-circa 1507-8)', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 174 (2008) 5-88, aldaar 37, 38-40, 48, 69, 71.

Luik in 1795 door Franse revolutionairen ontmanteld. Wat in de middeleeuwse historiografie een deugd was, leek in een tijd waarin socialisme, liberalisme en een democratisch bestel opkwamen eerder achterhaald en feodaal. Maastricht had geen vrome kerkvorst ondersteund, maar een tiran die zijn eigen onderdanen vervolgde – hij werd toch Jan zonder Genade genoemd? – en nooit als priester was gewijd. Het is dan ook geen wonder dat de heroïsche verdediging van bisschop-elect Jan van Beieren door de Maastrichtenaars in de vergetelheid is beland. Historici hebben meermalen hun afkeer getoond voor de in de inleiding geciteerde 'afkeer van de democratie' die in Maastricht overheerst zou hebben. Ik heb in dit artikel echter willen aantonen dat de aanleiding van dit conflict minder eenduidig was dan vaak gepresenteerd: de Maastrichtse partijkeuze werd dan wel gerechtvaardigd door te wijzen op het onrecht dat de vorst werd aangedaan, maar de motivatie was evenzeer gelegen in eigenbelang – het duurde een jaar voor de stad officieel de kant van Jan van Beieren durfde te kiezen, een duidelijk teken dat de keuze niet overhaast werd genomen. De Maastrichtse propaganda bleek zo effectief dat ze de pragmatische redenatie grotendeels verhuld heeft, maar net als de Luikse opstandelingen liet het Maastrichtse stadsbestuur zich in de besluitvorming in de eerste plaats leiden door het stedelijk belang.

Jac Geurts (1948) is docent en onderzoeker bij de afdeling Politieke Geschiedenis (Vroegmoderne Tijd) en docent Amerikaanse en Canadese Geschiedenis bij de afdeling Amerikanistiek aan de Radboud Universiteit.

Een vergeten oorlog.

Mr. Madison's War (1812-1814)

De Verenigde Staten hebben in de loop van de geschiedenis vele grote en kleine oorlogen op haar grondgebied gevoerd. De Onafhankelijkheidsoorlog (1776-1783) en de Burgeroorlog (1861-1865) zijn de meest bekende, maar de strijd tegen de Indianen en de aanvallen op Mexico die tot de annexatie van Texas en California hebben geleid, worden ook vaak gememoreerd. Vreemd genoeg wordt *Mr. Madison's War* of de 'forgotten' *War van 1812* bijna nooit of slechts heel beknopt in de boeken beschreven, terwijl de gevolgen zowel voor de ontwikkelingen van de VS als de rest van het Amerikaanse continent van zeer groot belang zijn geweest.

De dertien in 1783 onafhankelijk geworden Britse koloniën worstelden rond de eeuwwisseling met hun binnenlandse en buitenlandse politiek. Niet alleen wilden sommige staten een Amerikaanse pro-Engelse federatie vormen of zelfs een nieuwe onafhankelijke staat in het westen, ook de handel met het buitenland leidde tot grote problemen. Hoe hun economische belangen te beschermen? Aartsvijand Engeland vormde op zee, maar ook vanuit het noorden (het huidige Canada) nog altijd een grote bedreiging, met name omdat het de Indianen steunde in hun verzet tegen de expansie van de Amerikaanse kolonisten. President Thomas Jefferson (1801-1809) wilde daarom 'no entangling alliances' om op die manier Amerika's neutraliteit te behouden, zoals George Washington het in zijn *Farewell Addres* (1896) al had uitgesproken. Vrede en neutraliteit waren noodzakelijk voor de handel met Europa teneinde de economie van de VS te stimuleren. Helaas zou Engeland in zijn strijd tegen Napoleon zich hier niets van aantrekken. Door middel van een blokkade (1806) werden Amerikaanse handelsschepen zelfs vóór de Amerikaanse havens opgewacht om de handel tussen de VS en vooral Frankrijk af te snijden. Honderden schepen werden opgebracht en zeelieden van wie men ook maar dacht dat zij ooit Engels onderdaan waren geweest, werden gearresteerd en op de Engelse vloot gemonsterd.

Om oorlog te vermijden, besloot Jefferson alle handel met Europa in 1807 stop te zetten om op die manier Engeland economisch onder druk te zetten. Tevergeefs, de Engelsen haalden hun landbouwproducten nu uit Latijns-Ame-

rika. Het enige resultaat was dat de havens in Nieuw Engeland (met name Boston, Salem en Providence) zwaar getroffen werden. Het embargo werd daarom openlijk genegeerd, wat zelfs tot een guerrillaoorlog tussen de federale overheid en lokale autoriteiten leidde. Ver vóór de Burgeroorlog werden de States' Rights dus al benadrukt. James Madison, een felle nationalist, werd als opvolger van Jefferson gekozen. Toen de pogingen van de Amerikaanse regering om de handel met Engeland te herstellen mislukten - steeds meer Amerikaanse schepen werden opgebracht - nam de oorlogsstemming in met name de nieuwe staten in het Westen en het Zuiden toe. Zij accepteerden de Engelse arrogantie en de vernederingen niet meer. De oorlogspartij in de regering (War Hawks) zocht wraak voor de aanvallen op de Amerikaanse handel en de steun aan de Indianen onder leiding van Tecumseh. De verovering van Brits-Canada zou de macht van Engeland definitief moeten breken.

De oorlogsverklaring die Madison op 1 juni 1812 naar het Congres stuurde, werd derhalve alleen afgewezen door de toch al zwaar getroffen staten van Nieuw Engeland, die het meest van deze oorlog te vrezen hadden. De Amerikanen bezaten echter nauwelijks een oorlogsvloot en zeker geen professioneel leger. Bovendien dacht de regering in Washington dat de Engels- en Franssprekende Canadezen hen met open armen zouden ontvangen. Zij beseften niet dat de Franstaligen een totaal ander politiek systeem kenden (de standenmaatschappij), een ander economisch systeem hadden (alleen de hoge adel en geestelijkheid had recht op eigen grondbezit) en als rooms-katholieken geen godsdienstvrijheid accepteerden. Ook was men blijkbaar vergeten dat de meeste Engelssprekende Canadezen tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog uit de VS gevlucht waren omdat ze de denkbeelden van de opstandelingen afwezen. De aanvallers werden gemakkelijk uit Canada teruggedreven. Als wraak voor de verwoesting van de hoofdstad York (Toronto) staken de Engelsen naderhand een aantal overheidsgebouwen in Washington DC in brand.¹ Nederlagen, zowel te land als ter zee, leidden in Baltimore bijna tot een burgeroorlog tussen de War Hawks en vredesgezinde groeperingen. In deze chaotische situatie kwamen afgevaardigden van de Staten uit Nieuw Engeland in Hartford, Connecticut bij elkaar, waar zelfs even over een afscheiding van de USA en een eigen staat werd gesproken, maar vooral de States' Rights werden benadrukt. Omdat de grote meren echter in Amerikaanse handen bleven en een Engelse aanval in Upstate New York mislukte, wilde ook Londen van de oorlog af. In het toen Nederlandse Gent werd in december 1814 vrede gesloten, die in feite de *status quo ante bellum* herstelde. De Amerikanen die de oorlog begonnen waren, hadden een duidelijke nederlaag geleden, maar de toevallige overwin-

¹ De legende vertelt dat de ambtswoning van de president bij de herbouw opnieuw geveerd moest worden om de brandplekken te verbergen. Omdat voor de kleur wit werd gekozen, zou de bijnaam 'Het Witte Huis' ontstaan zijn. Een onwaarschijnlijk verhaal, omdat deze term al in 1811 werd gebruikt.

ning van generaal Andrew Jackson bij New Orleans in januari 1815 zou voor een ommekeer zorgen.² Diepe teleurstelling sloeg om in groot zelfvertrouwen. De Amerikanen waren er nu van overtuigd dat zij de Engelsen opnieuw verslaan hadden. De meest bekende strofe van het huidige Amerikaanse volkslied, in 1812 geschreven bij de verdediging van Fort Henry (Baltimore), zou dit zelfbewustzijn benadrukken:

And the star-spangled banner in triumph shall wave

O'er the land of the free and the home of the brave.

Het gevoel van trots en zelfvertrouwen zou op den duur leiden tot de idee van Manifest Destiny, waarin de Amerikanen zich als een door God gezonden volk gingen beschouwen dat het recht en de plicht had om het Westen te veroveren en te onderwerpen. Dat dit ten koste van de rechten van de oorspronkelijke bewoners zou gaan, was niet belangrijk. Het zelfbewustzijn bevorderde ook een snelle economische (industriële) ontwikkeling. De Verenigde Staten voelden zich al spoedig de gelijke van de Europese grote staten. Omdat die Europeanen hun interesse intussen naar Azië en Afrika hadden verlegd, steunden de Amerikanen de vrijheidsoorlogen in Midden- en Zuid-Amerika, wat zou leiden tot de Monroe-doctrine (1823), die elke invloed van Europa op het Amerikaanse continent afwees. De Verenigde Staten kregen nu vrij spel om hun invloed over het Amerikaanse continent te vergroten.

Een minstens zo belangrijk gevolg van deze oorlog was de vaststelling van de 49e parallel als definitieve grens tussen Brits-Canada en de VS in 1818. Het agressieve expansionisme van de Amerikanen, die al decennia begerig naar het rijke (Britse) noorden rond de grote meren hadden gekeken, werd nu gedwongen zich meer op het westen te richten. De kreet *Go west, young man, go west* zou in het vervolg de richting van de kolonisten bepalen. Dit betekende onder meer dat het eindeloze territorium van Brits-Canada zich op den duur zonder al te veel problemen tot een onafhankelijke staat kon ontwikkelen.

Mr. Madison's War heeft niet alleen grote gevolgen gehad voor de economische en politieke ontwikkelingen van de VS zelf, maar ook voor de staatsrechtelijke verhoudingen op het Amerikaanse continent. Deze 'Tweede Onafhankelijkheidsoorlog', ook wel 'the strangest war in United States history' genoemd, zou daarom een meer prominente plaats in de boeken verdienen.

² De sluiting van het Verdrag van Gent was drie weken na 'the needless battle of New Orleans' nog niet in Amerika doorgedrongen.

Dr. **Samuël Kruizinga** (1980) studeerde geschiedenis in Leiden, Parijs en Oxford en promoveerde in 2011 aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2012 is hij universitair docent Nieuwste Geschiedenis aan diezelfde universiteit.

De hoofdrol voor een figurant

Nederland en de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918

Nederland bleef neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het deed niet mee aan het bloedigste militaire conflict aller tijden dat onze wereld voorgoed veranderde. Dat maakt het herinneren, laat staan het herdenken, van die periode uit de Nederlandse geschiedenis een lastige zaak.¹ Neutraliteit impliceert namelijk dat er weinig is gebeurd dat van belang is: de oorlog speelde zich letterlijk ergens anders af. Bovendien lijkt het enigszins pervers om de schijnwerper te richten op het gebied net *buiten* de loopgraven van Vlaanderen en Noord-Frankrijk, waar zoveel miljoenen mensen de dood vonden. Zo bezien had Nederland de rol van figurant tijdens de Grote Oorlog: het keek vanaf de zijlijn toe, maar maakte geen grote veranderingen door, zoals de hoofdrolspelers, en kon geen enkele invloed op het schouwspel uitoefenen. In die zin is de geschiedenis van Nederland tijdens 1914-1918 niet eens die van een 'vergeten oorlog': er valt namelijk weinig te vergeten en een oorlog was het ook al niet.²

¹ Recentelijk is de Stichting 100 jaar Nederland en de Eerste Wereldoorlog in het leven geroepen, die activiteiten coördineert en entameert rondom de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in Nederland, vooral in de periode 2014-2018. Op de website van de Stichting (<http://www.100jaarnederlandenwo1.nl>) is onder andere een door Pauline Onderwater opgestelde literatuurlijst over dit onderwerp te vinden. NB: de auteur is secretaris van voornoemde stichting.

² Zie M.C. Brands, 'The Great War die aan ons voorbijging. De blinde vlek in het historisch bewustzijn van Nederland' in: M. Berman en J.C.H. Blom (red.), *Het belang van de Tweede Wereldoorlog. De bijdragen voor het symposium op 22 september 1997 ter gelegenheid van de opening van de nieuwe behuizing van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Den Haag 1997), 9-20 en idem, 'De grijze verf van historici. WO I blijft aan Nederland voorbijgaan', *Hollands Maandblad* vol. 8/9 (2006), 23-27.

Toch zijn er de laatste twintig jaar veel boeken en artikelen verschenen die figurant Nederland een hoofdrol toebedelen in het drama van de Eerste Wereldoorlog. Zij gaan expliciet in op de oorlogsgeschiedenis van het neutrale land. In dit korte artikel zal ik vier belangrijke hoofdrichtingen in de bestaande literatuur onderscheiden en afsluiten met enkele beschouwende woorden over nut, noodzaak en richting van de studie naar Nederland tijdens dit conflict.³

Allereerst hebben veel historici zich beziggehouden met de rol van Nederland in de (internationale) politiek en diplomatie. Zij houden zich bezig met de vraag hoe het kon dat Nederland, in zo'n strategisch belangrijk hoekje van Europa, toch haar neutraliteit wist te bewaken. In het verlengde daarvan vragen zij zich af welke rol neutraal Nederland wilde of kon spelen als bemiddelaar in de Eerste Wereldoorlog. Binnen deze literatuur lijken zich twee "scholen" af te tekenen. De eerste stelt, vaak vanuit een "realistische" blik op geopolitieke machtsverhoudingen, dat *Kleinstaat* Nederland onmogelijk een vuist had kunnen maken tegenover de grootmachten en daardoor afhankelijk was van de willen en de nukken van (voornamelijk) Britten en Duitsers. De andere school benadrukt juist de actieve rol van de Nederlandse politiek: door de beide tegenstanders tegen elkaar uit te spelen wisten slimme politici als minister-president P.W.A. Cort van der Linden of minister van Buitenlandse Zaken John Loudon zich staande te houden op het slappe koord van de neutraliteit. Parallel aan deze discussie speelt de vraag in hoeverre de Nederlandse buitenlandse politiek nu veranderd is door de oorlog: heeft de neutraliteitservaring een kentering teweeggebracht in de wijze waarop Nederland de wereld tegemoet treedt? Zo ja, in welke mate?⁴

Een tweede belangrijke kwestie is de houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van de oorlog in het algemeen en de posities van de oorlogvoerenden in het bijzonder. De oorlogvoerenden probeerden het Nederlandse publieke debat in hun voordeel te beïnvloeden, maar er kwam ook een min of meer endogene discussie op gang over de aard van de Nederlandse neutraliteit.

³ In de voetnoten beperk ik mij tot wat mijns inziens de belangrijkste recente boeken en artikelen op elk van de genoemde deelgebieden zijn.

⁴ J. den Hertog, *Cort van der Linden (1846-1935): Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Amsterdam 2007); idem, 'Dutch Neutrality and the Value of Legal Argumentation' in: J. den Hertog en S. Kruizinga (red.), *Caught in the Middle. Neutrals, Neutrality and the First World War* (Amsterdam 2011), 15-33; M. Frey, *Der Erste Weltkrieg und die Niederlande: ein neutrales Land im politischen und wirtschaftlichen Kalkül der Kriegsgegner* (Berlijn 1998), citaat op 11; T. Gijswijt, 'Neutraliteit en afhankelijkheid. De Nederlands-Duitse politieke betrekkingen tijdens de Eerste Wereldoorlog' in: F. Boterman en M. Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het interbellum* (Hilversum 2003), 21-36; H. P. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival* (Leiden 2001).

Dat debat werd bovendien diepgaand beïnvloed door de intensieve aandacht die de Nederlandse pers aan het oorlogsgeweld besteedde en door het feit dat diezelfde oorlog in de vorm van burgervluchtelingen en geïnterneerde soldaten ook letterlijk de neutrale grens overtrok.⁵

Ten derde hebben veel historici zich bezig gehouden met de gevolgen van de oorlog op economisch en sociaal gebied. Nederland lag letterlijk middenin de economische oorlog die Geallieerden en Centraal tegen elkaar voerden en kreeg intensief te maken met haar fysieke verschijningsvormen: de (vooral Britse) blokkade van Duitsland en de Duitse U-bootoorlog tegen geallieerde – en later ook neutrale – handelsschepen. Drie bijzondere aandachtspunten zijn de distributie van voedsel en andere schaarse middelen, waarin de overheid een steeds grotere rol speelde, de sociaal-economische gevolgen van distributie en voedselgebrek en de bijzondere publiek-private organisatie van de Nederlandse oorlogseconomie. De overheid was te klein en te onervaren om *alleen* de grote problemen, waarvoor de economische oorlog haar plaatste, aan te pakken en zocht en vond hulp bij het zakenleven. Deze heren hadden echter lang niet altijd dezelfde, of zelfs maar vergelijkbare, ideeën bij de vraag hoe de in oorlogstijd uiterst lastige kwesties rondom in-, door- en uitvoer, productie en distributie geregeld moesten worden. In combinatie met de steeds moeilijker wordende positie van Nederland tussen steeds veeleisender oorlogvoerenden zorgde dit voor voedselgebrek, rellen (zoals het Amsterdamse Aardappeloproer in 1917), onzekerheid en een steeds voelbaardere kloof tussen arm en rijk. Dit alles vormde zowel een voedingsbodem voor de socialistische revolutiepoging van P.J. Troelstra als aanleiding voor sociale hervormingen in de laatste jaren van en de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog.⁶

⁵ I. Tames, *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (Hilversum 2006); N. Eversdijk, *Kultur als politisches Werbemittel. Ein Beitrag zur deutschen kultur- und pressepolitischen Arbeit in den Niederlanden während des Ersten Weltkrieges* (Münster [etc.] 2010); E. de Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel, 2000); S. Wolf, 'Guarded Neutrality. The Internment of Foreign Military Personnel in The Netherlands during the First World War' (proefschrift University of Sheffield, 2008); M. Bossenbroek en J.B.C. Kruishoop (red.), *Vluchten voor de Groote Oorlog: Belgen in Nederland, 1914-1918* (Amsterdam 1988).

⁶ S. Kruizinga, 'Economische Politiek. De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (1914-1919) en de Eerste Wereldoorlog' (Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2011); idem, 'NOT Neutrality. The Dutch Government, the Netherlands Oversea Trust Company, and the Entente blockade of Germany, 1914-1918' in: J. den Hertog en S. Kruizinga (red.), *Caught in the Middle. Neutrals, Neutrality and the First World War* (Amsterdam 2011) 85-104; B. van Dongen, *Revolutie of integratie: de Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992); H. A.M. Klemann, 'Ontwikkeling door isolement. De Nederlandse economie 1914-1918' in: M. Kraaijestein

Een vierde aandachtsgebied vormt het Nederlandse leger, dat gedurende vier en een half jaar gemobiliseerd bleef voor het geval de neutraliteit geschonden zou worden. Tegelijkertijd werd van het leger verwacht dat zij een veelvoud van taken zou uitvoeren die verband hielden met de eisen die het internationaal recht aan neutrale landen oplegde. Zo moest de grensverdediging *effectief* zijn, om te voorkomen dat oorlogvoerenden gebruik konden maken van neutraal terrein om hun tegenstander te snel af te zijn. Soldaten van oorlogvoerende landen die zich toch op Nederlands terrein bevonden, moesten worden geïnterneerd en gedurende de hele oorlog bewaakt worden. Daarnaast moesten vluchtelingenstromen in goede banen worden geleid en moest smokkel worden bestreden. De legerleiding vond dat al deze zaken afleidden van de eisen die een adequate landsverdediging stelde, maar de politiek vond het bewaken van de neutraliteit belangrijker. De politiek trok aan het langste eind. Tegelijkertijd zorgde juist de uitbreiding van het takenpakket van het leger in combinatie met de grootschalige mobilisatie voor een veel diepere doordringing van leger en maatschappij. Als gevolg van zowel de kwestie rondom neutraliteits- of landsverdediging als deze wederzijdse beïnvloeding ontstond een brede, maatschappelijke discussie over taak, positie en zelfs de aard van het Nederlandse leger.⁷

Deze literatuur heeft de mythe dat er in Nederland niets gebeurde in de periode 1914-1918 grondig doorgeprikt, maar mijns inziens missen er nog vier belangrijke elementen. Allereerst is er in de meerderheid van de hier aangehaalde literatuur nog te weinig aandacht voor de gevolgen van de oorlogssituatie voor neutraal Nederland op de (middel)lange termijn. Ten tweede is er nog nauwelijks aandacht geweest voor internationaal comparatief onderzoek. Vergelijkingen met bijvoorbeeld Zwitserland of Denemarken liggen

en P. Schulten (red.), *Wankel evenwicht. Neutraal Nederland en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg 2007) 271-309; K. E. Sluyterman, 'Dutch business during the First World War and its aftermath' in: Carl-Johan Gadd, S. Granér en S. Jonsson (red.), *Markets and Embeddedness. Essays in honour of Ulf Olsson* (Göteborg 2004) 241-263; H. de Jong, 'Between the devil and the deep blue sea: the Dutch economy during World War I' in: S. Broadberry en M. Harrison (red.), *The Economics of World War I* (New York 2005) 137-168.

⁷ M. Abbenhuis, *The art of staying neutral: the Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006); P. Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand: het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (Amsterdam 2006); W. Klinkert, 'De vernietigende macht der hedendaagse wapenen. De lessen van de Eerste Wereldoorlog in het militaire debat in Nederland 1918-1923', in H. van der Linden et al. (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918 deel 22* (Soesterberg 2011), 53-114; Ron Blom en Theunis Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004).

voor de hand, maar ook bepaalde onderdelen van oorlogvoerende samenlevingen (bijv. distributiestelsels) zouden goed met de Nederlandse kunnen worden vergeleken. Ten derde is de rol van de Nederlandse koloniën nog altijd onderbelicht, hoewel er wel één en ander is geschreven over de geschiedenis van Indië in 1914-1918.⁸ Ten vierde is er nog niet voldoende aandacht besteed aan de invloed van Nederland op het verloop van de oorlog. Pas als we het belang van de Nederlandse neutraliteit ook op internationaal gebied goed kunnen inschatten, is het écht mogelijk iets te zeggen over de rol die Nederland in de oorlog speelde.⁹

⁸ K. van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden 2007).

⁹ Voorzichtige aanzetten worden gegeven in P. Moeyes, 'Neutral tones. The Netherlands and Switzerland and their interpretations of neutrality 1914-1918', in W. Klinkert en H. Amersfoort (red.), *Small powers in the age of total war, 1900-1940* (Leiden 2011) en M. Frey, 'The Neutrals and World War One' in: *Forsvarsstudier/Defense Studies* vol. 3 (2000) 1-39.

Renée ten Cate studeerde in 2012 af aan de Radboud Universiteit, waar zij de master Actuele geschiedenis volgde. Dit artikel schreef zij tijdens het mastervak Historisch Atelier, onder leiding van dr. Geertje Mak.

Homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog: doodgeslagen en doodgezwegen?

*'En gij zult geen gemeenschap hebben met een, die van het mannelijk geslacht is, zoals men gemeenschap heeft met een vrouw: een gruwel is het.'*¹

In 1886 zetten christelijke politici beziel hun tijd en energie in om van homoseksuele handelingen (nogmaals) een strafbaar feit te maken.² Minister Modderman sprak in die context illustratief van 'dat onnoembare waarvoor onze taal geen woord bezit'.³ Onze taal had hier echter wel een woord voor, net als de meeste talen in de wereldgeschiedenis. Zolang de mensheid bestaat, bestaat immers ook de liefde - en de seksuele uitdrukking daarvan - tussen mensen van hetzelfde geslacht. De geschiedenis van homoseksualiteit is daarom, zoals zoveel geschiedenissen, een veelzijdige geschiedenis: het is een geschiedenis die in een ver verleden in het teken gezet kan worden van de verheerlijking van de liefde tussen mannen; in een meer recente geschiedenis gaat het om strijd, trots, emancipatie en acceptatie, maar daaraan voorafgaand is het tevens een geschiedenis van ontkenning, verwerping en vervolging. Het is deze laatste geschiedenis die nu al enkele decennia in de context van de Tweede Wereldoorlog verteld wordt. Maar is dit terecht? Was de vervolging van homoseksuelen inderdaad een 'vergeten aspect van de oorlog' dat in de jaren zestig en zeventig weer boven water is gekomen? Of is er iets anders aan de hand? In dit essay wordt beschreven waarom juist deze geschiedenis centraal is komen te staan, welke ontwikkeling deze geschiedenis heeft doorgemaakt en welke kanttekeningen daarbij inmiddels door verschillende academici geplaatst zijn.

¹ Auteur onbekend, 'Leviticus 18:22-23', in: *De Bijbel, nieuwe vertaling* (Amsterdam 1951) 121.

² In de Code Pénal, die begin negentiende eeuw door de Fransen in Nederland werd ingevoerd, was homoseksualiteit geen strafbaar feit.

³ P. Koenders, *Homoseksualiteit in bezet Nederland, verzwezen hoofdstuk* (Den Haag 1983) 21.

Actuele geschiedenis: de opkomst en ondergang van een geschiedverhaal

Hoewel er verschillende geschiedenissen verteld kunnen worden als het gaat om homoseksualiteit, kan in dit geval de geschiedenis van vervolging niet losgekoppeld worden van de geschiedenis van emancipatie. Een opmerking van de historicus Pieter Koenders in de inleiding van zijn doctoraalstudie *Homoseksualiteit in bezet Nederland* laat zien waarom.

*'In officiële geschiedschrijving is er tot nu toe nauwelijks iets over homoseksuelen te vinden. (...) De geschiedschrijving van homoseksualiteit en homoseksuelen is vrijwel volkomen voortgekomen uit de homo-emancipatiebeweging zelf.'*⁴

Dat een geschiedverhaal dat zich concentreert op homoseksualiteit in eerste instantie geïnitieerd is door de homoseksuele emancipatiebeweging zelf, is niet zo vreemd: geschiedschrijving is één van de meest elementaire onderdelen van de juridische en vooral maatschappelijke emancipatie van minderheden. Een voorbeeld hiervan is de wijze waarop katholieken zich in de negentiende eeuw - na meerdere eeuwen gediscrimineerd te zijn geweest op grond van hun geloofsovertuiging - als goede vaderlanders profileerden door de geschiedenis van de Tachtigjarige oorlog opnieuw te interpreteren. Een voorbeeld waarop in dit essay kort ingegaan zal worden om zo de historische oriëntatie van de homoseksuele emancipatiebeweging te helpen verklaren.

Toen de Nederlandse natie in de negentiende eeuw zowel politiek als cultureel haar vorm kreeg, was de Tachtigjarige oorlog als bron van oorsprong, als illustratie van de Nederlandse volksdrift en ongekennde handelsgeest, buitengewoon populair. In de protestantse herinneringscultuur van deze oorlog werden de katholieken weggezet als Spaansgezind, als landverraders, als vijand. Om wel als volwaardige en loyale leden van de Nederlandse samenleving geduid te kunnen worden, was het dus zaak om deze oorlog en in het bijzonder de rol van de katholieken in deze oorlog anders uit te leggen. Zodoende schreef de katholieke historicus Nuyens halverwege de negentiende eeuw de *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten*, waarin hij afrekende met termen als Spaansgezind en landverrader als synoniem voor katholiek en de katholieken herplaatste in een groep die hij als gematigd karakteriseerde: een groep die tussen de felle calvinisten en Spaanse onderdrukkers in stond, een groep die de ware identiteit van Nederland vertegenwoordigde. Hiermee (her)schreef Nuyens de geschiedenis van de Tachtigjarige oorlog in de zestiende en zeventiende eeuw; tegelijkertijd maakte zijn geschiedwerk deel uit van de emancipatiegeschiedenis van de katholieken in de negentiende eeuw.

Deze beknopte beschrijving van de rol van geschiedschrijving in de katholieke emancipatie is slechts één voorbeeld van vele; toen vrouwen vchten voor gelijke rechten werd 'de' geschiedenis van de vrouw geschreven en toen arbeiders

⁴ Ibidem, 7.

ders als een machtige doch benadeelde sociale groep op de voorgrond traden, openbaarden zich allerhande geschiedenissen over sociale klassen. Zo ook kwamen er geschiedenissen aan het licht die zich toespitsten op homoseksualiteit toen homoseksuelen om gelijkberechting en acceptatie stredden. In het licht van dit gegeven zou het dus verkeerd zijn om te veronderstellen dat geschiedenis een statisch geheel is, dat het geweest is en dat wat wij 'kennen' vaststaat. De geschiedenis wordt voortdurend opnieuw geschreven, aspecten worden vergeeten en vervolgens weer herinnerd, en zo verandert onze kijk op de geschiedenis naar mate er nieuwe behoeftes opkomen. In de geschiedenis van emancipatiebewegingen gaat het om erkenning; de katholieken wilden erkend worden als loyale Nederlanders en wilden daarom erkend worden als een groep die, net als hun protestantse landgenoten, zowel slachtoffers als helden van de Tachtigjarige oorlog waren geweest. In de jaren zestig en zeventig, toen de emancipatiebeweging van de homoseksuelen in Nederland op een hoogtepunt was, was het echter niet de Tachtigjarige oorlog maar de Tweede Wereldoorlog die dominant was in de nationale herinneringscultuur. Daarom was het voor de homoseksuelen belangrijk om hun rol, zowel als slachtoffers van het naziregime als helden van het verzet, kenbaar te maken en erkend te krijgen.

Zo gezegd, zo gedaan. Al in 1946 wees Anton Jacob Schorer - de oprichter van de eerste Nederlandse homorechtenorganisatie (opgericht in 1912) - op de belangrijke bijdrage die homoseksuelen aan de onderduik en het actieve verzet hadden geleverd.⁵ Jef Last - één van de oprichters van de naoorlogse emancipatiebeweging, het Cultuur en Ontspanningscentrum - pleitte in 1961 voor 'een monument voor de onbekende homo' en Johan Alberts stelde toen voor om op de sokkel te laten lezen: 'Ter nagedachtenis van de honderdduizenden homofielen die gelijk de Joden, de Zigeuners en zoveel andere zondebokken, ten offer vielen aan het Hitlerfatsoen'.⁶ Het symbool van de emancipatiebeweging werd in de jaren vijftig de lila driehoek en later, vanaf de jaren zeventig, de roze driehoek. Er werd verondersteld dat deze driehoeken door homoseksuelen in Duitse concentratiekampen gedragen waren (dit klopt met het oog op de roze driehoek; de lila driehoek heeft daarentegen nooit bestaan).⁷ In 1970 werd door enkele homoseksuele activisten de nationale dodenherdenking verstoord toen zij zonder toestemming een krans wilden leggen voor de omgekomen homoseksuelen als gevolg van de vervolging door de nazi's. En in 1974 zou er actief actie gevoerd worden om homo's erkend te krijgen als slachtoffers opdat ook zij in aanmerking zouden komen voor een uitkering.⁸

⁵ M. van der Klein en T. van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap, homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog, in: *De gids: nieuwe vaderlandsche letteroefeningen* (2007), 76.

⁶ K. Müller, *Doodgeslagen, doodgezwegen* (Amsterdam 2005), 192, 193.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

Het moge duidelijk zijn: homoseksuelen eisten vanaf de jaren zestig en vrij expliciet in de jaren zeventig erkenning van hetgeen zij hadden gedaan en hen was overkomen in de Tweede Wereldoorlog, waarmee zij het begrip van de samenleving wisten te winnen. In 1971 werd de wet gewijzigd en kon men in Nederland niet langer op grond van een seksuele geaardheid vervolgd worden, in 1981 kwam de eerste studie over homoseksualiteit in de bezettingsperiode tot stand, in 1986 werd de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers uitgebreid zodat voortaan ook homoseksuelen hieronder vielen en een jaar later, op 5 september 1987, werd ook het homomonument 'ter nagedachtenis aan alle homoseksuelen die vervolgd zijn vanwege hun geaardheid' onthuld.⁹

De politieke en maatschappelijke kracht van de Tweede Wereldoorlog bleek groot. Door zichzelf als helden en als slachtoffers in het nationaal gerespecteerde geschiedverhaal van de Tweede Wereldoorlog te schrijven, wisten homoseksuelen een sterke en vruchtbare groepsidentiteit te creëren en homoseksualiteit in een nieuw daglicht te zetten. Stukje bij beetje kregen ze meer begrip, erkenning en de gelijke rechten waarop ze zo gebrand waren. Het zwijgen over homoseksualiteit was voorgoed doorbroken en een nieuw hoofdstuk werd aan de alom bekende geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog toegevoegd: de vervolging van homoseksuelen onder het regime van Hitler.

De historicus Pieter Koenders was in 1983 de eerste die over dit 'verzwegen hoofdstuk' een doctoraalstudie uitbracht en hij zou hier in 1996 nogmaals een boek over schrijven. Lange tijd was het zijn werk, waarin de nadruk ligt op de repressie, de isolatie en de angst van homoseksuelen in de oorlogstijd, dat het dominante beeld bepaalde.¹⁰ Maar zoals eerder opgemerkt is de geschiedenis constant in beweging waardoor ook de houdbaarheid van dit geschiedverhaal - hoe krachtig deze in het emancipatieproces ook was - onzeker zal blijken.

In 2001 werd er door de overheid 3,5 miljoen gulden vrijgemaakt om de al bestaande literatuur met betrekking tot dit onderwerp aan te vullen, wat in 2006, 2007 en 2009 resulteerde in verschillende studies die enerzijds het werk van Pieter Koenders 'aanvulden' en daarmee het bestaande beeld van geïntensiverende repressie bevestigden, en die anderzijds een heel nieuw beeld naar buiten brachten dat alles behalve strookte met het beeld van toenemende repressie. De discussie die hier het gevolg van was, trad op de voorgrond toen in 2006 de tentoonstelling 'wie kan ik nog vertrouwen?' en de bundels *Doodgeslagen, doodgezwegen* en *Het begint met nee zeggen*, over de vervolging van homosek-

⁹ Ibidem.

¹⁰ Koenders, *Homoseksualiteit in bezet Nederland*; P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie: bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996); M. van der Klein, 'De Homo Commemorans en de bezetting: kanttekeningen bij een dominant discourse', presentatie voor studiedag Homoseksualiteit in bezet Nederland (Westerbork 2006).

suelen in bezettingstijd, gepresenteerd werden aan het grote publiek. Wellicht is het verstandig om eerst de samensteller van zowel de tentoonstelling als de bundels, Klaus Müller, aan het woord te laten:

"De tentoonstelling vertelt het verhaal van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen onder het nazi-regime, niet alleen in Nederland, maar ook in Duitsland. Het is de eerste keer dat aan vervolging en verzet van homoseksuelen expliciet aandacht wordt besteed. We willen duidelijk maken dat de vervolging van homoseksuelen een integraal onderdeel was van het nationaal-socialisme en algemener: dat homofobie een integraal onderdeel is van iedere totalitaire samenleving, of die nu nationaal-socialistisch, communistisch of religieus-fundamentalistisch is. In de geschiedschrijving van vervolging en verzet is homoseksualiteit als thema altijd doodgezwegen. Wij concluderen nu niet opeens dat er sprake was van een 'homoseksueel verzet', maar voor sommige homo's en lesbiennes was hun homoseksualiteit wel degelijk de motiverende factor om zich bij het verzet aan te sluiten. De vervolging van homoseksuelen wordt vaak afgedaan met de mededeling dat zij nauwelijks zijn afgevoerd naar concentratiekampen. Dat klopt, maar niettemin waren de veranderingen onder de bezetting heel groot, door de toegenomen rechtsonzekerheid en de buitensluiting uit de maatschappij. Dat wordt vaak als onbelangrijk terzijde geschoven, terwijl het grote consequenties heeft gehad voor het individuele leven van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen, ook al zijn zij niet massaal naar kampen afgevoerd."¹¹

Net als de emancipatiebeweging in de jaren zeventig en Pieter Koenders in de jaren tachtig en negentig, heeft Klaus Müller de nadruk gelegd op een breuk in de geschiedenis van homoseksualiteit op het moment dat de nationaalsocialisten aan de macht kwamen. Opmerkelijk is dat hij daarnaast een nieuwe dimensie aan dit hoofdstuk van toenemende repressie heeft toegevoegd: de gelijkschakeling van wat er in de bezettingstijd gebeurd is met totalitaire samenlevingen in het algemeen. Twee punten zijn op grond hiervan ter discussie komen te staan. Ten eerste: in hoeverre kun je de bezettingstijd in Nederland wel als een breuk zien als het gaat om de vervolging van homoseksuelen? Ten tweede: wordt er in dit verband terecht gewezen op totalitaire samenlevingen in het algemeen en de actuele omstandigheden waarop deze gelijkschakeling zinspeelt?

Wat betreft de eerste kwestie waren het Anna Tijsseling, Marian van der Klein en Theo van der Meer die zich hebben uitgesproken tegen het beeld zoals beschreven in het werk van Koenders en zoals bevestigd in de tentoonstelling

¹¹ A. Mooij, 'Wie kan ik nog vertrouwen?', in: *Update* 5 (2006), 6-8.

en bijbehorende bundels. In opdracht van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis hadden ook zij onderzoek gedaan naar verschillende facetten van homoseksualiteit in de twintigste eeuw en in die context hadden ook zij in hun onderzoek, in het kielzog van de emancipatiebeweging, grote aandacht voor homoseksualiteit in de Tweede Wereldoorlog. Op grond van hun eigen onderzoek waren ze echter niet onder de indruk van het beeld dat door hun collega's naar buiten was gebracht. Zij waren van mening dat de strijd om erkenning, zoals gevoerd door de emancipatiebeweging, de verbeelding van het verleden had vertekend en dat de tentoonstelling en deze bundels deze vertekening ten onrechte in stand hielden.¹² Vier belangrijke argumenten die zij hiervoor hebben aangedragen, zijn dat er te weinig nadruk kwam te liggen op de continuïteit van de vervolging, dat er te makkelijk één lijn is getrokken tussen de situaties in Duitsland en Nederland, dat het onderscheid tussen ideologie en praktijk onvoldoende belicht is en dat er daarenboven te veel nadruk is gelegd op de slachtofferrol.¹³

Met betrekking tot de continuïteit is er door de verschillende auteurs allereerst gewezen op het feit dat homoseksualiteit allang voor de komst van de Duitsers gecriminaliseerd was. Verder benadrukten zij dat de vervolging tijdens de bezetting beperkt zou blijven en dat de vervolging van homoseksuelen nog lang na het vertrek van de Duitsers gehandhaafd zou worden en zelfs intensiverde. Koenders had hier in zijn doctoraalstudie echter ook al op gewezen:

"Duidelijk zal in de loop van mijn verhaal worden waarom ik niet uitsluitend de periode 10 mei 1940 tot 5 mei 1945 heb behandeld. Het gebeurde in de bezettingsperiode week wel af van de tijd ervoor en erna, maar maakt duidelijk ook onderdeel uit van een eeuwenlange onderdrukking. De reacties van niet-homoseksuelen op homoseksuele gedragingen vinden zichtbaar hun wortels in het verre, maar ook nabijliggende verleden."¹⁴(...) "Ook de door mij geïnterviewde personen wezen er op dat de politie na de oorlog veel strenger optrad als voor de oorlog."¹⁵

Toch moest volgens Koenders de bezettingstijd als breuk gezien worden en was een vergelijking met de vervolging die in nazi-Duitsland had plaatsgevonden hiervoor bij uitstek geschikt, zoals blijkt uit zijn bijdrage aan de bundel *Doodgeslagen, doodgezwegen*:

¹² Van der Klein en Van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap', 76.

¹³ Ibidem, 75, 77.

¹⁴ Koenders, *Homoseksualiteit in bezet Nederland*, 8 - ('De situatie' heeft betrekking op de instructie die de Nederlandse politiekorpsen in 1941 hadden ontvangen om alle informatie betreffende homoseksuele mannen en hun contacten in te zenden).

¹⁵ Ibidem, 132.

"De situatie was nu identiek aan die in nazi-Duitsland: de homoseksuele belangenorganisaties waren verdwenen, er gold een verordening die homoseksualiteit - althans voor mannen - volledig strafbaar stelde, personen die ooit betrappt waren op homoseksuele contacten of hiervan werden verdacht stonden centraal geregistreerd, en er bestonden op nationaal en lokaal niveau gespecialiseerde politieafdelingen om de bestrijding van homoseksualiteit aan te pakken. Anders dan in Nazi-Duitsland zou echter de laatste stap, de daadwerkelijke vervolging van homoseksuelen, slechts beperkt in praktijk gebracht worden."¹⁶

Het waren de continue dreigingen van vervolging, de angst en de isolatie die de homoseksuelen in bezettingstijd hadden ervaren die een breuk in de geschiedenis rechtvaardigden; de enige reden waarom de vervolging in Nederland niet tot een dramatisch hoogtepunt was gekomen, was immers omdat de Duitsers daar niet aan toe waren gekomen, wat verklaard wordt door het uitbreken van de oorlog en de voorrang die gegeven werd aan de vervolging van Joden.¹⁷ Volgens Liesbeth van der Horst, directeur van het Verzetsmuseum Amsterdam, moest daarom de nadruk niet zozeer komen te liggen op de daadwerkelijke vervolging, maar op de dreiging van vervolging:

"Ik ben het met van der Meer eens dat de tentoonstelling de indruk kan wekken dat de situatie voor homo's in de oorlog ook in Nederland veel slechter werd, terwijl dat in praktijk wel meeviel. Maar dat zij leefden onder moeilijke en extra bedreigende omstandigheden is juist. Niemand kon immers weten hoe ver de nazi's zouden gaan in de vervolging van homoseksuelen in Nederland. De tentoonstelling brengt vooral die dreiging in beeld."¹⁸

Dit antwoord bleek weinig bevredigend. Anna Tijsseling bleef het merkwaardig vinden dat verordening 81/1940, de door de Duitse bezetter ingevoerde wetgeving die elk seksueel contact tussen mannen verbood, niet voor een forse groei in antihomoseksuele rechtszaken zorgde: de mogelijkheden om tot vervolging over te gaan groeiden; de rechtszaken daarentegen stagneerden.¹⁹ Bovendien was er pas na de oorlog in 1949 een piek waar te nemen in antihomoseksuele vervolging, en dat gegeven blijft onverklaard als men blijft vasthouden aan een toenemende repressie in de bezettingstijd als gevolg van de nationaalsocialis-

¹⁶ Müller, *Doodgeslagen, doodgezwegen*, 176.

¹⁷ Ibidem, p. 186, 187 & A. Mooij, 'Wie kan ik nog vertrouwen?', in: *Update* 5 (2006).

¹⁸ L. van der Horst, 'Hoezo deugt onze expositie niet?', in: *het Parool* (30 september 2006).

¹⁹ A. Tijsseling, 'A sincere belief in Dracula', artikel voor de European Social Sciences and History Conference (Lissabon 2008) 2.

tische ideologie. Misschien dat de gelijkschakeling tussen wat er in Duitsland plaatsvond en wat er in Nederland aan de hand was, toch niet terecht was. Anna Tijsseling, wiens onderzoek in 2009 gepubliceerd is, heeft verschillende aanwijzingen gevonden dat het Nederlandse gedachtegoed ten aanzien van homoseksualiteit tijdens de bezettingstijd intact was gebleven en dit gedachtegoed was geenszins nationaalsocialistisch van aard. Vandaar de stagnatie in rechtszaken: niets was wezenlijk veranderd in de vervolging van homoseksuelen die expliciet op grond van hun geaardheid werden opgepakt.²⁰

In het werk van de historica Dagmar Herzog komt een aanvullende verklaring voor de naoorlogse piek in de vervolging van homoseksuelen naar voren en net als in het geschiedverhaal van de vervolging zelf, is ook hier sprake van een vertekening van de verbeelding van het verleden. In de jaren zestig, een periode waarin een meer liberale seksuele cultuur gepassioneerd werd uitgedragen, zou - instrumenteel - een beeld van een repressieve seksuele cultuur in verband zijn gebracht met de nationaalsocialistische periode. Direct na de oorlog, een periode waarin men juist oude normen en waarden probeerde te herstellen, werd echter - wederom instrumenteel - precies het tegenovergestelde beeld aan de nationaalsocialistische periode toegekend.²¹ Het gevolg hiervan is dat de repressieve cultuur nu, op grond van hetgeen in de jaren zestig verondersteld werd, aan de nationaalsocialistische periode wordt toegekend, terwijl het in werkelijkheid niet bij uitstek de jaren veertig, maar juist de jaren vijftig waren die zich als reactie op het oorlogsverleden schuldig maakten aan een repressieve seksuele cultuur, in het bijzonder met het oog op de homoseksuele cultuur.²²

Dit wil niet zeggen dat er niet ook in de nationaalsocialistische periode sprake was van repressie en dat de nationaalsocialistische ideologie niet bijzonder vijandig tegenover homoseksuele handelingen stond. In Duitsland zijn 100.000 personen wegens homoseksualiteit opgepakt, 50.000 daarvan zijn veroordeeld, van wie er 15.000 in een concentratiekamp terecht zijn gekomen, waarvan zestig procent is overleden. En ook in Nederland zijn er homoseksuele slachtoffers gevallen. Maar zoals Theo van der Meer en Marian van der Klein daartegenover gesteld hebben, zijn er ook veel mensen niet opgepakt: er zijn 50.000 personen niet veroordeeld en er zijn 85.000 personen niet in een concentratiekamp terecht gekomen. Oftewel: er is in Duitsland een grote groep homoseksuelen die nooit vervolgd is, en in Nederland is die groep nog groter; dat verhaal wordt niet verteld.²³ Net zoals het verhaal van de vele homoseksuelen die na de oorlog wel vervolgd (en gecastreerd) werden nooit verteld wordt.

²⁰ Ibidem, 6.

²¹ D. Herzog, *Sex after fascism* (New Jersey 2005), 2.

²² Van der Klein en Van der Meer, 'Gevangen in slachtofferschap', 80.

²³ Ibidem, 79.

De tentoonstelling 'wie kan ik nog vertrouwen?' en de discussie die deze tentoonstelling heeft losgemaakt, toont zodoende aan hoe een geschiedverhaal dat voortkwam uit- en toebehoorde aan de geschiedenis van een emancipatie het daadwerkelijke geschiedverhaal van een oorlog is gaan bepalen. Het beeld dat door de emancipatiebeweging naar voren is gebracht, won het van een meer genuanceerd beeld. De politieke inzetbaarheid van de geschiedenis won het uiteindelijk van de feiten. Marian van der Klein heeft niettemin verondersteld dat er langzamerhand ruimte komt voor een minder politiek inzetbare geschiedenis en daarmee voor een meer complexe geschiedenis van homoseksuelen in bezet Nederland.²⁴ Maar vooralsnog lijkt de kracht van de politieke versie van deze geschiedenis niet te zijn afgenomen. Wat ons brengt bij de tweede kwestie in dit essay: de gelijkschakeling van wat er in de bezettingstijd gebeurd is met totalitair gedachtegoed in het algemeen.

Zowel in de bundels als in de openingstoespraken van de tentoonstelling is er vrij dwingend een verband gelegd tussen het nationaalsocialistische gedachtegoed en het 'totalitaire' gedachtegoed dat zich vandaag de dag schuldig zou maken aan een vijandige houding ten opzichte van homoseksualiteit, wat zelfs een uitgangspunt bleek te zijn voor de tentoonstelling:

"De tentoonstelling laat zien hoe het individu in een totalitaire staat onder druk komt te staan en hoe een medeplichtige maatschappij verregaand bijdraagt aan deze druk. De reductie van het individu tot een categorie, in dit geval tot 'homoseksueel', is het uitgangspunt van een totalitaire staat en van totalitaire denkbeelden toen en nu. Maar ook in een dictatoriale staat hebben en maken mensen keuzes. De tentoonstelling legt de gevolgen ervan voor aan de bezoeker: wie kan ik nog vertrouwen in een dictatuur waar ik als minderwaardig wordt gezien? Waarom steunt mij de één, en verraadt mij de ander? (...) Homofobie wordt als integraal element van totalitair gedachtegoed zichtbaar. Niet alleen verre dictaturen zetten vandaag hun bestrijding van homoseksualiteit voort. Ook democratische landen worstelen met groeiende fundamentalistische stromingen van christelijke, joodse, islamitische of hindoe-signatuur en met neofascistische tendensen."²⁵

Dit uitgangspunt werd nog eens benadrukt door de vraag of Ayaan Hirsi Ali de tentoonstelling wilde openen: een vrouw die zelf niet lesbisch is, maar bekend

²⁴ M. van der Klein, 'De Homo Commemorans en de bezetting: kanttekeningen bij een dominant discourse', presentatie voor studiedag Homoseksualiteit in bezet Nederland (Westerbork 2006).

²⁵ K. Müller, toespraak tentoonstelling 'Wie kan ik nog vertrouwen?' (Westerbork 21 april 2006).

staat om haar strijd tegen 'de' islam. De tentoonstelling kreeg hiermee een pertinente politieke lading, met als gevolg dat negen genodigde academici de keuze maakten om niet bij de opening aanwezig te zijn. Historica Geertje Mak drukte haar redenen om de opening van de tentoonstelling niet te bezoeken als volgt uit:

"Want tot mijn schrik zag ik dat Ayaan Hirsi Ali een van de sprekers zal zijn. Dat plaatst dit moment van nationale herinnering in een politiek krachtenveld waarvoor ik mij helemaal niet wil lenen. Later begrijp ik dat zij daar samen met enkele homoseksuele asielzoekers uit Iran de tentoonstelling zal openen. Vanwaar dan nog mijn verlegenheid? Wat is er passender dan dat enkele homoseksuelen die vervolging in Iran aan den lijve hebben ondervonden zo'n tentoonstelling over vervolging bij ons vroeger openen? Op dat laatste heb ik inderdaad niets tegen zolang we spreken over de precieze context van die onderdrukking. Maar met Hirsi Ali worden deze onderdrukking en vervolging in een breder politiek verband getrokken, waarin allerlei internationale spanningen mee resoneren. Het gaat dan niet meer alleen om het regime in Iran, het gaat om de homo- en vrouwonderdrukkende islam in zijn algemeenheid. Daarmee wordt homoseksualiteit een troefkaart waarmee de tegenstelling tussen het vrije, rationele, tolerante en verlichte Westen en de traditionele, intolerante islamitische wereld wordt uitgespeeld."²⁶

'Het vrije, rationele, tolerante en verlichte Westen en de traditionele, intolerante islamitische wereld'; Geertje Mak kaartte in haar reactie aan dat zowel de westerse cultuur als de islamitische cultuur in deze politiek geëngageerde geschiedenis verkeerd zijn gerepresenteerd. Zo wordt er volgens Mak verondersteld dat er op dit moment iets bestaat als 'de' islam - 'de' islamitische wereld - waarin homofobie en de vervolging van homoseksuelen een gegeven is, terwijl dit volgens haar niet het geval is. Daarenboven lijkt men in deze context te zijn vergeten dat homofobie en de vervolging van homoseksuelen in Nederland niet het gevolg waren van totalitair gedachtegoed, maar gewoonweg deel uitmaakten van een westers normen en waarden systeem dat overwegend christelijk van aard was.²⁷

Ayaan Hirsi Ali vroeg zich desalniettemin af: 'wat kunnen we leren van de geschiedenis?' Dat is een goede vraag. De naar buiten gebrachte feiten en de discussie in beschouwing genomen hebbend, lijkt mij dat we van deze geschiedenis kunnen leren dat ook de uitbreiding van een geschiedverhaal met een zogenaamd 'vergeten aspect' een geschiedverhaal kan vertekenen. We kunnen

²⁶ G. Mak, 'Hirsi Ali is ongeschikt voor opening expo', in: *Trouw*, 20 april 2006.

²⁷ Ibidem.

leren dat een geschiedverhaal in een politiek discours tot dusver te wensen overlaat. En we kunnen leren dat de geschiedenis van de vervolging van de ene groep klaarblijkelijk gebruikt kan worden om de verwerping van een andere groep te bewerkstelligen. In een meer actuele context betekent dit dat wanneer bijvoorbeeld Geert Wilders vol trots spreekt over de joods-christelijk-humanistische samenleving en hij de vrijheid van homoseksuelen als 'wezenlijk onderdeel' van deze cultuur ziet die verdedigd moet worden tegen de 'totalitaire ideologie' van de Islam,²⁸ het vergeten aspect van de oorlog niet is dat homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog vervolgd werden, maar dat zogenoemde totalitaire ideologieën niet zonder meer verantwoordelijk zijn voor al het kwaad dat wij *inmiddels* als kwaad kwalificeren.

²⁸ G. Wilders, 'De agenda van hoop en optimisme: PVV verkiezingsprogramma 2010-2015', http://www.pvv.nl/images/stories/Webversie_VerkiezingsProgrammaPVV.pdf, 32-33. (geraadpleegd 19 oktober 2011).

Sjir Worms (1989) studeerde *Geschiedenis aan de Raboud Universiteit Nijmegen*. In het kader van zijn master *Actuele Geschiedenis* volgde hij delen van zijn opleiding aan de Universiteit van Amsterdam en liep stage bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.

'For ages eternal'

De anciënniteit van het Japanse keizershuis en het leiderschap in Groot-Azië (1867-1945-heden)¹

'The Empire of Japan shall be reigned over and governed by a line of Emperors *unbroken for ages eternal*.'²

Inleiding³

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog is Japan uitgegroeid van een verslagen natie tot de tweede economie ter wereld in de jaren negentig van de twintigste eeuw. Hoewel het land later in meerdere recessies belandde en op economisch vlak werd ingehaald door opkomende economieën als China en India, is het westerse beeld van Japan als een uitdrukkelijk moderne natie sindsdien niet meer veranderd. Japan heeft altijd tot de verbeelding van het westen gesproken sinds Marco Polo (c. 1254-1324) er in zijn reisverhalen over schreef als een gesloten eiland met onmetelijke goudvoorraden.⁴ In de jaren 1850 werd het tot dan toe officieel hermetisch afgesloten Japan door een serie invallen – met name van de Amerikaanse marine onder leiding van

¹ Dit artikel is gebaseerd op een 'working paper' dat ik geschreven heb tijdens een onderzoekstage bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies te Amsterdam, in de periode september-december 2011. In het bijzonder gaat mijn dank dan ook uit naar het NIOD Instituut en mijn begeleiders dr. Martijn Eickhoff en dr. Marieke Bloembergen (vanuit het KITLV te Leiden), zonder wie zowel deze stage als dit artikel er nooit zouden zijn gekomen. Daarnaast ben ik dank verschuldigd aan Kuniko Forrer voor het vertalen van een Japanse tekst. Alle Japanse namen in deze tekst zijn geschreven in de oorspronkelijke Japanse volgorde; familienaam vooraan, persoonlijke naam achteraan.

² Artikel 1 van de grondwet van het Keizerrijk Japan van 1889. Sven Saaler, 'The Constitution of the Empire of Japan' op: Sven Saaler, *Japanese History*, 28 december 2011, <http://www.japanesehistory.de/Documents/DaiNipponTeikokuKenpo.htm>. Cursivering toegevoegd [SW].

Matthew Perry in 1853-1854 – geopend voor het westerse handelsverkeer. De politieke onrust die volgde, leidde uiteindelijk tot de Boshin-oorlog van 1868 en de Meiji-restauratie, die een einde maakte aan het shogunaat van de Tokugawa-dynastie. Hiermee kwam de macht, *de iure*, terug in handen van de keizer, terwijl de staat vanaf dat moment feitelijk werd geleid door een machtige oligarchie. Onder sterke invloed van met name Britse en Amerikaanse commerciële belangen werd Japan vanaf dat moment in rap tempo geïndustrialiseerd. Na de Japanse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog werd deze trend doorgezet, uiteindelijk resulterend in een Japan dat niet langer een militaire, maar eerst en vooral een economische wereldmacht was (en dat nog steeds is). De perceptie die in de westerse wereld van het moderne Japan bestaat, is hierdoor sterk beïnvloed. De westerse perceptie van Japan wordt heden ten dage gedomineerd door het begrip 'moderniteit'. Dat wil zeggen: het is een beeld van een geïndustrialiseerd Japan met moderne media, moderne technologie en *cutting edge* harde wetenschap. Daarnaast is er – mede onder invloed van Hollywoodfilms zoals *The Last Samurai* uit 2003 – een beeldvorming ontstaan van een primitief premodern Japan.⁵

In een artikel in het *Japanese Studies Bulletin* uit 1997 laat antropoloog Mark Hudson op treffende wijze zien hoe de tegenstelling tussen het premoderne en het moderne Japan in zijn geheel op een westerse interpretatie berust. Volgens hem is het Japanse beeld van de eigen geschiedenis – in tegenstelling tot het westerse beeld van Japan – juist niet gebaseerd op een sterke scheiding van modern en premodern, maar meer op één doorlopend geheel van oude en nieuwe geschiedenis.⁶ Daarnaast stelt Hudson de westerse nadruk op de moderniteit van Japan aan de kaak:

'The image of Japan held by most Westerners is still ruled by the concept of modernity [...]. Insofar as it figures at all in this image, "traditional" Japan is usually seen as those cultural elements that have somehow been retained despite the transition to modernity. This view is profoundly Eurocentric and flawed. It cannot lead

³ De periodisering van de Japanse geschiedenis is gebaseerd op de 'heilige naam' van de keizer. Deze naam wordt pas gebezigd na de dood van de betreffende keizer. (bijvoorbeeld: keizer Hirohito werd na zijn dood keizer Showa en de periode 1926-1989 heet derhalve de Showa-periode). Voor dit artikel zijn de volgende periodes van belang:

- Meiji-periode: 1867-1912

- Taisho-periode: 1912-1926

- Showa-periode: 1926-1989

⁴ Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, John Masfield ed. (Londen 1954) 206-210.

⁵ Edward Zwich, 'The Last Samurai (2003)' op: *Internet Movie Database (IMDb)*, <http://www.imdb.com/title/tt0325710/> (geraadpleegd op: 30-12-2011).

⁶ Mark J. Hudson, 'Archaeology as Japanology', *Japanese Studies Bulletin* 17 (2007) 80-93, aldaar 80-81 en 88-93.

us to a real understanding of even contemporary Japan since it ignores indigenous views of Japaneseness which involve a complex discourse across the modern, medieval and pre-historic periods.⁷

Deze continuïteit in het Japanse nationale geschiedbeeld zorgt er derhalve voor dat (prehistorische) archeologie en geschiedenis niet als aparte disciplines onderscheiden worden, maar dat beide als onderdelen van de historische wetenschappen worden gezien.⁸ In aansluiting op het artikel van Hudson, zal uit dit artikel blijken dat de eigen nationale geschiedenis door Japanners juist sterk gericht werd – en wordt – op een veel vroeger verleden dan het ontstaan van de moderne natiestaat ten tijde van de Meiji-restauratie en dat een deel van dit (mythische) oude verleden tijdens de vroege twintigste eeuw kon dienen voor het legitimeren van het opkomende Japans imperialisme.

Mythe, geschiedenis en mythische geschiedenis

Geschiedenis en (politieke) mythevorming hangen nauw samen; door de jaren heen zijn dusdanig veel mythen als geschiedenis opgetekend, dat zelfs een leger van de meest diepgravende onderzoekers niet meer exact zou kunnen aangeven waar de geschiedenis ophoudt en de mythe begint. Desalniettemin bestaat onder historici enige consensus over de stelling dat dat juist een kerntaak van professionele historici is: 'to expose the truth behind the seductive fabrications of the myth'.⁹ Geschiedenis wordt doorlopend aangepast, soms onbewust en soms uit noodzaak, maar even vaak bewust, als een herschepping van het verleden, niet zoals het waarschijnlijk was, maar zoals het volgens de bewuste aanpasser zou moeten zijn.¹⁰ Het bewust aanpassen van de geschiedenis voor politieke doeleinden, het creëren van politieke mythen, wordt bijzonder verleidelijk wanneer over de bewuste historische periode weinig bekend is, zoals vaak het geval is bij pre- of vroeg-historische onderwerpen. De taak van de professionele historicus, het blootleggen van de waarheid achter de mythe, wordt in dergelijke gevallen door een gebrek aan of het geheel ontbreken van bronnen bemoeilijkt dan wel onmogelijk gemaakt, waardoor de aanpasser de vrije hand heeft. De mythe van de ongebroken lijn van de Japanse keizerlijke dynastie is een voorbeeld van een dergelijke situatie. Het deconstrueren van deze mythe kan derhalve bijzonder verhelderend zijn, maar is niet het doel van dit artikel. Het doel is om aan te tonen hoe deze specifieke politieke mythe als

⁷ Ibidem, 81.

⁸ Fumiko Ikawa-Smith, 'Japanese ancestors and Palaeolithic archaeology', *Asian Perspectives* 18 (1975), 15-25, aldaar 15.

⁹ Laura Cruz en Willem Frijhoff, 'Introduction', in: *Myth in History, History in Myth* (Leiden / Boston 2009) 1-16, aldaar 3.

¹⁰ David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge 1985) 263-362, aldaar 264 en 324-331.

legitimatie kan dienen voor een leidende positie of zelfs een expansionistisch en imperialistisch beleid en hoe de wetenschap – in het bijzonder de archeologie – in de vorming van deze nationale mythe een belangrijke rol speelde.

Volgens oude Japanse mythen zijn alle Japanners afstammelingen van de *kami* ('goden' of 'geesten'). De *Tenno* ('Keizer') in het bijzonder zou volgens dezelfde oorsprongsmythe direct afstammen van de zonnegodin Amaterasu. Vanuit de eerste keizer Jimmu zou de opvolgingslijn van het Japanse keizerlijk huis onafgebroken (dat wil zeggen: zonder wisselingen in dynastie) doorlopen tot aan de zittende keizer. Dat het Staatsshintoïsme ten tijde van de Meiji-restauratie tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een *invented tradition* was, in het leven geroepen door een toenemend militaristische en imperialistische Japanse overheid is vermeldenswaardig, maar doet met betrekking tot de invloed die deze staatsideologie uitoefende nauwelijks ter zake.¹¹ Het is onwaarschijnlijk dat de Japanse keizerlijke dynastie in duizenden jaren nooit doorbroken is – of *überhaupt* dat de eerste keizers daadwerkelijk bestaan hebben. Echter, het feit dat in de mythe geloofd werd en dat met dit geloof verstrekkende handelingen gelegitimeerd werden, staat overeind en is daarmee relevanter voor de latere geschiedenis dan de constatering dat de mythe historisch onjuist is.

Archeologie, oude geschiedenis en de documentatie van de ongebroken lijn

Vanaf het uitvaardigen van de grondwet van Meiji-Japan in 1889 werd het documenteren van de eeuwige, onafgebroken keizerlijke opvolgingslijn een politieke – en in een Japan waarin wetenschap een staatsaangelegenheid was derhalve ook een wetenschappelijke – prioriteit. Japan had altijd een antiquarische traditie gekend van geïnteresseerde, rijke, maar niet-professionele 'gentlemen-scholars' die op eigen initiatief en op eigen kosten onderzoek deden naar lokale of – in zeldzame gevallen – zelfs nationale geschiedenis.¹² Nog voor de invoering van de 'Old Shrines and Temples Preservation Law' in 1897, bemoeide de Japanse overheid zich nadrukkelijk met archeologische activiteiten omtrent *sites* die mogelijk een connectie met het verleden van de keizerlijke dynastie hadden; op zogenaamd wildgraven ('reckless digging') kwamen al vanaf de late negentiende eeuw steeds zwaardere straffen te staan.¹³ Tussen 1920 en 1940 beleefde deze politiek van 'guidance of thought' haar hoogtepunt.

¹¹ Helen Hardacre, *Shinto and the State, 1868-1988* (Princeton 1989), met name hoofdstuk 2: 42-59.

¹² Walter Edwards, 'Japanese archaeology and cultural properties management: prewar ideology and postwar legacies', in: Jennifer Robertson (ed.), *A companion to the anthropology of Japan* (Oxford 2005) 36-49, aldaar 36-37.

¹³ Ibidem, 42-44; Fumiko Ikawa-Smith, 'Co-traditions in Japanese archaeology', *World Archaeology* 13 (1982) 296-309, aldaar 303.

Soms leidde dit zelfs tot gevangenneming van 'radicale' (dat wilde zeggen: door het Marxisme beïnvloede) wetenschappers.¹⁴ De sterke politieke sturing zorgde echter ook voor de opkomst van een academische gemeenschap in de westerse zin van het woord. De eerste universiteiten in Japan werden na de Meiji-restauratie opgezet naar Europees voorbeeld. Echter, bij Japanse universiteiten had de keizerlijke regering een ongekeerde invloed op wat er onderzocht werd en hoe deze bevindingen werden gepresenteerd. Wetenschappers aan de universiteiten werden dan ook geacht in dienst te staan van de Keizer.¹⁵

De westerse (academische) focus kwam vanaf de jaren 1970, onder invloed van de enorme economische groei die Japan vanaf die tijd doormaakte, vooral te liggen op de Japanse economie en de moderne Japanse staat. In Japan zelf werd deze periode echter gekenmerkt door een enorme opleving van archeologische activiteiten, die in het westen grotendeels genegeerd werd.¹⁶ Tegenwoordig is archeologie in Japan – in tegenstelling tot de status die de discipline in veel westerse landen geniet – een invloedrijke tak van wetenschap; 'Japanese archaeology is high-tech, high-profile, big business and big budget.'¹⁷ Japanse archeologie, zowel als academische discipline als de neerslag daarvan in bredere lagen van de maatschappij, dient derhalve te worden gezien als onmisbaar voor een beter begrip van de Japanse zelfbeelden.

De eerste Japanse universiteiten waren aanvankelijk vooral technisch van aard, waardoor geschiedenis en archeologie tot het einde van de negentiende eeuw voornamelijk de domeinen bleven van de voornoemde 'gentlemen-scholars'. Zij waren vooral geïnteresseerd in lokale geschiedenis of het vergroten van de eigen antiquarische collecties. Enkele van deze antiquairs waren tevens geïnteresseerd in Japanse nationale geschiedenis – en dan vooral in de keizerlijke opvolgingslijn –, maar de eerste professionele archeologische opgravingen in Japan werden gedaan door westerse wetenschappers die waren ingehuurd door de Meiji-regering of een van de aan haar gelieerde universiteiten. Belangrijk hierin waren de Amerikaanse bioloog Edward Morse en de Britse ingenieur William Gowland. Hoewel de laatste in sommige kringen bekend staat als 'vader van de Japanse archeologie', moet de invloed van deze twee wetenschappers niet overschat worden; buiten het feit dat Morse's Japanse studenten vrijwel allemaal biologen werden en in hun latere carrières de archeologie links lieten liggen, publiceerden beiden uitsluitend in het Engels,

¹⁴ Ikawa-Smith, 'Co-traditions', 302-304; Edwards, 'Japanese archaeology', 45.

¹⁵ Tsukahara Togo, 'The Japanese Colonial Sciences in the Greater East Asia Co-Prosperity Sphere: Mere Successor of the Europeans, or the Initiator of a New Era?', *Journal of the Japan-Netherlands Institute* 6 (1996) 175-188, aldaar 176.

¹⁶ Christoph Brumann en Rupert Cox, 'Introduction', in: Christoph Brumann en Rupert Cox (eds.), *Making Japanese Heritage* (Londen 2010) 1-17, aldaar 2-3.

¹⁷ Richard Pearson, 'The Nature of Japanese Archaeology', *Asian Perspectives* 31 (1992) 115-128, aldaar 115.

waardoor hun aanvankelijke invloed op de ontwikkeling van de Japanse archeologie klein moet zijn geweest.¹⁸

De echte 'pioniers' van de Japanse archeologie waren Japanse studenten die door het openstellen van grenzen in Europa of de Verenigde Staten gestudeerd hadden. Drie sleutelfiguren in deze ontwikkeling van archeologie in Japan – van zijproject tot erkende academische discipline – waren de antropoloog Tsuboi Shogoro, diens student Torii Ryuzo en historicus Hamada Kosaku. Shogoro richtte in 1884 de 'Anthropological Society of Tokyo' op, die naast antropologische ook archeologische activiteiten ontplooipte, waaronder de ontdekking van het zogenoemde *Yōmon*-aardewerk.¹⁹ Tsuboi werd later hoogleraar antropologie aan de Keizerlijke Universiteit van Tokyo. Als een van Tsuboi's studenten, begon Torii in de vroege twintigste eeuw als eerste met etnografisch en archeologisch onderzoek in de Japanse koloniën, voornamelijk in Korea en op Formosa. De historicus Hamada Kosaku, doceerde in 1909 aan de Keizerlijke Universiteit van Kyoto de eerste cursus archeologie. Hierna vertrok hij naar het Verenigd Koninkrijk om daar te studeren bij de beroemde archeoloog Sir Flinders Petrie. In 1916 promoveerde Hamada's oude werkgever de cursus archeologie tot afdeling – '[A] sign that academic archaeology had become established at a firm basis' –, waarop Hamada naar Kyoto terugkeerde.²⁰

Tegenover de relatief late ontwikkeling in Japan van archeologie tot volwaardige academische discipline, staat echter een relatief vroege ontwikkeling van monumentenzorg. Japan lag in sommige opzichten zelfs voor op veel Euro-Amerikaanse landen. Toen de 'Old Shrines and Temples Preservation Law' in 1897 werd ingevoerd, beschikten slechts zeven Europese landen over een dergelijke wetgeving. Hoewel de wet eveneens een artikel bevatte dat voorzorg in de bescherming van natuurschoon en historische plaatsen die niet van religieuze aard waren, werd de wet vrijwel uitsluitend toegepast op religieuze gebouwen en objecten. Dit hiaat leidde tot de oprichting van een aantal lobbygroeperingen, die in 1919 een vervangende wet aangenomen kregen; de 'Law for the Preservation of Historic Sites, Places of Scenic Beauty, and Natural Monuments' voorzorg naast de bescherming van religieuze-, ook in de bescherming van natuur- en historische monumenten. Beide wetten bevorderden bovendien de vraag naar archeologische opgravingen.²¹

¹⁸ Edwards, 'Japanese archaeology', 36-37. Gowland werd later wel beroemd door zijn opgravingswerk bij Stonehenge.

¹⁹ Ibidem, 37. *Yōmon* (of: *Jōmon*) werd later de aanduiding voor de gehele periode waarin dit soort aardewerk gevonden werd, tussen 14.000 en 300 voor Christus. Soms wordt de term ook – enigszins foutief – gebruikt voor de gehele Japanse prehistorie.

²⁰ Ibidem, 37-38.

²¹ Ibidem, 38-39.

Groot-Azië en het beste van twee werelden

'Ganz Asien ist eins. Der Himalaja scheidet wohl zwei gewaltige Kulturen, die chinesische mit dem Kommunismus des Konfuzius und die indische mit dem Individualismus der Veden, aber er trennt sie nur, um ihr Gemeinsames deutlicher hervortreten zu lassen. Selbst an seinen Schneewänden brach sich zu keiner Stunde der breite Strom der Sehnsucht nach dem Urgrund und dem Urziel allen Seins, die als gemeinsames Gedankenerbe alle Rassen Asiens befähigte, sämtliche großen Religionen der Erde zu gebären und sie von den seefahrenden Völkern des Mittelmeers und der Ostsee unterschied, deren Liebe zum einzelnen mehr den Äußerungen des Lebens als seinen Endzwecken nachhing.'²²

Okakura Kakuzo (1862-1913, ook wel: Okakura Tenshin) was een van de vroegste pleitbezorgers van het Groot-Azianisme ('Pan-Asianism'). Zijn openingszin 'Asia is one' werd een van de kenmerkende slagzinnen van de beweging. Aanvankelijk was het Azianisme eerder een losse samenhang van ideeën dan een concrete ideologie. Het vond zijn oorsprong in 'vague and romantic feelings of "Asian-ness"' en zijn aanhangers ondersteunden vooral onafhankelijkheids- en revolutieorganisaties in verschillende Aziatische landen. Het afzetten van de *ancien régimes* in bijvoorbeeld Korea en China was derhalve een van de belangrijkste motieven van het vroege Azianisme. Met de dood van Keizer Meiji in 1912 begon de zogenaamde *Taishō*-periode (1912-1926) in Japan. Hoewel deze ontwikkeling al in de late Meiji-periode in gang was gezet, ontwikkelde het Pan-Azianisme zich vanaf deze periode van 'a vague feeling of Asian-ness' naar een 'clear concept of regional integration', waarvoor regionale solidariteit en het hebben van een regionale identiteit noodzakelijk waren.²³

Het Groot-Azianisme van de Meiji-periode was een idealistisch-culturele beweging (Okakura's werken gingen bijvoorbeeld vooral over kunst) zonder directe politieke connotaties. De beweging had enerzijds haar oorsprong in een sterk antikoloniaal en antiwesters sentiment, anderzijds juist in een westerse ideologie: het Marxisme. Het antikolonialisme lijkt het sterkste element te zijn geweest, met name in landen die onder koloniaal bewind stonden, maar tevens in Japan, waar de prominente westerse aanwezigheid soms als een vorm van (economisch of cultureel) kolonialisme werd gezien. Het Marxistische element betreft vooral een antimoderne attitude, die wederom sterk verbonden is met de westerse invloeden. Beide onderliggende elementen van het opkomende

²² Okakura Kakuzo, *Die Ideale des Ostens*, vertaald uit het Engels door Marguerite Steindorff (Leipzig 1922), 19.

²³ Sven Saaler, 'Pan-Asianism in modern Japanese history: overcoming the nation, creating a region, forging an empire', in: Sven Saaler en J. Viktor Koschmann, *Pan-Asianism in Modern Japanese History. Colonialism, regionalism and borders* (Londen 2007) 1-17, aldaar 9.

Azianisme werden in Japan verder aangewakkerd door de uitgesproken pro-westerse houding en het moderniserend beleid die met name de Meiji-periode kenmerkten.²⁴ Op de toenemende invloed van het westen waren volgens de Azianisten twee reacties mogelijk: meegaan in het westerse systeem van *international relations*, zoals de Japanse regering dat voorstond, of 'aligning with other Asian nations to present a unified front'.²⁵ De roep om internationale samenwerking binnen Azië werd derhalve steeds sterker, vooral – maar niet uitsluitend – in Japan. Met deze politisering had het Groot-Azianisme zich ontwikkeld van een idealistisch en romantisch solidariteitsgevoel naar een ideologie met politieke consequenties – een idee dat kon worden toegepast in de sfeer van *Realpolitik*.²⁶

Het politieke Azianisme kreeg echter al snel te maken met zijn eigen tegenstrijdige aard: zowel gebaseerd op westerse ideeën als drijvend op antiwesters sentiment. Aan de ene kant had het westerse systeem voor de Azianisten afgedaan; het leidde ofwel tot slavernij (van de armen, van de koloniale 'ander' of van beiden), ofwel tot een totale revolutie. Dit onderdrukkende systeem zou moeten worden vervangen door een nieuwe, harmonieuze orde, waarbij de zwaktes van de Aziatische geschiedenis (ontvankelijkheid voor verovering en kolonialisme) opgelost dienden te worden, zonder dat de transitie zou leiden tot de uitbraak van een revolutie. Derhalve beoogde de Groot-Aziatische beweging een situatie waarin het beste van twee werelden werd gecombineerd: 'Western science, technology and progress, Eastern morality, spirituality, and community.'²⁷

Anciënniteit en leiderschap

Hoewel het Azianisme aanhangers kende in vrijwel ieder Aziatisch land, was haar invloed in Japan het sterkst. Volgens sommige auteurs was het Groot-Azianisme in Japan een reactie op andere opkomende nationale stromingen in de regio. Niet alleen het Azianisme had echter diepere ideologische wortels, hetzelfde gold voor het Japanse leiderschap in de beweging. Geschiedenis en historiciteit zijn in vele landen de basis waarop de nationale idee geconstrueerd wordt. Historische claims liggen niet alleen ten grondslag aan een veelvoud aan

²⁴ Sven Saaler, *Pan Asianism in Meiji and Taishō Japan – A Preliminary Framework* (working paper, Tokyo 2002) 4; Saaler en Koschmann, *Pan-Asianism in modern Japanese history*, 2-3 en 15.

²⁵ Saaler en Koschmann, *Pan-Asianism in modern Japanese history*, 4.

²⁶ Ibidem, 4-7; Ethan Mark, 'Asia's Transwar Lineage: Nationalism, Marxism and "Greater Asia" in an Indonesian Inflection', *The Journal of Asian Studies* 65 (2006) 461-493, aldaar 462.

²⁷ Ethan Mark, *Appealing to Asia: Nation, Culture, and the Problem of Imperial Modernity in Japanese-occupied Java, 1942-1945* (New York 2003) 3-5.

conflicten, maar ook aan de basis van het gevoel van 'belonging', aan datgeen wat een natiestaat een natiestaat maakt.²⁸ Wat Japan – volgens de eigen nationale mythe althans – vooral onderscheidde van de omliggende landen in de regio, was continuïteit.

Lange tijd was China de meest invloedrijke macht in Oost-Azië geweest. Chinese intellectuelen rechtvaardigden dit door China uit te roepen tot het Middenrijk ('Middle Kingdom'). Het Middenrijk was het centrum van een zowel geografisch als ideologische geïnspireerde, mentale hiërarchie van staten. De hoofdstad of de Chinese keizer was het middelpunt, omringd in lagen door de periferieën of de rest van het volk die wederom omringd werden door ondergeschikte of anderszins minderwaardige andere staten, waarvan Japan er één was.

Vanaf de late negentiende eeuw werd dit concept in Japan overgenomen. In de Japanse versie was Japan en haar Keizer echter het middelpunt en China één van de vele ondergeschikte staten in de periferie van de statenorde. De reden voor dit superioriteitsgevoel was met name de regionale supermacht die Japan vanaf de late negentiende eeuw werd, maar de legitimering ervan kwam wederom voort uit de zelfverklaarde anciënniteit van de Japanse natie; Japan als 'Land van de Goden' ('Land of the Gods') had de heilige missie om Azië te bevrijden van 'vreemde' invloeden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld China, 'where dynastic changes and "Tartar rule" were frequent.'²⁹ Dit citaat uit een Japans geschiedenisboekje voor het middelbaar onderwijs uit 1910 laat zien hoe de Japanse jeugd deze ideologie werd bijgebracht:

'Although the nations of the World are great in number, no other country approaches ours in age, nor possesses as splendid a history. When it is said that China and Egypt are old, this means only that civilization developed very early in those regions, for the nations themselves have been constantly changing. In China, only 250 years have passed since the founding of the current Qing Dynasty [...] But in our land the Emperors have ruled in linear succession, unbroken for ages eternal, from before the time knowable to human wisdom.'³⁰

Vanaf de jaren 1920 werd het in de Japan omringende landen in toenemende mate duidelijk dat het Groot-Azianisme in Japan zich uitsluitend begon te richten op legitimering van de Japanse leidersrol. Onder invloed van de grote economische en vooral militaire vorderingen die Japan op dat moment maakte, nam de populariteit van het Azianisme – nu in combinatie met het imperia-

²⁸ Anthony D. Smith, *The Antiquity of Nations* (Cambridge 2004) 2-4.

²⁹ Saaler, *Pan-Asianism in modern Japanese history*, 3 en 12.

³⁰ S. Kita, *Kokushi no kyoiku* (Tokyo 1910), als geciteerd in: Edwards, 'Japanese archaeology', 41. Cursivering toegevoegd [SW].

le gedachtegoed – in Japan sterk toe. Terwijl Japan haar imperiale acties steeds meer begon uit te leggen als het verdedigen van zwakkere mede-Aziaten tegen het westerse imperialisme, werd het de omringende landen duidelijk dat het Japanse Azianisme was verworpen tot een “extended nationalism”, above all serving the Japanese claim for leadership in Asia.³¹ In vrijwel al het Japanse werk dat over het Groot-Azianisme handelde, werden vier aspecten benadrukt. Ten eerste de culturele eenheid van Azië, zoals dat in vroege romantisch-ideologisch Azianistische werken – zoals die van Okakura – al gebeurde, ten tweede de raciale eenheid van Azië, gebaseerd op westerse theorieën over ras en natie, ten derde de geografische eenheid en hiërarchie van Azië, zoals hierboven uiteengezet en ten vierde de antikoloniale en antiwesterse sentimenten die reeds lange tijd in Japan en de omringende landen aanwezig waren. Uit de culturele en raciale eenheid vloeide de propagandaslogan ‘*dobun doshu*’ (‘zelfde cultuur, zelfde ras’) voort.³²

Met deze ontwikkeling in het wetenschappelijke en maatschappelijke veld in gedachten, kon de Japanse overheid imperiale acties als in Korea (1910) en Mantsjoerije (1931) rechtvaardigen terwijl ze plaatsvonden. Pas in 1940, toen het Japanse imperiale rijk al een feit was, werd deze uitbreiding officieel beleid, toen het Japanse imperium eufemistisch werd aangeduid als de Groot-Oostaziatische Welvaartssfeer (‘Great-East Asian Co-Prosperity Sphere’).³³ Het Groot-Azianisme werd in de Japanse koloniën een populaire uiting van propaganda. Hierbij was vooral het beeld van de gezamenlijke westerse (koloniale) vijand doorslaggevend. Een overwinning op het machtige westen was alleen mogelijk indien Japan kon beschikken over de middelen van de koloniën, zoals olie, voedsel en manschappen. Het exploiteren van de koloniën werd echter enkel mogelijk geacht als actieve lokale collaboratie veilig zou worden gesteld. Het Azianisme kon in dit Japanse, imperiale project dienen als gemeenschappelijke filosofie die samenwerking impliceerde, maar eigenlijk diende tot het legitimeren van de Japanse overheersing.³⁴ Men zette hierbij onder andere de archeologie in door opgravingen te doen bij de Borobudur en de Lara Jonggrang-tempel te restaureren. Volgens de beroemde Japanse archeoloog Sakazume was de bedoeling van het continueren van deze opgravingen onder andere ‘het volk aan hun [Japanse] zijde [...] krijgen’.³⁵

³¹ Saaler en Koschmann, *Pan-Asianism in modern Japanese history*, 8-9.

³² Ibidem, 8-10.

³³ Shunsuke Tsurumi, *An intellectual history of wartime Japan. 1931-1945* (Londen 1986) 33-34.

³⁴ Mark, *Appealing to Asia*, 3; George Sanford Kanahale, *The Japanese Occupation of Indonesia: Prelude to Independence* (Ann Arbor 1967) 58-88.

³⁵ Sakazume Hideichi, *Taiheiyo Senso to kokogaku [De Pacifische Oorlog en archeologie]* (z.pl. 1997) 164-165. Vertaling door Kuniko Forrer.

De Japanse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog en de traumatische ervaringen van Hiroshima en Nagasaki prikten de mythe van Japanse superioriteit voor eens en altijd door. De nationale identiteit werd volgens sommige auteurs zelfs ontbonden.³⁶ Veel naoorlogse historici kwalificeerden hierdoor het Japanse Groot-Azianisme als een ‘archaic, self-aggrandizing illusion’, terwijl het volgens Mark en Saaler juist – zij het voor een relatief korte periode – een ideologie was die door brede lagen van de bevolking gedragen werd: ‘Even in the most sophisticated scholarly works, the possibility of Greater Asianism as a mature ideology that might have seemed to address serious modern problems and to appeal to enlightened, progressive Japanese – let alone other Asians – was hardly contemplated.’³⁷

Ook in de wetenschap lijkt het idee van de Japanse anciënniteit tot op de dag van vandaag zijn doorwerking te hebben; continuïteit tussen het pre- en protohistorische Japan enerzijds en het moderne Japan anderzijds voert nog relatief vaak de boventoon, terwijl aan verschillen soms te weinig aandacht wordt besteed. Het Azianisme heeft na de oorlog tevens in de archeologie en monumentenzorg zijn doorwerking gekend, niet in de vooroorlogse imperiale zin, maar in de zin van een Japanse *mission civilisatrice* die zich vooral binnen UNESCO lijkt af te spelen. Zo positioneert Japan – dat verantwoordelijk is voor 22 procent van UNESCO’s ‘general budget’ – zichzelf tegenwoordig als een mecenas van monumentenzorg in ontwikkelende landen, met name in Zuidoost-Azië.³⁸ Anno 2012 zijn oude geschiedenis en archeologie in Japan nog steeds bloeiende takken van wetenschap: ‘[T]he level of archeological activity there [in Japan, SW] can only be described as phenomenal.’ In 1994 werd voor 12,2 miljoen Yen (circa 220 miljoen gulden) aan archeologische opgravingen gedaan. Daarnaast waren 5.526 professionele archeologen in dienst bij de overheid, zowel op regionaal als op nationaal niveau. Tot op de dag van vandaag kent Japan een bloeiende publicatiesector voor boeken over vrijwel alle aspecten van archeologie en oude geschiedenis.³⁹

Conclusie

Hoewel Japan in het westen veelal gezien wordt als een moderne natie, los van haar premoderne verleden, is het Japanse beeld van de eigen geschiedenis fundamenteel anders. Oude en nieuwe geschiedenis vormen hierin een geheel, waarbij anciënniteit (minstens) even belangrijk is als de ontwikkeling van de

³⁶ Edwards, ‘Japanese archaeology’, 45.

³⁷ Mark, *Appealing to Asia*, 7-10.

³⁸ Voor een bijzonder uitdrukkelijk voorbeeld hiervan, zie: Kawada Tsukasa and Nao Hayashi-Denis, ‘Cooperation between UNESCO and Japan in the safeguarding of cultural heritage’, *Museum International* 56 (2004) 4, 32-39. Cursivering toegevoegd [SW].

³⁹ Hudson, ‘Archaeology as Japanology’, 81-82.

moderne, geïndustrialiseerde welvaartsstaat. Dit heeft vanaf de late negentiende eeuw geleid tot een bijzonder grote rol voor archeologie en oude geschiedenis in het Japanse academische en maatschappelijke spectrum; meer dan in welk land dan ook is archeologie in Japan 'high-tech, high-profile, big business and big budget'.⁴⁰ Doel van beleid van de toenemend nationalistische en imperialistische Japanse regimes tijdens de Meiji-, Taishō- en vroege Shōwa-periodes werd het documenteren van de opvolgingslijn van de Japanse keizerlijke dynastie van de (mythische) eerste keizer tot aan zijn contemporaine opvolger. Met het opkomende Groot-Aziatische gedachtengoed, gecombineerd met de snelle economische en vooral militaire opkomst van Japan, werd de mythe van de Japanse ongebroken lijn een legitimering voor het Japanse leiderschap in de Groot-Aziatische gemeenschap en daarmee voor het Japanse imperialisme. De Japanse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog maakte voorgoed een einde aan de Japanse superioriteitsmythe, maar het beeld van Japan als 'Land of the Gods' is na 1945 niet geheel verdwenen: het leeft voort in haar culturele incarnatie, als het Japan dat de (Aziatische) cultuur bewaart. Hoewel er enkele continuïteiten kunnen worden waargenomen tussen de voor- en naoorlogse attitude van Japan jegens de rest van Azië en er mensen zijn die in deze houding een hernieuwd (potentieel gevaarlijk) nationalisme zien, moet worden benadrukt dat dit nieuwe nationalisme vooralsnog vooral romantisch en cultureel van aard lijkt te zijn. Daarbij lijken de archeologie en de oude geschiedenis die tegenwoordig in Japan worden beoefend – hoewel nog steeds vrij direct gelieerd aan de overheid – meer in het teken te staan van het benadrukken van de Japanse uniciteit dan van de Japanse superioriteit.⁴¹ Continuïteit is echter nog steeds het kernbegrip voor het begrijpen van het Japanse geschiedbeeld. Verleden, heden en toekomst zijn daarbij onderdeel van de eeuwigheid.

⁴⁰ Pearson, 'The Nature', 115.

⁴¹ Ibidem, 124.

Jeroen Arts (1990) studeerde Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen (2008-2012) en is na het afronden van zijn master Actuele Geschiedenis begonnen aan een master Conflict Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Dit artikel is het resultaat van zijn tweejarige Honours Programma Letteren (2009-2011).

'Het is een tijd van bewustwording!'

De Tweede Kamer en de Nederlandse buitenlandse politiek van de Korea-oorlog

De Korea-oorlog (1950-1953), een internationaal schokkend conflict dat desalniettemin verzinkt en verdwijnt in de geschiedenis. Zeker in Nederland is de Korea-oorlog één van de vele voetnoten in de geschiedenis geworden, met name de Nederlandse deelname wordt vaak vergeten. Het is een conflict dat wordt overschaduwd door de grotere onderwerpen uit de geschiedenis van de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw, zoals de Tweede Wereldoorlog, de wederopbouw, de Koude Oorlog, de dekolonisatie van Nederlands-Indië en de watersnoodramp van 1953.

Om vanuit een andere invalshoek, en een uniek perspectief, naar de Korea-oorlog en de veranderingen in de visie op de Nederlandse buitenlandse politiek uit de jaren 1940 en 1950 te kijken, is besloten om in dit artikel juist de nadruk te leggen op de Tweede Kamer en de *Handelingen der Staten Generaal*. Er zal hier worden gekeken naar de manier waarop de Tweede Kamer de rol van Nederland in de Korea-oorlog bezag, waar deze visie vandaan kwam en of de Tweede Kamer een ander kijk kreeg op de Nederlandse rol in de wereld van de Koude Oorlog door de Korea-oorlog.¹

Nederlandse buitenlandse politiek in het eerste decennium na WOII

De Historiografie

De wetenschappelijke discussie met betrekking tot de Nederlandse buitenlandse politiek is niet controversieel te noemen. Er is vooral sprake van een zoektocht naar een praktisch toepasbaar paradigma om de Nederlandse buitenlandse politiek te analyseren en in deze zoektocht overheerst consensus. Desalniet-

¹ Het is hier op zijn plaats om Wim van Meurs, Hilde Reiding, Carla Hoetink, Henk Willems en Heleen Loof te bedanken voor hun interesse, suggesties en begeleiding die zij hebben geboden bij de totstandkoming van dit artikel.

temin zijn er drie 'hoofdstromen' uit de wetenschappelijke discussie rond de Nederlandse buitenlandse politiek te destilleren.

De eerste 'hoofdstroom', vaak aangeduid als de Hollandse stroom, wordt met name vertegenwoordigd door het werk van de Nederlandse oud-politicus en hoogleraar politicologie Joris Voorhoeve (1945). Voorhoeve gaat uit van drie tradities die voortkomen uit de ontstaansgeschiedenis van 'Nederland' en die vanaf hun ontstaanmoment invloed hebben uitgeoefend op de vormgeving van de Nederlandse buitenlandse politiek.² De tweede 'hoofdstroom', ook wel de eerste revisionistische stroming genoemd, wordt met name vertegenwoordigd door het werk van de Utrechtse hoogleraar internationale betrekkingen Duco Hellema (1950).³ Volgens Hellema is de Nederlandse buitenlandse politiek niet te herleiden tot tradities. Dit betekent echter niet dat er geen thema's en perioden aan te merken zijn, integendeel.⁴ De derde 'hoofdstroom', vaak beschreven als de tweede revisionistische stroming of de methodisch revisionistische stroming, wordt onder andere vertegenwoordigd door de Utrechtse historicus Maarten Kuitenbrouwer (1947-2008). Ook Kuitenbrouwer nam afstand van het denken in, zoals hij het noemde, 'historische tradities'.⁵ Hij ging in zijn onderzoek uit van een samenspel van belangen, strategieën, kern-mechanisme en interne/externe factoren.

De bovengenoemde 'hoofdstromen' zijn nooit echt geïnstitutionaliseerd en hebben elkaar ook niet te vuur en te zwaard bestreden. De literatuur van de afgelopen jaren laat dan ook een wetenschappelijke visie zien die als een soort 'tussenstroom' te definiëren is.⁶ Door deze gecombineerde visie op de Nederlandse buitenlandse politiek kan er een pluriform en genuanceerd beeld worden geschetst.

De Evenementen

De Nederlandse buitenlandse politiek van het einde van de jaren 1940 en 1950 wordt vaak behandeld in eenzelfde hoofdstuk. Begrippen zoals Koude Oorlog, doorbraak, herzuiling, zuiveringen, wederopbouw, economische groei en brede basis zijn vaak de typeringen van deze periode. Het zijn de jaren van vernieuwing en restauratie.⁷ Na 1945 was de wereld totaal veranderd en daar moest

² Joris Jacob Clemens Voorhoeve, *The foreign policy of the Netherlands: an analytical survey with an extensive bibliography* (Washington 1973) iii.

³ Duco Hellema, *Neutraliteit & Vrijhandel* (Tweede druk; Utrecht 2001) 9.

⁴ Duco Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Vierde druk; Houten/ Antwerpen 2010) 10-11.

⁵ Maarten Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam/Dieren 1985) 208.

⁶ Een goed voorbeeld is: Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) 222-226.

⁷ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 191-192.

Nederland aan wennen. Zeker op het beleidsterrein van de buitenlandse politiek bleek dit lastig doordat de realiteit vooruit liep op het besef bij de Nederlandse politici.⁸

Vóór de Tweede Wereldoorlog voerde Nederland in Europa een neutraliteitspolitiek. Dit veranderde na de Duitse bezetting van Nederland in 1940. Het besef kwam toen op, ook bij het Nederlandse kabinet in ballingschap te Londen, dat de tijden van neutraliteit voorbij waren. Deze bewustwording deed de vraag rijzen hoe het buitenlandse beleid van Nederland na de oorlog moest worden vormgegeven.⁹ Dat er zaken moesten veranderen was evident. Desalniettemin bleken oude structuren en gedragingen niet zomaar te veranderen.¹⁰

Direct na de Tweede Wereldoorlog was er op het gebied van de Nederlandse, buitenlandse politiek een terugkeer naar de vooroorlogse situatie waar te nemen. Den Haag nam, onder andere onder invloed van de bewegende internationale situatie, een afwachtende houding aan. Daar kwam bij dat zaken van nationaal belang, zoals de toestand in Nederlands-Indië, de zuivering van het bestuursapparaat van 'foute' Nederlanders en de wederopbouw, de meeste aandacht opeisten.¹¹ De koerswijziging op het beleidsterrein van de Nederlandse, buitenlandse politiek begon vanaf 1947 langzaam vorm te krijgen onder invloed van de Nederlandse deelname aan de Marshallhulp en de West-Europese Unie (WEU).

Ook de discussie rond de toekomst van Duitsland, zoals besproken op de Londense Zesmogendheden Conferentie waar Nederland aan deelnam, vroeg om een actiever Nederlands buitenlandbeleid. De strategie van een samenwerkende Benelux werd in deze verschillende kwesties fervent toegepast. Nederland, met het zelfbeeld van een middelgrote natie en dus als de aangewezen vertegenwoordiger van de kleinere Europese landen, zag via deze samenwerking een mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de grote, machtige landen in het Westerse Blok. Ook de Nederlandse toetreding in 1945 tot de Verenigde Naties (VN) vroeg om een actiever buitenlandbeleid, dit mede onder invloed van de conflicten in Nederlands-Indië, die hier veel aandacht kregen.

Onder invloed van de Koude Oorlog werden er verdere stappen genomen in de richting van een actief (partijdig) Nederlands buitenlandbeleid.¹² Nederland was op zoek naar de beste veiligheidsgarantie op het Europese vasteland. De oplossing daarvoor werd gevonden in een Atlantische koers in het beleid. Nederland wilde niet onder de invloed raken van Frankrijk, of later wellicht Duitsland. Om dit te voorkomen werd Amerikaanse, en ook Britse, betrokken-

⁸ Duco Hellema, 'De these van de trouwe bondgenoot. Nederlandse buitenlandse politiek in de jaren vijftig', *Internationale Spectator* 46, 2 (1992) 94-99, aldaar 95.

⁹ Hellema, *Nederland in de wereld*, 113-114.

¹⁰ Hellema, 'De these van de trouwe bondgenoot', 95-97.

¹¹ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 222-223.

¹² Idem, 224-226.

heid essentieel geacht. Het Britse initiatief voor de oprichting van de WEU werd daarom positief ontvangen. De oprichting in 1949 van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) bleek een mogelijkheid om de Verenigde Staten van Amerika (VS) aan Europa te binden en zo veiligheidsgaranties voor Nederland te verkrijgen.¹³

De laatste resten van nostalgie naar de oude Nederlandse buitenlandse politiek van neutraliteit en vrijhandel verdwenen begin jaren 1950. Alleen via samenwerking en overleg kon Nederland, vooral na het verlies van Nederlands-Indië en dus de status van middelgrote natie, internationaal nog een rol van betekenis spelen.¹⁴ De koerswijziging op het gebied van de buitenlandse politiek was een geleidelijk proces, maar werd al snel een realiteit in de vorm van nieuwe bondgenootschappen en internationale samenwerking. Oude ideeën werkten niettemin langer door dan vaak wordt aangenomen. Verandering heeft nu eenmaal tijd nodig en is een proces met meerdere schakels. Eén van die schakels is wellicht de Korea-oorlog.

De Korea-oorlog

'De Nederlandse Regering heeft met bezorgdheid kennis genomen van de aanranding van de vrede, welke enkele dagen geleden in de vorm van een aanval op de Republiek Korea door Noord-Koreaanse troepen is gepleegd.'

Met deze woorden uit de Regeringsverklaring van 29 juni 1950 begon de Nederlandse betrokkenheid bij de Korea-oorlog (1950-1953). Op 25 juni 1950 viel Noord-Korea (de Democratische Volksrepubliek Korea) met een grote militaire overmacht Zuid-Korea (de Republiek Korea) binnen. Deze aanval kwam als een verrassing voor het Westen.¹⁵ Desalniettemin was een lange periode van spanning tussen Noord- en Zuid-Korea voorafgegaan aan de aanval. Eeuwenlang was Korea de speelbal geweest van wereldgrootmachten.¹⁷ Om dit in de toekomst te voorkomen was er besloten één onafhankelijk Korea uit te roepen. Door de verdeling van Korea in een Amerikaanse en een Sovjet bezettingszone, en de gelijktijdige verslechtering in de verhouding tussen beide grootmachten, ontstonden er twee Korea's: de Republiek Korea in het zuiden onder de

¹³ Hellema, *Nederland in de wereld*, 148-154.

¹⁴ Hellema, *Nederland in de wereld*, 133-141.

¹⁵ *Handelingen Tweede Kamer 1949-1950*, p. 2099. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

¹⁶ Jaap A. de Moor, 'Aan de Amerikanen overgeleverd. Nederland, de Verenigde Staten en de oorlog in Korea, 1950-1953', in: Jan Hoffenaar en Gerke Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50* ('s-Gravenhage 1992) 164.

¹⁷ Okke Groot, Bernadette Kester en Herman Roozenbeek, *Focus op Korea. De rol van de Nederlandse pers in de beeldvorming over de Korea-oorlog 1950-1953* (Den Haag 2000) 12.

bescherming van de VS en de Democratische Volksrepubliek Korea in het noorden onder de bescherming van de Sovjet-Unie (en later ook de Volksrepubliek China). Nadat eerst de Sovjet-Unie en later ook de VS hun troepen hadden teruggetrokken uit Korea, bleek er een verschil in sterkte tussen de twee Korea's te bestaan. Noord-Korea had grote militaire bijstand ontvangen van de Sovjet-Unie, in tegenstelling tot Zuid-Korea dat door de VS welbewust zwakker werd gehouden, omdat deze bang waren dat Zuid-Korea de aanval zou openen op het Noorden.¹⁸ Het Zuid-Koreaanse Leger werd bij de Noord-Koreaanse aanval dan ook snel teruggedrongen naar de zuidpunt van het Koreaanse schiereiland. Nu moesten de VS ingrijpen en dit gebeurde via de VN. Doordat de Sovjet-Unie de Veiligheidsraad boycotte in verband met de erkenning – of eigenlijk het niet erkennen van de Volksrepubliek China –, konden de VS zorgen dat er resoluties werden aangenomen die Noord-Korea als agressor betitelden en vervolgens internationale hulp voor Zuid-Korea vragen.¹⁹

Het bovenstaande citaat uit de Nederlandse reactie op de aanval van Noord-Korea op Zuid-Korea was niet alleen een internationaal statement in de richting van Noord- en Zuid-Korea, maar ook in de richting van de VN en de VS. Het ging er om dat er een goed internationaal beeld van Nederland werd geprofileerd en dus was het nodig dat ook de Nederlandse vlag in Korea zou wapperen.²⁰ Er zou steun worden gegeven in de vorm van zee strijdkrachten, maar dit was voor de Amerikanen niet genoeg. Ze zagen ook graag landgevechtseenheden. Het kabinet stond daar niet positief tegenover, omdat '(...) met het oog op de eigen defensie geen mensen [konden] worden gemist, terwijl ons land de kosten evenmin [zou] kunnen dragen.'²¹ De Amerikaanse overheid nam hier geen genoegen mee en voerde via de Amerikaanse media en diplomatieke dienst de druk op. Tot hetzelfde inzicht kwam minister-president Willem Drees (r. 1948-1958): als Nederland meer verzet zou hebben geboden was Nederland in de problemen gekomen, omdat het afhankelijk was van Amerikaanse financiële en militaire bijstand.²² Om tegemoet te komen aan de Amerikaanse vraag om troepen werd er besloten een vrijwilligersbataljon op te richten, het Nederlands Detachement Verenigde Naties (NDVN), dat op 26 december 1950 vertrok naar Korea.²³

¹⁸ Groot, Kester en Roozenbeek, *Focus op Korea*, 12.

¹⁹ Richard van Gils en Christ Klep, *Van Korea tot Kosovo. De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag 2000) 31.

²⁰ P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx (red.), *Het kabinet-Drees-Van Schaik (1948-1951), band C, Koude Oorlog, dekolonisatie en integratie* (Nijmegen 1996) 84.

²¹ A.R.J. ten Velde, 'Nederlanders in de Korea-oorlog', *Utrechts Historische Cahiers* 4, 1 (1983) 18.

²² Maas en Clerx, *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, 85.

²³ Martijn van Hennik en Jan M. Muys, 'De smalle marges van het buitenlands beleid. Nederland en het Korea-conflict, 1950-1954', *Jaarboek Buitenlandse Zaken* 2, 1 (1995) 46-47.

Nu de Amerikaanse versterkingen toestroomden en ook andere landen bijdragen leverden, begon Zuid-Korea de Noord-Koreanen terug te dringen tot de 38e breedtegraad, de originele grens tussen beide landen. Er werd besloten deze grens over te steken en Noord-Korea binnen te vallen. In eerste instantie ging dit goed, totdat de Chinese grens werd bereikt. Hier mengde China zich in de strijd door de inzet van zogenaamde 'vrijwilligers'. Deze massale inzet van Chinese troepen gaf de overhand terug aan de Noord-Koreanen en zij dreven de Zuid-Koreanen aan het einde van 1950 terug tot de 38e breedtegraad. Op deze breedtegraad stabiliseerde het front zich en er ontstond een statische oorlogsvoering die twee jaar stand zou houden. Elke heuvel werd bevochten en alleen veroverd of heroverd ten koste van vele mensenlevens.²⁴ Ook het NDVN kreeg te maken met zware verliezen, maar hield goed stand en als blijk van waardering mocht het detachement verschillende onderscheidingen, in ontvangst nemen.²⁵ De wapenstilstand tussen Noord- en Zuid-Korea werd op 27 juli 1953 gesloten. Het NDVN bleef tot 15 december 1954 in Korea, omdat het verschillende bewakingstaken had te vervullen.²⁶

Ondanks de vele NDVN slachtoffers en onderscheidingen was de aandacht in Nederland voor het NDVN klein.²⁷ De laatste jaren van de Korea-oorlog gingen in Nederland in stilte voorbij, afgaande op het ontbreken van protest, verslaggeving of grote besluitvorming met betrekking tot Korea. Desondanks blijkt dat er in de Tweede Kamer veelvuldig over de Korea-oorlog werd gesproken.

De Tweede Kamer in de *Handelingen der Staten Generaal*

Positie Bepalen

De eerste melding van de Korea-oorlog in de Tweede Kamer werd gemaakt op 27 juni 1950 door Paul de Groot (1899-1986) van de Communistische Partij Nederland (CPN). Hij vroeg:

'Mijnheer de Voorzitter! Ik zou gaarne van u willen vernemen, of het u bekend is, of de Regering van plan is de Kamer in te lichten over enkele internationale gebeurtenissen, die van zeer groot belang zijn. (...) in de eerste plaats (...) de thans ontbrande oorlog in Korea, welke oorlog vérstrekkende consequenties kan hebben.'²⁸

²⁴ Maas en Clerx, *Het Kabinet-Drees-Van Schaik*, 82-83.

²⁵ Groot, Kester en Roozenbeek, *Focus op Korea*, 24.

²⁶ M. D. Schaafsma, *Het Nederlands Detachement Verenigde Naties in Korea 1950-1954* ('s-Gravenhage 1960) 397-402.

²⁷ Schaafsma, *Het Nederlands Detachement Verenigde Naties*, 419-423.

²⁸ *Handelingen Tweede Kamer 1949-1950*, p. 2032. (Tweede Kamerdebat van 27 juni 1950)

De Voorzitter, Leonardus Gerardus Kortenhorst (1886-1963), beantwoordde de vraag ontkennend. Hetzelfde verzoek herhaalde de Groot de volgende dag, met hetzelfde antwoord van de Voorzitter als gevolg. Op de derde dag verscheen er dan toch een verklaring van de regering.²⁹ Deze regeringsverklaring werd de inzet van het Tweede Kamerdebat van 30 juni 1950, één van de weinige debatten dat specifiek over de Korea-oorlog ging.

Het debat resulteerde in een driedeling in de ingenomen posities, zoals achteraf terecht geconstateerd door Marinus van der Goes van Naters (1900-2005) van de Partij van de Arbeid (PvdA) toen hij stelde dat: 'Wij hebben in de Kamer drie soorten leden: 1. zij, die vóór de actie in Korea zijn; 2. zij, die er mordicus tegen zijn; en 3. zij, die nog „overpeinzen“ — het staat in de stukken —, of het goed is, dat Nederland „zo onmiddellijk“ zijn medewerking heeft aangeboden.'³⁰ In tegenstelling tot de meeste analyses van dit debat, die vooral spreken over 'eenstemmigheid' en 'harmonie', blijkt er dus een aardige verdeeldheid in de Tweede Kamer te bestaan betreffende de Korea-oorlog.³¹

De eerste positie, zij die voor directe actie in Korea waren, werd door de overgrote meerderheid van de Tweede Kamer aangehangen, alsmede door de regering, die dus kon rekenen op een brede steun vanuit de Kamer. In het eerste debat over de Korea-oorlog stelde Marga Klompé (1912-1986) van de Katholieke Volkspartij (KVP) dat het hier ging om '(...) een test-case voor en tevens (...) een uitdaging aan de vrije democratische wereld.'³² Van der Goes van Naters was het daar mee eens, evenals Henk Korthals (1911-1976) van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).³³ Verder waren de sprekers zich bewust van het idee dat zij '(...) hier te maken hebben met een verschijnsel, dat locale betekenis verre te boven gaat,'³⁴ aldus Sieuwert Bruins Slot (1906-1972) van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Ook werd er veelvuldig verkondigd, onder andere door Hendrik Willem Tilanus (1884-1966) van de Christelijk-Historische Unie (CHU), dat er moest worden gehandeld voor vrede en veiligheid.³⁵

De tweede positie, zij die tegen Nederlandse betrokkenheid bij de Korea-oorlog waren, werd ingenomen door de zeer prominent aanwezige stem van de CPN. Fractievoorzitter De Groot verklaarde: '(...) dat wij niet meer leven in het

²⁹ HTK 1949-1950, p. 2099. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1950-1951*, p. 431. (Tweede Kamerdebat van 10 november 1950)

³¹ Hennik en Muys, 'De smalle marges van het buitenlands beleid', 48; Maas en Clerx (red.), *Het kabinet-Drees-Van Schaik*, 87-88; Maarten Visker, *Een Wederzijdse Testcase. Het besluitvormingsproces rond het zenden van grondtroepen naar het Korea-conflict* (Onuitgegeven Masterscriptie; Utrecht 2008) 15-18; en er is meer te noemen.

³² HTK 1949-1950, p. 2115. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³³ HTK 1949-1950, p. 2117-2118. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³⁴ HTK 1949-1950, p. 2123. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³⁵ HTK 1949-1950, p. 2123. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

droomwereldje van de „Nederlandse slappe reactie“, zoals dat vóór de oorlog het geval was, maar dat men leeft in een wereld vol beweging, vol ziedende vaart. (...) het gaat over de vraag: oorlog of vrede voor het Nederlandse volk.³⁶ De bewijzen over het hoe en waarom van het ontstaan van de Korea-oorlog, aangeleverd door de VN en de VS, waren volgens de Groot niet overtuigend en er mocht dan ook geen twijfel bestaan over het feit (...) dat hier de vrede is aangerand door Amerika en door een bankroet regime in Zuid-Korea.³⁷ Van Nederlandse inmenging in het conflict aan de zijde van de Amerikanen kon, volgens de CPN, dan ook geen sprake zijn.

De derde positie, zij die voor actie waren in Korea, maar onzeker bleven over de grootte en de snelheid van de Nederlandse deelname aan de actie, werd vertegenwoordigd door de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en de Katholiek Nationale Partij (KNP). Bij beide partijen heerste het idee dat de naties en organisaties die nu om hulp vroegen, verantwoordelijk waren voor het verlies van Nederlands-Indië. De fractievoorzitter van de SGP, dominee Pieter Zandt (1880-1961), maande dan ook tot voorzichtigheid, maar (...) deze dingen gezegd hebbende, willen wij daarmee geenszins het optreden van de communistische machthebbers in Noord-Korea in bescherming nemen. Integendeel.³⁸ Charles Welter (1880-1972) van de KNP redeneerde volgens dezelfde weg en richtte zich in zijn redevoering tot de VN en de VS: 'Gij hebt onze morele steun in de afweer van de communistische agressie in Noord-Korea, maar gij hebt ons uit de Pacific weggewerkt en wij achten ons niet meer geroepen, noch verplicht, u onder deze omstandigheden materiële steun te verlenen.'³⁹

Positie Uitdragen

Na het debat rond de *Verklaring der Nederlandse Regering inzake Korea* waren de posities bepaald. Het was nu van belang dat de positie werd uitgedragen en verdedigd. Opvallend is dat, ondanks het geringe aantal debatten dat specifiek over de Korea-oorlog ging, het conflict zeer frequent ter sprake kwam. Nu blijkt er, verrassend, een tweedeling te zijn met betrekking tot de onderwerpen van de debatten waarin de Korea-oorlog ter sprake werd gebracht. De eerste en grootste helft van de debatten ging over wederopbouw, belastingen en de algehele economie. De tweede helft van de debatten ging over de Nederlandse buitenlandse politiek en daarin zijn er sterke verwijzingen naar hoe deze buitenlandse politiek werd gezien en hoe de Korea-oorlog daar invloed op had.

Dat de Korea-oorlog terugkwam in de Tweede Kamerdebatten over economische vraagstukken blijkt te komen doordat na het uitbreken van de Korea-oorlog de grondstoffenprijzen, de voedselprijzen en de belastingdruk hoog

³⁶ HTK 1949-1950, p. 2119. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³⁷ Ibidem.

³⁸ HTK 1949-1950, p. 2124. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

³⁹ HTK 1949-1950, p. 2121. (Tweede Kamer Debat van 29 juni 1950)

waren en stegen. Dit fenomeen werd omschreven als het 'Korea-effect' en werd veertien dagen na de *Verklaring der Nederlandse Regering inzake Korea* voor het eerst aangevoerd door Jan Hoogcarspel (1888-1975) van de CPN.⁴⁰ Het argument kreeg zeer veel navolging, hoewel er tot bedachtzaamheid werd gemaand.⁴¹ Zo sprak Govert Ritmeester van de VVD over 'het sterk gestegen prijspeil sedert de oorlog in Korea',⁴² en ook Korthals beriep zich op de directe economische gevolgen 'van de agressie in Korea'.⁴³ Toen de heer Anne Vondeling (1916-1979) van de PvdA, in de context van ruilverkaveling, sprak over het 'Korea-effect', bleek dit argument, vier jaar na de introductie, nog steeds valide.⁴⁴ Dit zijn slechts enkele van de vele voorbeelden waarin het 'Korea-effect' ter sprake werd gebracht.⁴⁵ Hoewel het 'Korea-effect' geen directe connectie had met vraagstukken betreffende de Nederlandse buitenlandse politiek, geeft het sterk naar voren komen van de Korea-oorlog in discussies over de Nederlandse economie wel aan dat het conflict aan de ander kant van de wereld een direct effect had op het Nederlandse thuisfront. Nederland bleek enorm vervlochten met de wereldeconomie. Deze vervlechting of voortschrijdende (economische-) globalisering kreeg een steeds sterkere invloed op Nederland. Een proces dat door de Korea-oorlog voor de Tweede Kamer werd geëxpliciteerd.

De Tweede Kamerdebatten over de Nederlandse buitenlandse politiek waarin de Korea-oorlog ter sprake kwam, zijn onder te verdelen in drie prominente subonderwerpen: Indonesië-vraagstukken, internationale samenwerkingsvraagstukken en defensievraagstukken.

De Korea-oorlog werd in de debatten rondom de Indonesië-vraagstukken, vaak bediscussieerd onder het kopje *Uniezaken*,⁴⁶ beschouwd als een aspect van de Indonesië-politiek. Aan de hand van het onderwerp Indonesië werden er vragen gesteld over het al dan niet sturen van Nederlandse troepen naar Korea, het zenden van troepen die gediend hadden in Nederlands-Indië en de positie van Indonesië in de Korea-oorlog.⁴⁷ Zeker de vraag of Nederland grondtroepen

⁴⁰ HTK 1949-1950, p. 2219. (Tweede Kamerdebat van 14 juli 1950)

⁴¹ De redenering was dat de invloed van de Korea-oorlog op de economie sterk was, maar dat de oorlog niet alles kon verklaren. Er zou ook sprake zijn van een verkeerd regeringsbeleid en een te late verandering van het regeringsbeleid. Zie bijvoorbeeld: HTK 1950-1951, p. 1361. (Tweede Kamerdebat van 29 maart 1951); en: *Handelingen Tweede Kamer* 1951-1952, p. 1708. (Tweede Kamerdebat van 22 februari 1952)

⁴² HTK 1950-1951, p. 1363. (Tweede Kamerdebat van 29 maart 1951.)

⁴³ HTK 1950-1951, p. 1407. (Tweede Kamerdebat van 03 april 1951.)

⁴⁴ *Handelingen Tweede Kamer* 1953-1954, p. 3988. (Tweede Kamerdebat van 14 juni 1954)

⁴⁵ Zie bijvoorbeeld: HTK 1953-1954, p. 3226, p. 3280, p. 3506, p. 3692, p. 3781, en er is meer te noemen. (Dit is slecht een kleine selectie uit verschillende Tweede Kamerdebatten.)

⁴⁶ De aanduiding *Uniezaken* verwijst naar de Unie waarin Nederland en de Indonesische eilanden zich sinds de Indonesische onafhankelijkheid van 1949 bevonden.

⁴⁷ HTK 1949-1950, p. 2248-2249 en p. 2260-2272. (Tweede Kamerdebat van 18 juli 1950)

naar Korea zou moeten sturen kreeg veel aandacht. De CPN wilde garanties dat er geen grondtroepen werden gestuurd.⁴⁸ Dit was in eerste instantie niet de bedoeling van het kabinet, maar tijdens het zomerreces moest het kabinet haar standpunt, onder sterke internationale druk, heroverwegen.⁴⁹ Opvallend is dat de Tweede Kamer, uitgezonderd de kritische CPN, SGP en KNP, hier weinig op aan te merken had en de beslissing van het kabinet zonder veel ophef steunde.⁵⁰ In de Tweede Kamer was er wel consensus over het idee om de belangen van Nederland in de Pacific te waarborgen. Overleg met Indonesië kon volgens de Tweede Kamer niet uitblijven en dit betekende een verdere vervlechting van de Korea-oorlog met de Indonesië-politiek.

De jaren 1940 en 1950 zagen de vorming van meerdere internationale organisaties waaraan Nederland ging deelnemen. De belangrijkste daarvan zijn de VN, de WEU, de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) en de NAVO. Nederland moest, na decennia van internationale afzijdigheid en neutraliteit, leren omgaan met deze grote internationale organisaties. De Korea-oorlog zette het belang, of beter verwoord de noodzaak, van internationale samenwerking duidelijk op de agenda van de Tweede Kamer. Zo liet Klompé al in het eerste debat over de Korea-oorlog weten dat: '(...) wij in Europees verband allereerst, maar daarnaast vanzelfsprekend ook in het kader van de Atlantische samenwerking, een hechte, gesloten eenheid vormen, die sterk genoeg is om een eventuele agressie te voorkomen.'⁵¹ De Goes van Naters vulde haar aan met: 'Neutraliteitspolitiek kan in de huidige wereld niet meer in aanmerking komen!'⁵² Niet verrassend stelde de CPN zich op het geïsoleerde standpunt dat toenadering tot het 'communistisch blok' beter zou zijn voor Nederland.⁵³ De rest van de Tweede Kamer sloot zich aan bij de visie zoals geuit door Klompé, De Goes van Naters en anderen. Natuurlijk plaatsten de KNP en SGP kritische kanttekeningen, maar er was geen verzet tegen (Westerse) internationale samenwerking. In latere debatten, onder andere betreffende de NAVO, de EGKS, de Europese Betaalunie en het *Verslag ontwerp-verdrag instelling Europese Gemeenschap*, werd door verschillende partijen gerefereerd naar de Korea-oorlog.⁵⁴ De 'Korea ervaring' had een sterke invloed op de omgang met verschillen-

⁴⁸ HTK 1949-1950, p. 2292. (Tweede Kamerdebat van 19 juli 1950)

⁴⁹ Velde, 'Nederlanders in de Korea-oorlog', 18.

⁵⁰ HTK 1950-1951, p. 405-406. (Tweede Kamerdebat van 09 november 1950)

⁵¹ HTK 1949-1950, p. 2116. (Tweede Kamerdebat van 30 juni 1950)

⁵² HTK 1949-1950, p. 2117. (Tweede Kamerdebat van 30 juni 1950)

⁵³ HTK 1949-1950, p. 2120. (Tweede Kamerdebat van 30 juni 1950)

⁵⁴ Zie onder andere: HTK 1951-1952, p. 1295, 1298 en 1301. (Tweede Kamerdebat van 29 januari 1952); HTK 1951-1952, p. 173. (Tweede Kamerdebat van 30 oktober 1950); HTK 1950-1951, p. 2549-2552 en 2555-2559. (Tweede Kamerdebat van 19 juli 1951); en: HTK 1952-1953, p. 715 en 769. (Tweede Kamerdebatten van 28 en 29 april 1953)

de internationale onderwerpen en de Korea-oorlog werd een argument binnen de keuzes die werden gemaakt op het gebied van de Nederlandse buitenland-politiek.

De Korea-oorlog was in essentie een militair conflict en dit betekende dat de kwestie Korea bij de behandeling van defensievraagstukken nooit ver weg was. Vooral bij de discussies over de Nederlandse herbezinning op het defensiebeleid werd de Korea-oorlog veelvuldig ter sprake gebracht. Hierin zijn twee posities te onderscheiden, waarbij wederom de CPN de uitzonderingpositie, een overwegend pacifistische houding, innam. De CPN wees Atlantische samenwerking van de hand en drong aan op de terugtrekking van de Nederlandse troepen uit Korea. De heer Gortzak proclameerde stellig: '(...) ik zou hieraan de eis willen verbinden, dat geen enkele soldaat meer zal worden uitgezonden en dat zowel de soldaten als het oorlogsmateriaal van ons land onmiddellijk uit Korea worden teruggetrokken.'⁵⁵ Later zou er de *Interpellatie van Wagenaar* plaatsvinden, waarin door de CPN werd aangedrongen op Nederlandse terugtrekking uit Korea. Gerben Wagenaar (1912-1993) wilde weten: 'Is de Regering het er mee eens en zal zij alles doen, opdat de buitenlandse strijdkrachten Korea verlaten?'⁵⁶ De CPN vond geen gehoor bij de, door de rest van de Tweede Kamer gesteunde, resoluut handelende Regering. 'Het gebeurde in Korea heeft de aarzeling doen verdwijnen en daar kunnen wij dankbaar voor zijn,'⁵⁷ aldus Anton Roosjen (1894-1978) van de ARP. Door de Korea-oorlog werd erkend dat herbouw van de strijdkrachten, na repatriëring uit Nederlands-Indië, noodzakelijk was en dat de verplichtingen binnen de NAVO defensiehervormingen met zich meebrachten.⁵⁸

Tegelijkertijd betekende het perspectief van de defensievraagstukken dat er aandacht mogelijk was voor de kwaliteit, uitrusting en aflossing van het NDVN. Door verschillende Kamerleden werden er vragen gesteld over onder andere de achtergrond van de NDVN-leden⁵⁹, de training van de NDVN-leden, de aflossing van de eerste lichte NDVN'ers, de militaire discipline van het NDVN en de kosten van de Korea-oorlog voor de Nederlandse schatkist.⁶⁰

⁵⁵ HTK 1950-1951, p. 1889. (Tweede Kamerdebat van 29 mei 1951)

⁵⁶ HTK 1950-1951, p. 2271. (Tweede Kamerdebat van 05 juli 1951)

⁵⁷ HTK 1950-1951, p. 1856. (Tweede Kamerdebat van 29 mei 1951)

⁵⁸ HTK 1950-1951, p. 1854-1871. (Tweede Kamerdebat van 29 mei 1951)

⁵⁹ De Tweede kamer was bang dat er 'politieke dissidenten' tussen zouden zitten en het was niet te bedoeling dat er Nederlanders gerekruteerd werden voor het NDVN die hadden gecollaboreerd met de Nazi's.

⁶⁰ Zie ondermeer: HTK 1949-1950, p. 2449-2489. (Tweede Kamerdebat van 14 september 1950); HTK 1950-1951, p. 1853-1890. (Tweede Kamerdebat van 29 mei 1951); HTK 1951-1952, p. 530, 533, 535 en 541. (Tweede Kamerdebat van 22 november 1951); HTK 1951-1952, p. 2249. (Tweede Kamerdebat van 06 mei 1952); en: HTK 1952-1953, p.170-232. (Tweede Kamerdebatten van 11, 12 en 13 november 1952).

Een punt dat bij dit alles aangestipt moet worden, is de hulde die alle Tweede Kamer fracties gaven aan het NDVN. 'Het Nederlands detachement in Korea geeft aan onze jeugd een lichtend voorbeeld van heldenmoed in het brengen van een persoonlijk offer, zelfs het hoogste offer, dat een mens brengen kan: het offer van zijn leven. Mij van harte aansluitend bij het woord van warme waardering en bewondering, dat de Minister-President Zaterdag aan de Korea-vrijwilligers heeft gewijd, spreek ik gaarne de hoop uit, dat dit voorbeeld stimulerend moge werken op het gehele Nederlandse volk,'⁶¹ aldus deze voor de algemene discussie typerende woorden van de KVP'er Jacobus Gerardus Stokman (1903-1970). De CPN bleef kritisch ten opzichte van de Korea-oorlog, maar niet met betrekking tot het NDVN.⁶²

Conclusie

De Korea-oorlog blijkt belangrijker te zijn geweest voor Nederland dan de geringe Nederlandse aandacht voor dit conflict zou vermoeden. Op verschillende punten heeft de Korea-oorlog een duidelijke invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse buitenlandse politiek en op de visie die Nederland, en in het bijzonder de Tweede Kamer, had op de wereld.

Ten eerste was de Korea-oorlog een onderdeel binnen de afronding van de formatie van de nieuwe visie op de Nederlandse buitenlandse politiek. De vernieuwde theorie over hoe Nederland na de Tweede Wereldoorlog internationale politiek zou moeten voeren, was er voor een groot deel al. Deze was langzaam doorgedrongen in de Tweede Kamer onder invloed van de realiteit van de internationale situatie, maar er was in de Tweede Kamer nog geen sprake van een volledig bewustzijn van de nieuwe situatie. De laatste stappen van bewustwording van het bestaan en de ontwikkeling en noodzaak van een nieuwe koers in het Nederlandse buitenlandse beleid werden dus genomen onder druk van de Korea-oorlog.

Ten tweede blijkt de Korea-oorlog een onderdeel te zijn van de omgang en verwerking van de Tweede Wereldoorlog, het verlies van Nederlands-Indië en het ontstaan van de Koude Oorlog. De Korea-oorlog deed namelijk herinneren aan de trauma's en thema's van de voorgaande decennia. Om de nieuwe problemen aan te kunnen pakken, werd er gereflecteerd op het verleden. Dit leidde tot discussies over de omgang met en interpretatie van het verleden.

⁶¹ *HTK* 1950-1951, p.1257. (Tweede Kamerdebat van 19 maart 1951)

⁶² *HTK* 1950-1951, p. 1076-1085 en 1089-1109. (Tweede Kamerdebat van 16 januari 1951); *HTK* 1950-1951, p. 1244-1276 (Tweede Kamerdebat van 19 maart 1951); *HTK* 1950-1951, p. 1855-1890 (Tweede Kamerdebat van 29 mei 1951); *HTK* 1950-1951, p. 1939-1951 (Tweede Kamerdebat van 01 juni 1951); *HTK* 1951-1952, p. 464-477 (Tweede Kamerdebat van 20 november 1951); *HTK* 1952-1953, p. 222-232 (Tweede Kamerdebat van 13 november 1952); en er is meer te noemen.

Ten derde is de Korea-oorlog een proces van bewustwording. De Tweede Kamer moest zich nu duidelijk gaan bezighouden met de nieuwe internationale verhoudingen, de nieuwe Nederlandse denkbeelden over de rol van Nederland in de wereld, de Koude Oorlog, de internationale samenwerking en de globalisering. Al deze verschillende processen werden door de Korea-oorlog geëxpliciteerd, doordat de Korea-oorlog sporen bevat van al deze processen die na de Tweede Wereldoorlog prominent werden. Dat maakte de Tweede Kamerleden bewust van het feit dat ze zich moesten verhouden tot een grotere wereld en de rol van Nederland, Den Haag en de Tweede Kamer daarin.

Hoewel de Tweede Kamer vaak wordt genegeerd in de discussie over het ontstaan van een nieuwe visie op de Nederlandse buitenlandse politiek na de Tweede Wereldoorlog, toont dit onderzoek naar de Tweede Kamer en haar standpunten op het gebied van de Nederlandse buitenlandse politiek aan dat de Korea-oorlog een grotere invloed had dan dat de vergeten status van deze oorlog doet vermoeden.

Boeken Top 5

Marieke Smit is promovendus bij de afdeling Geschiedenis van het Nederlands Katholicisme aan de Radboud Universiteit. In haar onderzoek staan drie katholieke meisjesscholen uit Nijmegen, Tilburg en Amsterdam in de periode 1920-1968 centraal.

Vijf boeken die mij om verschillende redenen buitengewoon hebben geboeid:

5) Ferdinand Bordewijk, *Karakter*

Deze 'klassieker' verdient zeker een plaats in mijn top vijf, omdat de stijl van het boek zo geweldig samenvalt met de inhoud. De bondige, directe stijl en de korte zinnen roepen een harde wereld op en schetsen individuen die zich geen raad weten met hun gevoelens. Het boek representeert de tijdgeest van de jaren dertig met haar economische crisis, angst voor het communisme en dreigende oorlog én bezit de tijdloze thematiek van een moeizame relatie tussen vader en zoon, de strijd tussen liefde en carrière en tussen leven voor een doel in de toekomst of leven in het hier en nu. De namen Dreverhaven, Stroomkoning en Katadreuffe klinken zelfs na vijftien jaar nog na in mijn hoofd.

4) José Eduardo Agualusa, *Handelaar in verledens*

Een ander boek dat in deze rubriek niet kan ontbreken is *Handelaar in verledens* van Agualusa. Ik las dit tijdens een wandelvakantie in de bergen en had het eigenlijk vooral meegenomen omdat het zo handig dun was. Daar heb ik geen spijt van gehad, want ik heb iedere pagina met plezier gelezen. Het is goed geschreven (of anders heel goed vertaald door Harrie Lemmens), fantasievol en heeft, zoals de titel al doet vermoeden, een boeiende thematiek. De hoofdpersoon herschrijft op verzoek het verleden van zijn klanten, meestal politici, generaals die in Angola de dienst uitmaken en behoefte hebben aan een smetteloze geschiedenis. Het legt daarmee feilloos de macht van geschiedschrijving bloot en is een aansporing om het verleden, dat mensen ook zelf construeren, kritisch door te lichten.

3) Sebastian Haffner, *Het verhaal van een Duitser 1914-1933*

Haffner begon het boek in het voorjaar van 1939 in Londen waar hij sinds 1938 met zijn joodse vriendin woonde. Hij beschrijft daarin zijn persoonlijke geschiedenis en geeft een schets van de Duitse samenleving in het interbellum. Het boek is razend spannend en zijn scherpzinnige analyses geven een indringend beeld van de ontwikkelingen in Duitsland in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. 'Het is alsof er een tijdreiziger uit het Duitsland van 1939 bij ons arriveert en buiten adem voor ons staat. Deze bericht wat hij zojuist heeft beleefd. Niet

geredigeerd of gecorrigeerd, of voorzien van wijsheden achteraf.' Dit citaat van Uwe Soukop, biograaf van Haffner, geeft precies weer waarom het boek zo'n indruk op mij maakte.

2) Roald Dahl, *Kiss Kiss*

Net als veel andere kinderen heb ik de boeken van Roald Dahl in mijn jeugd verslonden. Regenachtige herfstvakanties kregen een heel andere kleur door het lezen over juffrouw Bulstronk, de GVR en Willy Wonka. Pas in mijn studententijd ontdekte ik dat Roald Dahl veel meer verhalen heeft geschreven en kocht ik de bundel *Kiss Kiss* in een bijna uit elkaar vallende Penguin versie. Deze heerlijk bizarre en absurdistische verhalen (zoals over William die na zijn dood als brein - mét oog - voortleeft in een aquarium ...) zijn een absolute aanrader.

1) Vera Tolz, *Russia. Inventing the Nation*

Op één in de *Ex Tempore Boeken Top 5* staat het studieboek dat ik met het meeste plezier heb gelezen: *Russia. Inventing the Nation* van Vera Tolz. Dit stond op de boekenlijst voor het vak 'staat en natie' dat ik in Leiden volgde. Het geeft een heel goed overzicht van de Russische geschiedenis en onderzoekt aan de hand van politieke ontwikkelingen, intellectuele debatten, kunst en literatuur, hoe het beeld van Rusland in de loop der eeuwen gestalte kreeg en ook veranderde. Razend interessant. Bovendien de aanleiding om dat jaar naar Rusland op vakantie te gaan, ook een aanrader.

Uit de Ivoren Toren informeert de *Ex Tempore*-lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van *Geschiedenis*, in de ivoren toren van de wetenschap, maar ook erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgen bovendien één of twee medewerkers de gelegenheid om zichzelf of hun onderzoeksproject voor te stellen.

April 2012 - juni 2012

Van **Carla van Baalen** zijn recent twee boeken verschenen:

Carla van Baalen en Alexander van Kessel, *De kabinetsformatie in vijftig stappen* (Uitgeverij Boom: Amsterdam, 2012);

Carla van Baalen en Dick de Mildt (ed.), *'Weest wel met alle mensen'. De 'Kaapse Brieven' van Cornelius de Jong van Rodenburgh* (Verloren: Hilversum, 2012).

In het kader van haar promotieonderzoek gaf **Liesbeth Claes** de lezing *"Imperial Coins reflecting the Transgressive Roles of the Imperial Women"* op de Classical Association Conference 2012 die dit jaar door de Universiteit van Exeter georganiseerd werd. Dezelfde lezing mocht zij ook voordragen op één van de Graduate Work in Progress-donderdagdagen georganiseerd door het Classics Centre aan de Universiteit van Oxford.

Carla Hoetink en **Karin van Leeuwen** hebben in juni 2012 een eervolle vermelding gekregen in de Montesquieu Awards Competition voor een wetenschappelijk artikel over Europa, geschreven door een junior academicus. Het artikel, getiteld *'Dilemmas of democracy. Early postwar debates on European integration in the Netherlands'* verscheen begin dit jaar in de bundel *Creative crises of democracy* (Peter Lang Publishers; Bruxelles e.a. 2012) onder redactie van onder

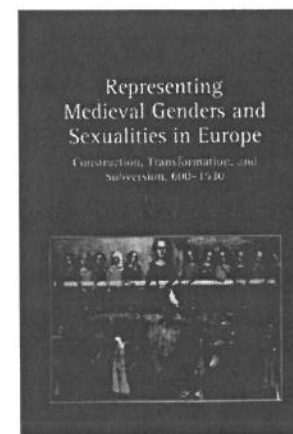
meer **Joris Gijsenbergh** en **Wim de Jong**. In dezelfde competitie ontving oud-studente **Maike Grevelink** een eervolle vermelding van het Montesquieu Instituut voor haar scriptie *'De Nederlandse regering en Europese integratie 1947-1957'*, geschreven onder begeleiding van Wim van Meurs in het kader van het masterprogramma Politiek & Parlement.

Wim van Meurs was mede-organisator van een conferentie op 18 en 19 mei 2012 over het actuele politieke conflict tussen Servië en Kosovo. De conferentie werd gehouden in Mitrovica, de gedeelde stad in Kosovo, op nog geen 50 meter van de door VN-blauwhelmen bewaakte brug die Serviërs in het Noorden en Albanezen in het Zuiden van elkaar scheidt. Deelnemers waren NGO-vertegenwoordigers uit Prishtina, beide stadsdelen van Mitrovica en Belgrado.

Afb. 1. Een blik vanuit het conferentiecentrum op de gebarricadeerde brug met rechts een APC en Italiaanse VN-soldaten.

In december 2011 verscheen het boek *"Representing Medieval Genders and Sexualities in Europe, 600-1500"*, geredigeerd door Elizabeth L'Estrange (University of Birmingham) en **Alison More** (Radboud Universiteit Nijmegen) van Ashgate Publishing. De schrijvers van dit boek wilden de wegen verkennen waarin gender en genderidentiteit geconstrueerd zijn, maar ook hoe deze begrippen zich ontwikkelden in de onderzochte periode. De gebruikte methodologieën zijn relevant voor zowel wetenschappers gespecialiseerd in de Middeleeuwen en het begin van de Moderne Periode als voor wetenschappers die in de ruimere zin van het woord onderzoek doen op het vlak van de hedendaagse gender-studies.

Peter Rietbergen publiceerde *"De Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1602-1795. 's Werelds eerste Multinational tussen Cultuur en Commercie* (Amersfoort, Bekking&Blitz, 2012)".

Bij gelegenheid van de Dies van de Radboud Universiteit hield **Peter Rietbergen** op 24 mei de Diesrede, getiteld: *"Europa in Crisis? Werelden in Beweging."* De tekst is als PDF-file te vinden op de website van de RU: www.ru.nl/actueel/terugblik-dies/.

Van 28 juni tot en met 1 juli vindt in Istanbul het congres 'Fountains of Byzantium - Constantinople - Istanbul' plaats dat mede georganiseerd wordt door **Paul Stephenson**.

Lennert Savenije gaf in mei 2012 twee lezingen in Nijmegen over zijn promotieonderzoek naar 'verzet en collaboratie in de Keizerstad'. De eerste lezing, getiteld "Vier maal 4 mei. Nijmegen tijdens de Duitse bezetting", was voor het Nijmeegse 4 en 5 mei comité in het huis van de Nijmeegse Geschiedenis op 4 mei. De tweede, gehouden op 29 mei voor de Nijmeegse Historische Vereniging Numaga, ging over de Nijmeegse politie in oorlogstijd. Een bewerking van deze laatste lezing zal dit najaar in het Jaarboek van Numaga worden gepubliceerd.

In de zomer van 2012 staat Gelderland in het teken van het militaire verleden, met het erfgoedfestival Gelegerd in Gelderland. Het festival omvat meer dan 200 activiteiten, waaronder tentoonstellingen, lezingen, routes en de rondreizende tijdmachine Bandritzer 561. De projectleiding is in handen van **Dolly Verhoeven**. Voor een activiteitenoverzicht en de nieuwsbrief zie: www.gelegerdingelderland.nl

OPROEP

Via oral history kunnen unieke inzichten in het verleden ontstaan. De collectie interviews van het Regionaal Archief Nijmegen is echter veel te klein. Om deze reden is prof. dr. **Dolly Verhoeven** het initiatief 'Historische Verhalenbank Nijmegen' begonnen. Hiervoor heeft zij de hulp ingeschakeld van de student-assistenten Ruud Klomp en Christoph van den Belt. Zij brengen de interviews die betrekking hebben op de Nijmeegse geschiedenis bij elkaar en ontsluiten die voor toekomstige wetenschappers. Mensen die nog interviews hebben liggen, wordt dan ook van harte opgeroepen contact op te nemen met Ruud en Christoph. Hun contactadres is: r.klomp@nijmegen.nl.

Stel je voor...

Maaïke Derksen

Al geruime tijd loop ik rond op deze universiteit; in 2002 begon ik de studie culturele antropologie en ontwikkelingsstudies aan de, toen nog, Katholieke Universiteit Nijmegen. Naast de vakken die ik in Nijmegen volgde, ging ik voor mijn studie ook naar het buitenland: naar Santiago in Chili tijdens mijn bachelor en Leicester in Engeland tijdens mijn master. In deze laatste stad onderzocht ik voor mijn masterscriptie de integratie van Nederlandse Somaliërs die waren doorgemigreerd naar Engeland. Geïnspireerd door hun levensverhalen, door de geschiedeniscolleges die ik in een minor had gevolgd én door mijn stiekeme wens om geschiedenisdocent te worden besloot ik bij terugkomst uit Engeland om de studie geschiedenis op te pakken. Nadat ik met een schakeljaar mijn bachelor Geschiedenis had gehaald, kreeg ik een onderzoeksopdracht bij het Centre for International Development Issues (CIDIN), aan de RU. Hiervoor deed ik ruim negen maanden onderzoek in Sierra Leone naar het al dan niet vrijwillige terugkeerproces van asielzoekers. Mijn tijd in Sierra Leone heeft mij geïnspireerd, veranderd, bewust gemaakt en bovenal laten ervaren waar ik goed in ben en wat ik het liefst doe: onderzoek. Na afronding van de onderzoeksopdracht pakte ik de geschiedenismaster op en switchte halverwege het collegejaar naar de researchmaster historische wetenschappen. Het scriptieonderwerp waarmee ik de researchmaster heb afgesloten, en waarmee ik daarvoor al kennis had gemaakt tijdens een themacollege van prof. dr. Marit Monteiro en dr. Geertje Mak, houdt mij nog steeds bezig: culturele ontmoetingen in de katholieke missie in Nederlands-Indië. Ter voorbereiding op een mogelijke PhD-plek ben ik acht maanden in Indonesië geweest, daartoe in staat gesteld door een beurs van het Catharine van Tussenbroek Fonds. Daar leerde ik Baha-sa Indonesia, lokaliseerde ik archieven en bronnen van de katholieke missie en hield ik interviews met Indonesiërs die betrokken waren geweest bij deze missie. Het was echt geweldig, vooral de stad Yogyakarta is voor mij een tweede thuis geworden! Ik had geluk, twee maanden na terugkomst in Nederland werd mijn onderzoeksvoorstel gehonoreerd en nu ben ik bevoorrecht om als promovendus in Nijmegen te mogen werken. In Yogyakarta raakte ik de tugu Jogja aan, een gebruik dat bijna een ritueel is voor studenten om het geluk aan hun zijde te krijgen en een terugkomst naar de stad te verzekeren - ooit. Al dan niet dankzij de tugu Jogja, heb ik weer veel geluk, want in 2013 ga ik inderdaad terug naar Yogyakarta voor mijn veldwerk.

Coen van Galen

Sinds ruim een jaar werk ik als docent/promovendus bij de leerstoelgroep Oude Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Een prettige combinatie van onderzoek en onderwijs. Het is heerlijk om aan onderzoek te werken, maar het is zo mogelijk nog leuker om over geschiedenis te praten, kennis uit te wisselen en samen met studenten tot nieuwe historische inzichten te komen. Dat bevalt me prima, want geschiedenis is voor mij geen werk, maar een manier van leven. Ik ben een geschiedkundige alleseter. Door alles om me heen in z'n historische context te plaatsen, probeer ik de wereld te begrijpen en te structureren. Soms letterlijk: zo verdwaal ik vrijwel nooit in een vreemde stad, omdat ik me direct de historische structuur en ontwikkeling van zo'n stad eigen maak.

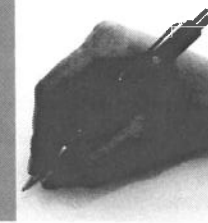

Voordat ik in de geschiedenis terecht kwam, had ik al een heel leven achter de rug. Op school ben ik nooit verder gekomen dan Havo en HBO, waarna ik journalist werd bij kranten en omroepen. Later werkte ik als PR functionaris voor een museum en als project-leider voor openbare ruimte en achterstands-

buurten in Deventer. In 2004 ging een langgekoesterde wens in vervulling en ging ik geschiedenis studeren naast mijn werk. Dat lukte goed, zo goed zelfs dat ik in 2009 summa cum laude afstudeerde in de Oude Geschiedenis. Een reputatie als 'summa Coen laude' opende deuren die anders op mijn leeftijd (40) gesloten zouden blijven en bood de onverwachte mogelijkheid om de droom van een promotie in vervulling te laten gaan. Ik had zelfs het voorrecht om zelf een onderzoek uit te kunnen zoeken en heb gekozen voor een vakgebied dat me de grootste uitdaging bood: oude geschiedenis. Op dit moment werk ik aan een onderzoek naar de vraag welke mensen er geteld werden in de Romeinse census en in bredere zin naar belangrijke veranderingen in de Romeinse samenleving in de eerste eeuw voor Christus.

Van mijn voorgaande werk maak ik nu dankbaar gebruik in mijn geschiedenisonderzoek. Door mijn journalistieke wantrouwen ga ik altijd op zoek naar de rafelrandjes in de grote en breed geaccepteerde verhalen in de geschiedenis. Mijn PR ervaring gebruik ik om mijn kennis zo goed mogelijk over te brengen in colleges en op congressen. En uit mijn werk in achterstandsbuurtten heb ik een voorliefde overgehouden voor de geschiedenis van gewone mensen. De grote massa die werkt om de ambities mogelijk te maken van de leiders die meestal in de historische schijnwerpers staan.

Recensies

Martijn Eickhoff en Remco Ensel, 'De soldaat van Oranje' in: Madelon de Keizer en Marije Plomp (red.), *Een open zenuw. Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Bert Bakker: Amsterdam 2010) 557 pagina's.

In 2010 overleed Jan Blokker, bekend journalist en een van de scherpste recensenten van Nederland. Tot vlak voor zijn dood bleef hij boekbesprekingen voor NRC-Handelsblad en NRC Next schrijven. Eén van de laatste recensies van zijn hand, van 14 mei 2010, ging over het jubileumboek waarmee het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) zijn 65-jarige bestaan vierde. Een keur aan historici, bijna allen verbonden of gelieerd aan het NIOD, werkte aan *Een open zenuw* mee. Samen schreven zij een naslagwerk met een behoorlijk ambitieuze doelstelling: een overzicht geven van de thema's, personen en plaatsen uit de Tweede Wereldoorlog die sinds de bevrijding een plek hebben gekregen in het 'nationale geheugen' van Nederland.

Blokker was bepaald niet tevreden over het resultaat: 'Het bezwaar van de lemma's is vooral dat ze zelden méér dan lemma's worden: heel descriptief, nooit analyserend, altijd erg op de vlakte.' Vooral de inleiding van Madelon de Keizer, die samen met Marije Plomp de redactie over de bundel voerde, kreeg de volle lading van de oude meester: 'Omdat De Keizer in haar inleiding het verleden van 1940-1945 als een vaste waarde blijft beschouwen, maar toegeeft dat het verleden telkens weer 'met andere ogen wordt gezien', wordt haar betoog er niet helderder op (...) en sticht ze met haar inleiding alleen maar verwarring over de precieze bedoeling van haar boek.'

De verwarring van Blokker is ergens wel te begrijpen. Wie op basis van de ondertitel van *Een open zenuw*, 'Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren', hoopt dat dit boek een allesomvattend en samenhangend beeld van de Nederlandse omgang met de oorlog geeft, zal uiteindelijk teleurgesteld zijn. De oorlogsherinnering komt alleen maar veelzijdiger, gecompliceerder en geschaakter uit de bundel naar voren. Aan die caleidoscopische kijk op de oorlog voegt *Een open zenuw* wel een aantal uitstekende casestudies toe en op zichzelf is het boek in zijn soort een behoorlijk geslaagd project.

Het concept van *Een open zenuw* is gebaseerd op de befaamde zevende-lige boekenreeks *Les lieux de mémoire*, uitgegeven onder leiding van de Fransman Pierre Nora, die sindsdien in heel Europa navolging heeft gevonden. In

Nederland verschenen tussen 2005 en 2008 vier eigen 'Nederlandse' equivalenten onder de titel *Plaatsen van herinnering*, die jammer genoeg enkel nog tweedehands verkrijgbaar zijn. Een soort van vijfde, op de periode 1940-1945 toegepast, deel uit de reeks is *Een open zenuw* niet. Dat kan goed aangetoond worden aan de hand van de bijdrage van Remco Ensel en Martijn Eickhoff, historici verbonden aan zowel de Radboud Universiteit Nijmegen als het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Zij schreven een lemma over Erik Hazelhoff Roelfzema (1917-2007), alias de Soldaat van Oranje, de nationale verpersoonlijking van de avontuurlijk ingestelde verzetsheld.

Omdat het hier om een persoon gaat, lijkt de term 'plaats van herinnering' niet direct van toepassing. Maar met het afwisselend beschrijven van plaatsen als Kamp Westerbork, personen als Anton de Kom en uitdrukkingen als Burgermeester in oorlogstijd, blijft *Een open zenuw* eigenlijk dichterbij de Franse oerversie van Pierre Nora dan *Plaatsen van herinnering*. In de Nederlandse reeks stonden enkel letterlijke plaatsen, gebouwen en straten centraal, in de Franse reeks kregen ook personen, romans, culinaire gerechten en producten een lemma. Voor Nora sloeg het begrip '*lieux de mémoire*' op meer dan alleen letterlijke plaatsen, voor hem waren het zowel materiële als immateriële entiteiten. Willem Frijhoff heeft een *lieu de mémoire* daarom ooit omschreven als 'de uitkristallisering van een visie op het verleden die verbonden is met een bepaalde plaats, letterlijk of figuurlijk, een ritueel of zelfs een individu.'

Erik Hazelhoff Roelfzema valt in ieder geval onder die laatste categorie, maar zijn geuzennaam Soldaat van Oranje is inmiddels ook een gevleugelde uitspraak geworden. Eickhoff en Ensel hebben in hun lemma vooral naar de betekenis van het begrip 'Soldaat van Oranje' gekeken en die in een breder perspectief geplaatst. Zo komen ze tot de conclusie dat de beeldvorming rondom de 'burgersoldaat' Hazelhoff Roelfzema getuigt van een democratiseringstendens in het Nederlandse leger, dat zijn levensverhaal in het verleden is 'opgevoerd als symbool van een misplaatst goed-fout denken en tot de dag van vandaag 'uiteenlopende visies' op het verzet in herinnering brengt. Die benadering van de Soldaat van Oranje als geheugenplaats ligt dichterbij de oorspronkelijk Franse opzet, dan bij de Nederlandse, door redacteur Henk Wesseling omwille van de overzichtelijkheid tot ruimtelijke plaatsen beperkte aanpak.

Dankzij de breedte aan onderwerpen en benadering behoort het jubileumboek van het NIOD tot de beter geslaagde Nederlandse equivalenten van *Les lieux de mémoire*. De bundel is misschien niet opzienbarend, maar toch in opzet geslaagd als eerste inleiding in de thematiek van de dynamische herinnering van de Tweede Wereldoorlog. Blokker was wat al te kritisch achteraf, jammer toch dat hij niet meer de publicaties in 2011 van *Rondom de stilte* van Rob van Ginkel – met veel aandacht voor de herinnering aan het bombardement op Nijmegen – en *Dat nooit meer* van Chris van der Heijden heeft mogen meemaken. Die boeken, die nog nadrukkelijker pretenderen te vertellen hoe de oorlog is herinnerd, waren misschien even weinig of nog minder in de smaak gevallen.

De oorlogsgeschiedenis, en de beladen herinnering daaraan, zorgt nog altijd voor discussie. Het NIOD kan over 25 jaar met gemak weer een uitgebreidere canon samenstellen. Een canon, of een lijst van *lieux de mémoire*, is ook nooit helemaal af en altijd rijp voor opbouwende kritiek. Persoonlijk had ik graag een lemma over de fantastische maar enigszins in de vergetelheid geraakte tv-serie *De partizanen* uit 1994 in de bundel terug willen zien. Als geen ander liet deze serie over het Limburgse verzet – nota bene gedeeltelijk opgenomen in het huidige NIOD-pand – door ingenieuze flashbacks zien hoe de oorlogsherinnering aan het verzet in de loop der jaren is gemanipuleerd en gemythologiseerd. Geen wonder: het scenario van de serie werd geschreven door... inderdaad, Jan Blokker.

Lennert Savenije is junioronderzoeker en juniordocent aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij doet onderzoek naar Nijmegen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Dag van de Jonge Historicus

Ex Tempore organiseert samen met de tijdschriften, Leidschrift, Déjà Vu, Aanzet, Galapas, Groniek en digitale uitgeverij Jonge Historici Schrijven Geschiedenis de Dag van de Jonge Historicus op 29 september in CREA Amsterdam.

JONGE HISTORICI IN BEELD

Een middag lang spreken en discussiëren bekende historici en vooral veel jonghistorische talenten over thema's die jonge historici aangaan: Wat doet een goede historicus? Prikt deze alleen mythes door of straalt hij/zij een zeker moraal gezag uit? Hoe verhouden wij ons tot de maatschappij en wat is onze rol in het publieke debat? En hoe zit het met dat historisch besef?

Het programma bestaat uit columns, debatten en andere inhoudelijke bijdragen. Daarnaast kunnen muziek, film, drank en een historische pubquiz natuurlijk niet ontbreken.

Wij nodigen je graag uit voor onze Dag van de Jonge Historicus op 29 september 2012!

PARTNERS

Aanzet
Leidschrift
Ex Tempore
Galapas
Skript
Groniek
Déjà Vu
JHSG

SOCIAL MEDIA

www.dagvandejongehistoricus.nl

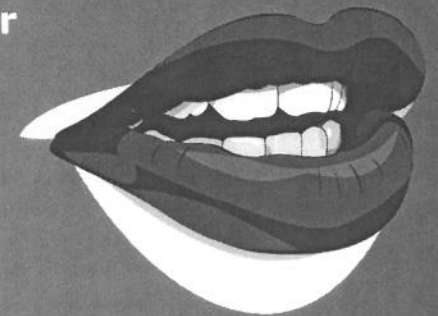
dagvandejongehistoricus@gmail.com

www.facebook.com/dagvandejongehistoricus

www.twitter.com/dagvandejongehistoricus

De volgende *Ex Tempore*

is een extra nummer over Oral History ter gelegenheid van '24 uur Nijmeegse Geschiedenis' op 12 & 13 oktober.

(Advertentie)

Fen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**